

Karlovy mezi industriální a postindustriální společností

Ladislav Toušek

Petra Lupták Burzová

Michal Růžička

Ilona Dvořáková

Publikace je výstupem projektu Sídlní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa (č. DF12P010VV008) realizovaném Katedrou antropologie FF ZČU.

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí Západočeské univerzity v Plzni.

Recenzenti: PhDr. Mirjam Moravcová, DrSc., doc. Lydia Petráňová, CSc.

Ladislav Toušek, Petra L. Burzová, Michal Růžička, Ilona Dvořáková, 2014
ISBN 978-80-261-0422-3 (Západočeská univerzita)

Karlov mezi industriální a postindustriální společností

Ladislav Toušek
Petra Lupták Burzová
Michal Růžička
Ilona Dvořáková

2014

Katedra antropologie
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni

Obsah

	Předmluva	6
	Úvod	8
Michal Růžička	Prolog k etnografii dělnictva	13
Laco Toušek	Karlovy v lokální perspektivě	18
Laco Toušek	Historická a narativní rekonstrukce Karlova za druhé světové války	44
Ilona Dvořáková	Ubývající Karlovy 70. let: úřední spisy jako pramen narativní analýzy	56
Michal Růžička	Každodennost ve vyprávění pamětníků	75
Petra Lupták Burzová	Kolektivní paměť a narativní identita Karlováků	96
	Resumé	116
	Literatura	118
	Archivní prameny a sbírky	124
	Seznam tabulek a grafů	125
	Seznam obrazových příloh	126
	Jmenný rejstřík	129
	Obrazová příloha	130

Předmluva

Kniha, kterou držíte v ruce, je jedním z výstupů projektu *Sídelní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa* (č. DF12P010VV008), podpořeného Ministerstvem kultury České republiky v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI). V rámci projektu se náš autorský kolektiv, složený z pracovníků Katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, zaměřil na transformaci (konceptualizace) městského prostoru vlivem politicko-ekonomických změn v průběhu dvacátého století, a to konkrétně na příkladu zaniklé dělnické kolonie Karlov v Plzni. Na následujících stránkách představujeme část výsledků našeho výzkumu. Vyjma deskriptivní části zaměřené na kontext vzniku kolonie, klademe primární důraz na narativní rekonstrukci karlovske zkušenosti, reprodukované v rámci specifického společenstva paměti bývalých obyvatel této čtvrti.

Tento počin by samozřejmě nebyl možný bez pomoci samotných pamětníků – Karlováků, kterým bychom na tomto místě rádi poděkovali za laskavost, shovívavost a ochotu. Osobní setkání s každým z nich, stejně jako možnost účastnit se společných karlovských srazů pro nás byly velkou školou v mnoha ohledech, ale zejména v lidskosti. Bohužel některé z pamětníků už nikdy nepotkáme, a proto bychom jim rádi touto knihou vzdali hold.

Děkujeme též kolegům z projektového týmu a katedry, jmenovitě Ondřeji Hejnalovi, Evě Aubrechtové, Anně Beckové, Olze Džulajové a Mirce Nováčkové, kteří se podíleli na výzkumu a zpracování dat. Základem, na kterém jsme stavěli při našem výzkumu, byly pro nás etnografické práce Jitky Křížové, Miloslava Bělohávka, Martina Jemelky, Mirjam Moravcové, Marie Ulčové a Jiřiny Todorovové. Za jejich ne vždy doceněnou badatelskou činnost jim patří poděkování. Jakkoli nejsou jména Jan Jáchim, Markéta Kasalová a Helena Koubková uvedena mezi autory, bez jejich práce by tato kniha nikdy nevyšla. V neposlední řadě vyjadřujeme poděkování za cenné připomínky recenzentům rukopisu.

Dále děkujeme těmto organizacím, které nám poskytly data sekundárního charakteru: Archiv města Plzně, Knihovna Etnologického ústavu, Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, Národní archiv v Praze, Odbor stavebně správní Magistrátu města Plzně, Státní oblastní archiv v Plzni – Plzeň centrála a pracoviště Klášter u Nepomuku, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, Techmania Science Center, v., o. s., Západočeské muzeum v Plzni – Oddělení novějších dějin, Oddělení výstavnictví a Národopisné muzeum Plzeňska.

Hafnarfjörður – Ladyžyn, léto 2012, podzim 2014

Za autorský kolektiv Petra Lupták Burzová a Laco Toušek

Úvod

Výzkumu bývalé dělnické kolonie Karlov, zdemolované koncem osmdesátých let dvacátého století, se věnujeme od jara 2012. První výsledky jsme zveřejnili ve studii Karlova (Lupták Burzová et al 2013a) jakožto produktu makrosociálních vlivů a aktérské žité zkušenosti v kontextu specifického materiálního prostředí, které umožnilo vznik silné kolektivní identity „Karlovaků“. V další studii (Lupták Burzová et al 2013 b) jsme se věnovali tzv. reziduálnímu Karlovu, tj. objektům bývalé dělnické kolonie, které dodnes stojí, ale jejich význam pro udržování karlovského narativu je problematický. Na podzim roku 2013 jsme pro pamětníky a laickou i odbornou veřejnost uspořádali výstavu, ke které jsme vydali kritický katalog (Lupták Burzová et al 2013c) představující přehled výsledků archivního a etnografického výzkumu.

V této kolektivní monografii, která na výše zmíněné počiny navazuje, v mnoha ohledech je doplňuje či rozvíjí, se zabýváme primárně, avšak nikoli výlučně, narativní rekonstrukcí karlovské zkušenosti, reprodukované v rámci specifického společenstva paměti. Pozorný čtenář si zajisté povšimne určité nesrovnalosti mezi názvem knihy, jenž odkazuje také k postindustriální společnosti, a faktickou (ne)existencí zkoumané lokality. Naším cílem je však poukázat na význam narativů o minulé zkušenosti pro porozumění současné aktérské konceptualizace (sociálního) prostoru a jeho proměnám ve dvacátém a jednadvacátém století. Soustředíme se přitom na témata, která považujeme za významná jak pro samotné vyprávěče, tak pro obory našich specializací, tedy kulturní

antropologii a sociologii. Tato témata jsou prostor, válka, bydlení, každodennost a kolektivní identita. Předpokládáme, že narativně rekonstruovaný Karlov je aktuální realizací představ o socioprostorové organizaci společnosti. K tomuto předpokladu nás nevede ani tak patrná idealizace života na Karlově, ale spíše opakované využívání „vzpomínkového“ Karlova jako nástroje pro kritickou reflexi současného prostoro-
vého i sociálního řádu.

KarloV se tak pro nás stal vhodným případem pro studium pamětnické reflexe dominantního zacházení se (sociálním) prostorem během industrializace a prvorepublikového kapitalismu, státního socialismu, i postsocialistického experimentování s neolibérálními projekty restrukturalizace a deindustrializace. Navzdory tomu jsme museli čelit mnoha limitům. Jelikož nás zajímají, jak jsme uvedli, možnosti sociální produkce (sociálního) prostoru v různých režimech, museli jsme poměrně brzy v našem výzkumu zvolit strategii, která by kompenzovala omezení pro tradiční metodu antropologie – zúčastněné pozorování – a stavěla by na tom, co máme, tak řečeno, po ruce – porozumění minulé i současné zkušenosti dělníků skrze retrospektivní rekonstrukci, tj. zpětnou a nutně selektivní interpretaci minulosti (srov Szaló – Hamár 2006). Takový důraz na narativní pravdu a nikoliv faktickou přesnost narativů o minulosti – podobně jako tradiční etnografický výzkum – zprostředkovává a upřednostňuje aktérskou perspektivu. Domníváme se, že tento přístup zmírní reifikující, a tedy odcizující efekt našich reprezentací Karlova, a bude naopak privilegiovat Karlov tak, jak jej vnímají aktéři vzpomínání. Veškeré metodologické výzvy jsme v tomto smyslu přijali jako inspirace k přemýšlení o vztahu mezi prostorem a kolektivní pamětí, jak jej například pojímal ve své klasické studii Maurice Halbwachs (2009):

„Je-li skupina zasazena do nějakého prostoru, mění jej ke svému obrazu, ale zároveň se podřizuje a přizpůsobuje hmotným věcem, které jí odolávají. Uzavře se do pevného rámce, který vytvořila... I tehdy, když by se mohlo zdát, že je tomu jinak, když se kupříkladu členové skupiny rozptýlí a ve svém novém materiálním prostředí nenacházejí nic, co by připomínalo domov a pokoje, jež opustili, i pak díky tomu, že myslí na onen domov a pokoje, zůstávají spojeni napříč prostorem.“ (Halbwachs 2009: 187–188)

Ačkoliv Halbwachs tvrdí, že paměť přetrvává pouze, pokud trvá materiální prostředí, ke kterému se upíná, výzkum vzpomínání na Karlov ukazuje, že tomu tak být nemusí. Každodenní zkušenost vždy ukotvená „v materiální realitě každodenního života“ (Harvey 1985: 251), stejně tak narativa o minulé zkušenosti života na Karlově, vycházejí z materiální reality, avšak nejenom té minulé, ale i té současné. Karlováci „zůstávají spojeni napříč prostorem“ díky tomu, že reprodukují vzpomínkový Karlov a vzpomínkovou městskou krajinu jako své „přirozené“ (Nora 1998) nebo „pomyslné“ místo (Harvey 1996), reprezentující kolektivně vyjednávaný ideální socioprostorový řád. Ten stojí v jisté opozici vůči dnešnímu materiálnímu prostředí, tak jak jej vnímají pamětníci. Karlováci svou místní, respektive místně specifickou pamětí vdechují současnosti minulý život a současnost naplňují sociální pamětí (Casey 2000).

Data konstruuje z několika zdrojů: z archivního výzkumu, dokumentů od informátorů, polostrukturovaných a narativních rozhovorů s pamětníky a experty, ale také ze zúčastněného pozorování. Velká část našich informátorů na Karlově prožila pouze dětství nebo část mládí a odstěhovala se koncem šedesátých, resp. začátku sedmdesátých let dvacátého století. Tato skutečnost samozřejmě ovlivňuje povahu vytvořených dat, která analyzujeme a prezentujeme. Nicméně tuto skutečnost nezastíráme, nýbrž jí systematicky reflektujeme jak my, tak samotní informátoři. Jinými slovy řečeno, intersubjektivita našich dat je sama o sobě předmětem této publikace. Ta, nutno podotknout, v žádném případě netvoří ucelený, systematický a vyčerpávající historicko-etnografický pohled na Karlov, ale představuje jen jeden z možných úhlů pohledu, který je možné zaujmout.

Po úvodu do problematiky etnografie dělnictva od Michala Růžičky, následuje kapitola s názvem *Karlov v lokální perspektivě*, jež v jistém ohledu svým deskriptivním pojetím vybočuje ze zaměření publikace a poskytuje čtenáři nezbytný historicko-demografický kontext zkoumané dělnické kolonie. Laco Toušek v ní představuje vznik a rozmach Škodových závodů a růst města Plzně vlivem intenzivní industrializace. Potřeba vyřešit bydlení pro příchozí dělníky vedla jak představitele města, tak vedení velkých podniků k rozhodnutí zvýšit náklady

na výstavbu nových bytových domů a dělnických kolonií. V kapitole jsou představeny jednotlivé plzeňské kolonie, detaily výstavby Karlova a jeho základní sociální a demografické charakteristiky.

V další kapitole se stejný autor zaměřuje již na narativní rekonstrukci minulosti. Svou pozornost obrací na vzpomínání informátorů na druhou světovou válku, kdy byl Karlov sousedící se Škodovkou terčem bombardování. Ačkoliv měl konec války pro dělnickou kolonii fatální následky – mimo lidských obětí bylo destruováno několik bloků domů a budova školy – a do značné míry determinoval začátek jejího dlouhého zániku, je zajímavé, že pro členy pamětnické skupiny nepředstavuje dnes trauma, které by se na kolektivních událostech rituálně připomínalo. Vyprávění o válce není pro Karlováky traumatickým připomínáním minulosti, jakkoli jsou s úctou a respektem připomínány její oběti, ale jako jeden z narativů sloužící k artikulaci kolektivního vědomí a identity. Laco Toušek zde načrtává problematiku, která je dále analyticky rozvedena v závěrečné kapitole.

Následující kapitola z pera Ilony Dvořákové analyzuje reprezentace bydlení v úředních spisech za socialismu, které, jak se domnívá, ukazují, jaké významy se s touto doménou v minulosti spojovaly. Autorka přezkoumává možnosti, jak uchopit aktérské pohledy na bydlení dochované pod tíhou úředních procesů. Za tímto účelem diskutuje ukotvení pramene a vyslovuje se ke komunikačnímu kontextu jeho vzniku. Po identifikaci tehdejšího narativu bydlení se autorce jako nejvýznamější – a nejnósnější pro další zkoumání kolektivní paměti – jeví nesoulad mezi minulou reprezentací Karlova jako kolonie v „havarijním stavu“ a současnou snahou Karlovské bydlení idealizovat a obcházet tematizací materiální nebo sociální dezintegrace.

V předposlední kapitole se Michal Růžička zabývá pamětnickou rekonstrukcí každodennosti na Karlově. Poukazuje mimo jiné na to, jaký měla strukturující vliv na život obyvatel čtvrti Škodovka a industrializace. Autor se přitom neopírá jen o data získaná v rámci výzkumu, ale také o etnografické studie plzeňského dělnictva, které byly realizované v minulosti.

Petra L. Burzová se v závěrečné kapitole nazvané *Kolektivní paměť a narativní identita* pokouší interpretovat narativní identitu Karlováků, kterou spoluutváří v rámci pamětnických skupin, respektive širšího kontextu karlováckých srazů. Zaměřuje se na hlavní aspekty narativní

strategie, která, jak se autorka domnívá, slouží nejenom k utužování pamětnického narativa a vnitroskupinové solidarity, ale také jako rámec pro kritickou reflexi současné společnosti a dominantní organizace prostoru a sociálních vztahů. Mimo jiné se také pokouší odpovědět na otázku, jak je možné že Karlováci nepolitizují někdejší štěpící linie, obcházejí jakékoli kontroverzní témata a systematicky udržují společenství při (aktivním) životě.

Prolog k etnografii dělnictva

Michal Růžička

Počátky výzkumu životních podmínek dělnictva

Zájem o hlubší pochopení života dělnictva, resp. dělnické třídy, přichází v polovině 19. století, tj. v období po etablování industriálního kapitalismu jakožto dominantního společensko-ekonomického režimu v evropských zemích. Tomuto specializovanému zájmu předcházela obecnější snaha států porozumět hlubokým změnám, kterými v té době v souvislosti s adaptací na tzv. průmyslovou revoluci procházely evropské společnosti. K prvnímu sčítání obyvatelstva za použití statistických metod (kdy byla za jednotku výzkumu zvolena domácnost) došlo na přelomu 18. a 19. století v Anglii, kolébce průmyslové revoluce, pod vedením Johna Sinclaira. Další všeobecné sčítání obyvatelstva, motivované snahou ministerstva vnitra porozumět změnám ve společnosti od doby Velké revoluce, proběhlo ve Francii na počátku 19. století. Michel Foucault upozornil, že tyto státem organizované snahy porozumět struktuře společnosti byly vedeny v kontextu relativně nového „sociálně-hygienického“ diskurzu v rámci bio-politické formy kontroly ovládané populace (Foucault 1999).

V rámci této sociálně-hygienické agendy lze vnímat i první studie, které si klady za cíl zmapovat životní podmínky průmyslového dělnictva, například studii Louis-René Villermého *Přehled o morálním a fyzickém stavu dělníků pracujících v přádelnách bavlny, vlny a hedvábí* (1840). Rané studie životních podmínek dělnictva se pohybovaly na škále od moralizování po sociální kritiku. Asi nejznámější a nejlivnější studii z druhého konce této škály reprezentuje *Postavení dělnické třídy v Anglii z roku 1845* od Friedricha Engelse (1950). Tehdy pětadvacetiletý Engels, syn bohatého továrníka, použil mezi prvními jako základ výzkumu životních podmínek průmyslového dělnictva jakousi proto-etnografickou metodu, založenou na osobním pozorování. Ve své studii nabídl sondu do nejnižších pater sociální struktury s důrazem na naturalistický popis bídy, ve které žili manchesterští tovární dělníci – od dětské práce po otrěsné pracovní a bytové podmínky. Tato zkušenost byla významným milníkem Engelseva života a nasměrovala jej směrem k „politické kariéře“ radikálního sociálního kritika. Studii z prostředí tehdejšího dělnictva založenou na přímém pozorování a dotazování nabídl též Frédéric le Play v roce 1855 ve svém šestisvazkovém srovnávacím průzkumu životních podmínek 36 rodin nazvaném *Evropští dělníci* (Le Play 1855). V Londýně prováděl rozsáhlé výzkumy dělnictva Charles Booth, který jako první formuloval hranici chudoby a výsledky publikoval od roku 1899 v šestnáctisvazkovém díle *Život a práce lidí v Londýně* (Booth 1899). Na něj navázal ve Velké Británii Seebohm Rowntree (1901) výzkumem Yorku, v němž rozlišil primární a sekundární chudobu.

Odklon od moralizování i radikální kritiky v rámci výzkumu nejnižších pater sociální struktury předznamenala rodící se americká sociologie přelomu 18. a 19. století. Americký sociolog W. E. B. Du Bois jako jeden z prvních věnoval pozornost detailnímu studiu životních podmínek ghettoizovaných Afroameričanů ve Filadelfii (Du Bois 1899), zatímco sociologové z Chicagské univerzity studovali etnografickým způsobem nejnižší sociální vrstvy v chicagském ghettu (např. Wirth 1928).

Výzkum dělnictva v českých zemích

Stanislav Holubec tvrdí, že česká sociologie se studiu dělnického prostředí věnovala od doby svého vzniku a že tato výzkumná tradice byla ve svých počátcích úzce propojena s pedagogickým výzkumem (Holubec

2009: 7). Mezi autory studující toto prostředí patřil např. František Houser se svojí prací *Výdělečná práce školních dětí* (1907) nebo později František Uhlíř se studií *Sociologie rodiny s hlediska dětského vývoje* (1947). Uhlíř se ve svém výzkumu školního prospěchu, který původně provedl v roce 1929, se zvýšenou pozorností věnoval školnímu výkonu dětí různého sociálního původu. Odhalil tak skutečnost, že třídní původ, resp. relativní ekonomická bída dětí z dělnického prostředí byla hlavní příčinou jejich špatného školního prospěchu (Uhlíř 1947: 95). Na snaze porozumět životním podmínkám nižších sociálních vrstev, resp. dělnictva se za tzv. první republiky podílel také Státní úřad statistický, a to zejména studii, ve kterých např. šetřil rozpočty domácností nezaměstnaných dělníků (mj. Tvrdoň 1935). Významným přínosem ke studiu nižších sociálních vrstev v českých zemích pak byla práce *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze* (1936) Otakara Machotky, který se ve svých výzkumech inspiroval chicagskou školou. Rovněž výzkumné oddělení Sociálního ústavu Československé republiky se v meziválečném období věnovalo empirickému výzkumu životních podmínek chudých, resp. nižších sociálních vrstev obyvatelstva. Mezi tehdy nejvýznamnější práce na tomto poli patřila studie vlivu ekonomické krize na rodiny nezaměstnaných dělníků (Kollar, Nečasová-Poubová, Režný 1933) či studie sociálních problémů mládeže a studentů z dělnického prostředí (Bednář a Dvořák 1937, Krejčí 1928).

Otázka chudoby (v kontextu zpolitizovaných idejí sociální spravedlnosti) se stala významným ideologickým tématem zejména v poválečném období, „osou objasňování kapitalistického systému“ (Večerník 2011: 138). Empirický výzkum sociálních nerovností a chudoby byl po roce 1948 v podstatě tabuizován, podobně jako sociologie jakožto „buržoazní pavěda“, neboť dle oficiální doktríny byla chudoba v státně-socialistickém zřízení již zcela eliminována. Ačkoliv byla sociologie jako samostatný vědní obor v polovině 60. let opět obnovena a postupně se vrátila k výzkumu sociální stratifikace (Machonin a kol. 1969), k přímému výzkumu sociálních nerovností, chudoby ani dělnictva se však, alespoň prozatím, nevrátila; to se stalo doménou historické vědy či ekonomie (srov. např. Chudoba 1972), a zejména pak etnografie.

„Klasická éra“ etnografie dělnictva

Studiu dělnictva se v poválečném období stále více věnovala i historie, která však dané téma redukovala na oblast politických a hospodářských dějin a na dějiny dělnického hnutí, přičemž opomíjela otázku mikro-sociální organizace a každodenní zkušenosti (Holubec 2009: 8). I etnografické studium dělnictva v té době probíhalo v historickém modu – upíralo svoji pozornost především do minulosti. Na přelomu 50. a 60. let byly publikovány významné monografické práce věnované dělnickým regionům Kladenska (Skalníková a kol. 1959) a Rosicka-Oslavanska (Fojtík a Sirovátka 1961). Na tuto etabloující se etnografickou tradici s historickým zaměřením poté v 70. až 80. letech navázal se svými kolegy Antonín Robek, ředitel Etnologického ústavu ČSAV. Právě v tomto období můžeme, domníváme se, hovořit o etnografii dělnictva jako o jedné „z nejpozoruhodnějších badatelských orientací tehdejší etnografie a folkloristiky“ (Woitsch 2012: 692). Byla to až tato generace badatelů, která svůj výzkumný záměr odklonila od tradičního zájmu etnografie a folkloristiky, tedy od tradiční venkovské společnosti, a zaměřila jej na studium průmyslového města.

Badatelé věnující se etnografii dělnictva, tomuto tematicky specifickému žánru československé národopisné tradice, během 60. a 70. let vyprodukovali množství studií popisujících každodennost a hmotnou kulturu dělnické třídy v městských průmyslových oblastech (za všechny např. Fojtík 1959; Fojtík a Skalníková 1965; Nečas 1961; Robek 1955 a 1975; Skalníková 1968; Šťastná 1969; Tříška 1979; Vařeka 1971). Ustavení tohoto badatelského tématu bezpochyby souviselo s dramatickými proměnami tehdejší společnosti, ale odpovídalo i na politickou poptávku prezentovat dělnictvo jakožto hrdiny socialistického lidu. Svoji metodologii tato výzkumná tradice přebírala od deskriptivní tradice klasického národopisu, kterou více či méně přenesla z vesnického do městského prostředí (Woitsch 2012). Ústav etnologie a folkloristiky ČSAV publikoval v letech 1974 až 1987 v ediční řadě Národopisné knihovny pod vedením A. Robka celkem 12 svazků (monografií a kolektivních sborníků) pod společným titulem Etnografie dělnictva. Desítky etnografických studií byly publikovány také na stránkách oborových časopisů Český lid, Národopisná revue či Slovenský národopis. Toto krátké, ale relativně

plodné období zakončila reprezentativní studie Stará dělnická Praha (Robek a kol. 1981). O necelých deset let později pak tradice etnografického studia dělnictva „prostě a jednoduše zmizela“ (Woitsch 2012: 698).

Kam dál?

Devadesátá léta 20. století se nesla v duchu „absolutního odklonu“ od studia dělnictva (Woitsch 2012: 692). Je sice pravda, že „s nástupem nového režimu padla tabu empirického výzkumu chudoby“ (Večerník 2011: 140), přesto se však pozornost sociální vědy nevrátila ke studiu dělnictva a dělnické třídy okamžitě. Dalo by se říci, že v kontextu post-socialistické de-industrializace se výzkumný zájem zaměřil spíše než na transformující se dělnickou třídu na studium (nově se tvořících) elit, reformujících se středních vrstev, a potom také na „dno“ sociální struktury v podobě nově se tvořící (pod)třídy sociálně vyloučených.

„Kam zmizela dělnická třída“, ptá se ve svém novinovém fejetonu z roku 2011 Štěpán Steiger (2011). Devadesátá léta se nesla ve znamení odvratu od studia dělnictva a dělnické třídy jakožto údajně „mrtvé připomínky doby, která již pominula“ (Nedbálková 2012: 85). Česká sociální věda se k serióznímu studiu dělnické třídy v současné době vrací pouze postupně (Katrňák 2004, Nedbálková 2012). Výzkumné trendy posledních let však naznačují, že téma dělnictva a dělnické kultury není ještě definitivně „mrtvé“ a že se pomalu vrací do centra pozornosti sociálních věd. Kromě naší vlastní výzkumné snahy (Lupták Burzová et al. 2013a, Lupták Burzová et al. 2013 b) stojí zcela jistě za zmínku také práce Stanislava Holubce, zaměřující se na studium každodennosti dělnictva v meziválečném období (Holubec 2008 a 2009), či rozsáhlé výzkumné projekty ostravského badatele Martina Jemelky (Jemelka 2008 a 2009; Jemelka et al. 2011; Jemelka et al. 2012). Přes tento znovu-oživený a zcela legitimní předmět zájmu v sociální vědě stále platí, že dělnictvo dosud zůstává relativně málo prozkoumanou sociální skupinou.

Karlovy v lokální perspektivě

Laco Toušek

Škodovy závody a Plzeň

Od konce druhé poloviny 19. století se po Praze a Brně stává významným centrem průmyslu v rakousko-uherské monarchii Plzeň. Synonymem úspěchu do té doby malého města obehnaného středověkými hradbami se stal podnik bohatého měšťana Emila Škody (1839-1900). Škodovy závody od svých počátků významně ovlivňovaly demografii a urbanismus, ale také politiku města. Díky rychlému rozvoji podniku absorbovala Plzeň značné množství pracovních přistěhovalců a vystavila se novým požadavkům na bydlení (Beinhauerová-Václavíková 1995: 78–82). Ať již v duchu kapitalismu, anebo později, coby státem řízený kolos, po celé 20. století představovala Škodovka silného hybatele v celkovém směřování a vývoji města. Tento vliv poklesl až v důsledku problematické privatizace závodu v 90. letech minulého století. Jakkoli bylo plánované rozšiřování Škodovky jedním z důvodů zániku Karlova, privatizace podniku je Karlováky chápána jako křivda. Pracovní i prostorová příslušnost ke Škodovce byla součástí jejich identity, na kterou byli hrdí. Privatizaci a praktický zánik Škodových závodů tak lze chápat jako tečku za historií Karlova, resp. za vzpomínkami Karlováků.

„Většina Karlováků byli zatvrzelí škodováci. Řemeslo šlo z generace na generaci, protože když děda dělal ve Škodovce, tak automaticky syn dělal taky ve Škodovce, a byla snaha, aby vnuk dělal zase ve Škodovce. Vidím to u nás doma. Děda byl ve Škodovce, sice kovář, ale ve Škodovce, táta byl strojní zámečník ve Škodovce, brácha byl strojní zámečník ve Škodovce. Později už se vztah ke Škodovce měnil, ale myslím, že ten život lidem určovala a že si příslušnost ke Škodovce zachovávali. Byli na to hrdí. Když tam někdo pracoval čtyřicet let, tak to prostě něco znamenalo a o něčem to vypovídalo a bylo to jako nějaké vyznamenání. To dnes už neexistuje, to už dnes není.“ (žena, 70 let)

„Já můžu říct, můžu se pochlubit tím, že našeho pradědečka si přivedl pan Škoda. Měl dvanáct dětí a všichni dělali ve Škodovce. Otec celou dobu, dokonce i moje dcera, když vystudovala, tak ta dělala na pracovním oddělení. Takže komplet celá rodina.“ (muž, 84 let)

„Po roce 1989 šla Škodovka do hrobu. Byla sprostě rozkradená. Parchanti včetně Dlouhého, který teď kandiduje na prezidenta. Soudek byl jeho pravá ruka, kterého tam dohnal on s vyloženým úmyslem to zlikvidovat. (...) První věc, co udělal Soudek, když tam přišel, tak to vykradl, rozprodal všechno nebo si to převedl na tu svou pitomou fabriku v Nýřanech. (...) To jsem Havlovi tehdy vyčítal, ten o tom neměl žádný přehled. My jsme stavěli elektrárny po celém světě. První věc, co musí fabrika udělat, když chce dostat zakázku na klíč, tak musí mít třetinu její ceny v kapse, protože se to musí technologicky připravit. A když nám řekli: ‚Vemte si prachy, kde chcete, když je nemáte, tak je to vaše věc,‘ tak to muselo zkrachovat. Zabili to komplet a máme aspoň to štěstí, že vyrábíme auta.“ (muž, 86 let)

Ačkoli je Plzeň vnímána z hlediska své minulosti i současnosti jako významné průmyslové město, až do poloviny 19. století zde byla průmyslová výroba podprůměrná. Ráz města ovlivňovala spíše přílehlá zemědělská produkce a ve městě se nacházelo jen několik větších podniků se znaky tovární výroby, které úhrnem zaměstnávaly méně než 200 dělníků (Bělohávek 1956: 19; Jíša 1969: 13). Proslulé plzeňské pivovarnictví na tom bylo obdobně, byť až téměř do konce 19. století zaměstnávalo více osob než oblast strojírenství, a začalo se výrazněji rozvíjet až po roce 1842, kdy sdružením několika drobných pivovarů vznikl Měšťanský

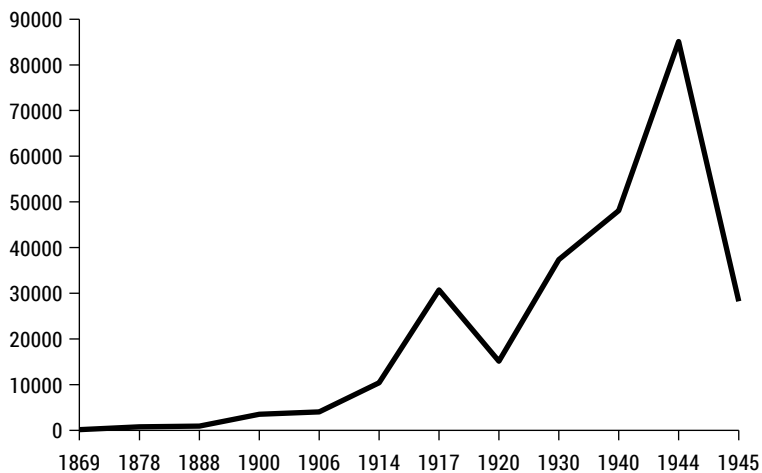
pivovar (Beinhauerová-Václavíková 1995: 81). V ekonomickém, potažmo i demografickém a urbanistickém rozvoji Plzně sehrálo roli několik vzájemně propojených faktorů, a to jak na úrovni makrostrukturální, tak lokální. Důsledky politických událostí roku 1848 paradoxně umožnily rozvoj do té doby spíše periferních oblastí habsburské monarchie, včetně plzeňského regionu. To by nebylo možné bez vybudování základní železniční sítě v regionu. Teprve díky napojení Plzně na železniční síť mohlo dojít k využití potenciálu její geografické polohy, ale stejně tak k eliminaci nevýhody v podobě nedostatku uhlí, které začalo být dováženo z Mostecké pánve (Jíša 1969). Přesto by se Plzeň stěžela stala jedním z nejdůležitějších průmyslových měst monarchie, nebýt specifiky místních podmínek a jednání lokálních aktérů, které vedly k vybudování Škodových závodů.

Původ Škodových závodů je spojen s podnikáním hraběte Kristiana Valdštejna-Vartenberka, který na popud ředitele svých železáren Františka Belaniho nechal vystavět strojírnu v Sedlci u Plzně. Ta byla dokončena v roce 1857 a měla primárně zpracovávat část hutního materiálu ve výrobky určené pro vnitřní potřebu. Avšak již o rok později byly v utajení zakoupeny pozemky v Plzni a rozhodnuto o přesunu strojíren ze Sedlce. Za tímto náhlým rozhodnutím stál zřejmě projekt na vybudování železničního spojení mezi Prahou a Norimberkem, který mělo realizovat konsorcium složené na české straně z Pražské železářské společnosti a na německé z hutí Lindheim. František Belani disponoval informacemi o tomto záměru a rozhodl se takticky využít skutečnosti, že v Plzni, přes kterou trať měla vést, žádné strojírny nebyly, a zamezit jejich vybudování, které by nutně se stavbou železnice přišlo ze strany konkurence, resp. ztížit konkurentům expanzi v západních Čechách. Strojírny začaly s drobnou výrobou v roce 1860 a celkově byly dokončeny v roce 1865, kdy zaměstnávaly 68 dělníků (Jíša 1969).

Belani, zodpovědný za řízení strojírny, se však rozhodl osamostatnit a se svým bratrem si založili strojírnu vlastní. Na uvolněné místo nastoupil roku 1866 Emil Škoda, jenž o tři roky později prosperující podnik, do kterého však jeho majitel nebyl ochoten nadále investovat, odkoupil (Jíša 1965, 1969). Nejen technicky, ale i finančně a organizačně schopný Škoda brzy vybuvoval konkurenceschopný podnik, pružně se pohybující v síti širších hospodářských vazeb střední Evropy. Od 2. poloviny 80. let příhodně přistoupil k restrukturalizaci strojní výroby,

k níž nepřímou zavinila podnět cukerná krize a před ní „vídeňský krach“ v roce 1873, který měl na podnik mírnější dopad, než tomu bylo jinde. Díky prozřetelnému přechodu na výrobu oceli a bohaté diverzifikaci výroby Škodovka pronikla do oblasti dopravního, těžebního, železničního a v neposlední řadě i velmi slibného zbrojařského průmyslu (Janáček 1990; Jíša 1965). O raketovém růstu podniku, umožněném díky bohatému výrobnímu programu, vypovídají čísla o počtu zaměstnanců. V roce 1869, tedy v roce zakoupení Emilem Škodou, měly strojírný 120 zaměstnanců, o deset let později více než 700, na počátku nového století to bylo již asi 3 500 a v období dokončení výstavby Karlova přibližně 10 000 zaměstnanců. Mezi příznivými okolnostmi, které k úspěchu dopomohly, se často uvádí dostupnost investičních a lidských zdrojů, stejně jako politická obratnost Emila Škody a jeho následovníků (Jíša a Nohejl 1959: 15, 20).

Graf č.1: Vývoj počtu zaměstnanců Škodových závodů od založení do roku 1945.

Zdroj: Jíša 1969: 356.

Tabulka č. 1: Vývoj počtu obyvatel Plzně, domů a bytů od roku 1869 do roku 1910.

Rok	Počet obyvatel	Počet domů	Počet bytů	Počet osob na bytovou jednotku
1869	26 645	1 184	4 968	5,3
1880	37 536	1 585	7 752	4,8
1890	48 333	1 895	10 693	4,5
1900	65 820	2 425	13 652	4,8
1910	78 749	2 817	17 558	4,5

Zdroj: Bělohávek 1985; Březina a Schiebel 1911; vlastní kalkulace.

S postupem industrializace stoupal logicky celkový počet obyvatel města (viz tabulka č. 1). Migrace probíhala především z okolních okresů (zejména Přeštice, Blovice, Klatovy, Domažlice, Kralovice, Nepomuk a Strakonice), odkud přicházely chudší skupiny rolníků, kteří v důsledku rozvoje kapitalismu přicházely o zdroje obživy v rurálních oblastech. Značná část pracovní síly též do Plzně dojížděla z nejbližšího okolí, kde tak v důsledku docházelo k sekundární urbanizaci a/nebo vytváření kovoroľnických skupin obyvatel. Nicméně specializovaná výroba ve Škodovce žádala stabilní kvalifikovanou pracovní sílu vázanou k místu výroby, jak bylo pro fordistickou výrobu typické. Již od konce 80. let 19. století, kdy Škoda začal stěhovat podnik na jihozápad od centra, se Plzeň zásadně přestala rozrůstat západním směrem (Janáček 1990: 93) a největší populační růst se týkal Říšského, dnes Jižního předměstí (Bělohávek 1985: 58). Prostorovou expanzí, sjednocováním funkcí práce a bydlení i svým paternalistickým vztahem k zaměstnancům, založeným na poměrně štedrém (i ve srovnání s dnešními podmínkami) sociální péči, vytvářela Škodovka postupně město ve městě.

Dalšímu rozmachu Škodovky a potažmo i Plzně však bránil nedostatek ubytovací kapacity (nejen) pro dělníky, s nímž se v tehdejší době samozřejmě potýkala i ostatní průmyslově se rozvíjející města. Ačkoli se počet bytů od založení Škodových závodů do počátku 20. století takřka ztrojnásobil (viz tabulka č. 1), byl stále nedostačující a bytová situace ve městě byla označována za jeden z hlavních problémů, který se nezlepšil ani po vybudování karlovske kolonie (srov. Březina a Schiebel 1911). Bytová nouze se týkala logicky té nejchudší části populace, tj. nově přichozích skupin obyvatel, ze kterých se formovala nová dělnická třída.

Zatímco ještě v roce 1894 tvořilo dělnictvo 12 % obyvatelstva města, v roce to bylo již 27 %. Jednalo se tedy o rychle rostoucí skupinu obyvatel, která významným způsobem ovlivňovala bytovou politiku města a typ bytové výstavby, která zde vznikala (Bělohlávek 1985: 62–63).

Dělnické kolonie v Plzni a okolí

Dělnictvo se v Plzni koncentrovalo v oblastech s nízkými nájmy, které však netvořily výrazně izolované celky. Například na Říšském předměstí dělnické bydlení přirozeně navazovalo na bohaté měšťanské domy. Další z možností, již mohly dělnické rodiny v té době využít, bylo podnikové ubytování. Městský pivovar nabízel svobodným dělníkům ubytování ve vlastních dělnických kasárnách, papírna firmy P. Piette postavila v blízkosti své továrny obytný dům apod. (Bělohlávek 1985; Březina a Schiebel 1911). Také Škodovy závody postavily ze svého penzijního fondu dva vlastní domy, určené pro penzionované „zasloužilé“ zaměstnance (Akciová společnost 1925: 71). Podnik disponoval i byty rozmístěnými na různých místech ve městě, jejich počet však v roce 1907 nepřesahoval 60 jednotek.

V důsledku nedostatku bytů tak od 70. let 19. století vznikaly na území Plzně a v jejím okolí dělnické kolonie.¹ Ty měly různorodý charakter. Od samovolně vybudovaných nouzových kolonií s velmi nízkou kvalitou bydlení přes dělnická kasárny až po čtvrti s moderními řadovými domy a veškerou občanskou vybaveností jako v případě Karlova. Rozšíření a životnost naprosté většiny kolonií však nikdy nedosáhla takové míry jako například na Ostravsku²; můžeme konstatovat, že Karlov byl v tomto ohledu výjimkou. Jakkoli nebyly bytové podmínky pro dělnictvo v Plzni ideální, ve srovnání s jinými městy byly obecně na lepší úrovni, o čemž svědčí i jedna z nejnižších úmrtiností mezi velkými

---

1 Je třeba vzít v úvahu, že Doubravka, Doudlevec, Lobzy, Skvrňany a dále Bolevec s Božkovem byly k Plzni připojeny až v roce 1924, resp. 1942.

2 Mezi nejvýznamnější díla, která se zabývají otázkou dělnických kolonií, patří publikace Martina Jemelky, který se touto problematikou zabývá právě v kontextu Ostravy (Jemelka 2007, 2008, 2009, 2011a, 2011 b, 2012).

městy monarchie³ a nižší výskyt nakažlivých nemocí (Bělohávek 1985: 66–67). Tuto situaci ilustruje poněkud zidealizované a nadnesené konstatování městského fyzika Josefa Tyla z roku 1895:

„I chudší třídy obývají v bytech zdravých i prostorných a jen velice nepatrný počet je těch rodin, které obývají v bytech zdravotně závadných. [...] Třídy nezámožné nalézají při rozmanitosti zdejšího obchodu a rozsáhlosti industrie dostatečný výdělek a netrpí tudíž nouzí ani na ostatních potřebách životních. Dobré zdravé pivo může si zde každý za levný peníz opatřit, a proto ani u chudiny nenalézáme rozšířenou náchylnost k pití kořalky.“ (Anon 1895: 60–61; citace dle Bělohávek 1985: 66)

Vyjma geografických podmínek, odlišného průmyslového zaměření a s tím souvisejících sociálních podmínek hrála v tomto ohledu důležitou roli i plzeňská bytová družstva. Ta svůj rozmach zažila v meziválečném období (celkem 11 bytových družstev) a jejich rozvoj zabrzdila až světová hospodářská krize (Bělohávek 1985: 89–90). Několik z nich se zaměřovalo přímo na výstavbu ubytovacích kapacit pro dělníky. Jednalo se zejména o Stavební družstvo dělnických a rodinných domků, Stavební družstvo dělnický dům, Lidové a stavební družstvo v Plzni a Družstvo pro stavbu rodinných a dělnických domů v Doubravce (Straka a kol. 1999: 16). Svou činností postupně zlepšovaly podmínky v oblasti bydlení.

Jednou z prvních dělnických kolonií na území dnešního města Plzně byla hornická kolonie v Liticích, resp. na Valše, která vznikla při hnědouhelných dolech Mathylda, Max Karel a *Frisches Glück* (Čerstvé štěstí), jež byly ve vlastnictví knížete Karla Alexandra Thurn-Taxisa. Z původně plánovaných 28 obytných domů pro 1 200 osob byla v roce 1973 postavena jen polovina a k dostavbě už nikdy nedošlo. Domy byly z cihel, podsklepené, s přízemními byty pro dělnické rodiny a podkrovními světnicemi pro svobodné dělníky či penzisty. V každém z domů bylo celkem osm bytů, jedna budova sloužila jako nemocnice, druhá jako škola. Ke kolonii patřila i dříve postavená dělnická kasárna, po osídlení domů přeměněná na hostinec, a dále pekárna a správní budova, kde se vyjma kanceláří nalézaly i dva větší úřednické byty. Kolonie však neměla dlouhého trvání a v důsledku postupného zavírání dolů, jejichž

---

³ V roce 1895 činila úmrtnost 21,4 osoby na 1 000 obyvatel oproti Praze, kde to bylo 34,6 osoby.

ložiska uhlí byla rychle vyčerpána, došlo v roce 1911 k jejímu zrušení; zůstala pouze původní kasárna, kde nadále bydleli penzionovaní horníci. V období největší vytíženosti kolonie zde bydlelo až 800 osob, tvořících téměř 40 % obyvatel jinak německé obce, což vyvolávalo vzájemné národnostní vášně. Jakkoli byla v kolonii poměrně velká fluktuace obyvatel (řada horníků odcházela pracovat do Škodovky), podle dochovaných zpráv zde panovaly slušné sociální podmínky a obyvatelé byli se zdejším bydlením spokojeni (ve srovnání s horšími bytovými podmínkami v samotné Plzni). O tom svědčí i fakt, že po zboření kolonie (1912) se někteří obyvatelé po více než 10 letech na místo vrátili a postavili si zde vlastní domky (Bělohávek 1989). Od roku 1925 dala nově vznikající zástavba u místa původní hornické kolonie vzniknout osadě Valcha, jež byla v roce 1938 připojena k Plzni. Z původní zástavby kolonie se zachoval jediný dům.

Mezi samovolně vzniklé dělnické kolonie na území dnešní Plzně patřila tzv. Amerika, nacházející se v prostoru nynější Fakultní nemocnice mezi ulicí Na Hrádku a dolní částí aleje Svobody. Tato dělnická kolonie čítala v roce 1864 sedm domů, v roce 1872 třináct a v roce 1876 již šestnáct nepříliš dobře vybavených objektů. Část domů obývali horníci, protože nedaleko se nacházely malé uhelné doly (Bělohávek 1985: 67). V lokalitě bylo rovněž několik hospodářských budov, neboť kolonie byla obklopena polnostmi. Přesná historie osídlení lokality ani sociodemografické složení obyvatelstva nejsou na základě písemných pramenů známy. Jisté je, že tu bylo soustředěno spíše chudší obyvatelstvo a město zde v roce 1900 upravilo dva domy, do kterých nastěhovalo osoby bez přístřeší (Bělohávek 1985: 74). Definitivní zánik Ameriky přišel s výstavbou nemocnice v roce 1979.

Významným místem, kde se koncentrovala dělnická třída, byla kolonie Na Jánské,⁴ známá též jako Kleisslova dělnická čtvrť podle svého zakladatele, městského rady Jana Kleissla. Jeho jméno nese také ulice, ve které se stále nacházejí pozůstatky původních budov. Výstavba soukromé kolonie s dominantou dodnes zachované vily majitele Kleissla byla započata v roce 1870. Celkem bylo postaveno 35 přízemních a jednopatrových domů ve třech řadách, tvořících dvě souběžné ulice

---

4 Název „Na Jánské“ byl buď odvozen od samotného křestního jména zakladatele Kleissla (stejně tak jako v případě Karlova), nebo od sochy sv. Jana Nepomuckého, která byla na jednom z domů.

(zmiňovaná Kleisslova ulice a dále ulice Dělnická). Domy byly nepodsklepené (kvůli spodní vodě), postavené z cihel a kamene. V přízemních domech se nacházely čtyři byty, v jednopatrových jich bylo osm. Byty tvořila jedna místnost o velikosti 20 m², zadní místnosti byly menší o schodiště na půdu, resp. do prvního patra. Průměrná zalidněnost bytů činila pět osob, ke kterým je třeba připočítat ještě tzv. nocleháře, jimž bylo zvykem za drobný poplatek pronajímat místo na spaní na podlaze (Todorovová 1982a).

V období největšího rozmachu v letech 1890 až 1900 žilo v kolonii téměř 700 obyvatel, z nichž většina pracovala v menších továrnách na Saském náměstí nedaleko lokality a pouze část ve Škodovce (Todorovová 1982b). Sociální skladbu obyvatelstva doplňovala i existence nevěstince, který měl na přelomu století podle tehdejších záznamů čtyři zaměstnankyně. Počet obyvatel v dalších letech ovšem výrazně klesal (kolem roku 1930 na polovinu), neboť s rostoucími nároky na kvalitu bydlení byla velikost bytových jednotek zvětšována jejich slučováním (Todorovová 1982a). Úbytek obyvatel byl zpočátku spojen i se špatnými hygienickými podmínkami, které zde panovaly, což vedlo k tehdejším názorům na likvidaci čtvrti: „Dokonalá asanace kolonie této dala by se provést jedině úplným vykoupením a zbořením jejím, jakož i vysypáním pozemků takto získaných do úrovně Karlovarské ulice“ (Březina a Schiebel 1911: 24). K mírnému zlepšení došlo po zavedení vodovodu a kanalizace. Specifickým faktorem ve vývoji lokality bylo rozprodání jednotlivých domů na splátky zájemcům z řad nájemníků po smrti jejího zakladatele (již v roce 1876). To vyjma uvedeného snižování počtu obyvatelstva vedlo i k jeho stabilizaci, neboť ubývalo nájemníků a podnájemníků ve prospěch samotných majitelů domků (Todorovová 1982a). Ze soukromé dělnické kolonie s vysokou mírou migrace se tak pozvolna stávala dělnická čtvrť malých rodinných domků, jejíž zástavba přetrvala částečně do dnešní doby.

Na přelomu 19. a 20. století se výrazně nezvyšoval pouze počet zaměstnanců Škodových závodů či Měšťanského pivovaru, ale v důsledku rozvoje železniční dopravy i drážních dělníků, kterých byly až 4 000. Reakcí správy železnice na existující bytovou nouzi bylo vybudování tzv. Parlamentu, obytného bloku v blízkosti železničních dílen na Petrohradě mezi Lobežskou a Guldenerovou ulicí. Z původně plánovaných čtyř obytných domovních bloků byly v roce 1910 dokončeny dva

o pěti třípatrových domech. V nich se nacházelo celkem 88 jednopokojových a 64 dvoupokojových bytů, ve kterých žilo v roce 1911 celkem 950 lidí. Oproti kolonii na Janské se jednalo o ubytování s vyšším standardem. Domy byly napojeny na městskou kanalizaci, vodovod a plyn. Ke každému bytu patřil sklep, záchod na chodbě a část půdy. V domě byla společná prádelna a na dvorcích domů bylo běžným zvykem pěstovat zeleninu a chovat hospodářská zvířata k samozásobování (Todorovová 1988: 155). Na výstavbu blokových domů se navázalo v letech 1924 a 1925, kdy byly na rohu Guldenerovy a Sladkovského ulice přistavěny dva čtyřpatrové domy, do kterých byli přestěhováni drážní dělníci z nouzové kolonie na Borech (Bělohávek 1989: 71–72).

Karlov nebyl jedinou dělnickou kolonií, kterou Škodovy závody vybudovaly. V letech 1916–1917 vznikla v katastru obce Třemošná nouzová kolonie Orlík pro zaměstnance škodovacké muniční továrny v Bolevci, ve které pracovalo kolem 2500 dělníků. Kolonie byla postavena za pomoci vojáků a válečných zajatců na plánovanou dobu 10 let. Po rozsáhlém výbuchu muniční továrny na jaře roku 1917, při kterém zemřelo na dvě stě zaměstnanců, byla výroba přemístěna do Nýřan a Škodovka rozhodla o prodeji kolonie zednickému mistru Karlu Prachovi z Třemošné. Nový majitel rozdělil objekty na jednotlivé bytové jednotky, které rozprodal nájemníkům. Domy měly dvojité stěny z prken vyplněné popelem, který měl sloužit jako izolace. Stěny byly zvenčí pobity rákosou a omítnuty. Jeden suchý záchod v předsínce byl vždy společný pro dva byty. Z předsínky se vcházelo do kuchyně o rozměrech 3,20 x 3,90 m a z ní pak dále do pokoje o rozměrech 3,20 x 3,00 m. Skladbu obyvatel, tj. škodovackých dělníků, mistrů a úředníků, doplňovali po prodeji kolonie zaměstnanci keramických závodů z Ledec a Horní Břížy. V době svého vzniku byla kolonie výrazně prostorově izolována lesem a poli jak od Plzně, tak od obce Třemošná, a vyvíjela se samostatně (Todorovová 1981). Postupem času však splynula s rozšiřující se zástavbou Třemošné, která ji definitivně pohltila v 80. až 90. letech 20. století.

Největší nouzovou kolonií v Plzni byla již zmiňovaná soustava dřevěných ubikací na Borech pro železniční, škodovacké a jiné dělníky, která vznikla v první čtvrtině 20. století. Ve dvaceti blocích o 335 místnostech zde žilo více než 1 800 osob (Bělohávek 1985: 77). Zdejší hygienické podmínky se tehdy považovaly za jedny z nejhorších v Plzni a údržba

lokality byla pro město velkou finanční zátěží.⁵ Městská správa proto rozhodla o jejím postupném zrušení. Čtyři objekty předalo město státní správě pro ubytování rodin železničních dělníků, které oproti původním dispozicím dostaly k obývání dvě místnosti, čímž se kvalita bydlení mírně zlepšila. Další část drážních zaměstnanců získala byty v nově postavených domech v lokalitě Parlament a nejvíce obyvatel bylo přestěhováno do kolonie zvané Cikánka. Poslední objekt byl zlikvidován v roce 1934 (Bělohávek 1985: 83).

Cikánka, někdy též lidově Havaj, byla nouzová kolonie na Jateční třídě, kterou město začalo budovat v roce 1924 v reakci na tíživý nedostatek bytů, resp. na špatné hygienické podmínky v jiných koloniích. Její toponymum bylo odvozeno od faktu, že šlo o lokalitu, kde v tehdy samostatné obci Doubravka mohli tábořit Cikáni. Význam pojmenování byl znovu potvrzen na počátku druhé světové války, kdy do lokality město sestěhovalo cikánské rodiny z ostatních částí Plzně do nově přistavěné ubikace. Cikánku v Jateční ulici tvořil soubor třinácti přízemních dvojdomků a trojdomků stavěných do řad s celkem 268 byty (Bělohávek 1985: 83-84). Výstavba a rozšiřování kolonie probíhalo prakticky neustále až do roku 1940, kdy zde žilo až 500 rodin. Nájemné patřilo mezi nejlevnější⁶ v Plzni a obecně se jednalo o kolonii spíše horší pověsti, o čemž svědčí vzpomínání jak nejstarší žijící generace Karlováků,⁷ tak i písemné vzpomínky samotných obyvatel Cikánky:

„Charakteristika kolonie byla: 70 % dobrých lidí, převelká sousedskost, sociální vztahy různé, vynikaly dobré vlastnosti. Zbýlých 30 % se dělilo na lidi se smíšenou aktivitou a na lidi nemravné, rodiny rozvrácené. Mravnostní poměry: alkohol, pijáctví a prostituce pomáhala k obživě rodin... Žili zde řemeslníci, živnostníci, žili svorně bez problémů. A ten zbytek, ti dávali hlas při volbách za první republiky tomu, kdo si pro ně přišel za

---

5 Zdejší nevyhovující podmínky vedly mladého básníka Josefa Rouse k napsání básně Baráková kolonie na Borech, kterou uzavírá verší: „Z prken a dehtu a papíru, šedé jsou domečky sbity, z prken a dehtu a papíru, šedá jest hladina žití, která jen v kotoučcích slunečnic, zastřenou nadějí svítí“ (Rous 1928).

6 Ve 20. letech činilo 10 Kč měsíčně oproti 20 Kč na Karlově nebo 42-60 Kč za družstevní byt Pod Záhorskem (Bělohávek 1988: 185).

7 Ve 30. letech se několik rodin z Cikánky přestěhovalo na Karlov, někteří Karlováci tam měli příbuzné.

almužnu... Nábytek v bytech různě hezký a také i velmi špatný, dle charakteru a povahy rodin. Někdo spal v čisté posteli, někdo v hadrech na zemi.“ (citace dle Bělohávek 1988: 180)

Na výstavbu Cikánky navazovala stavební činnost i v jiných částech Jateční ulice, mj. pavlačovým domem pro dělníky, jenž se zachoval dodnes a do kterého město po roce 1989 záměrně segregovalo romské obyvatele. V kolonii Cikánka byla postupně budována občanská vybavenost zahrnující konzum, prádelnu, školku, jesle apod. Existence lokality však nebyla příliš dlouhá a během náletu na seřazovací nádraží dne 17. 4. 1945, který zasáhl i část Doubravky a Roudné, byla zcela zničena. Nálet si vyžádal několik stovek obětí a k obnově kolonie už nikdy nedošlo.

V roce 1927 začala výstavba nové dělnické kolonie v Lobzích, které se říkalo lidově Čína. Jednalo se o osm řadových jednopatrových dvojdomků a čtyřdomků na parcele vymezené ulicemi Dlouhá, Sokolská, Polední a Pod Vrchem. Kapacita kolonie, která vyjma jednoho domu stojí dodnes, byla 160 bytů o jedné místnosti (Bělohávek 1985: 84). Posledním realizovaným projektem dělnické kolonie byl tzv. Berlín (též Malý Berlín) na Lochotíně (ulice Horní, Střední a Dolní). Výstavba cihlových jednopatrových bytoven v šesti blocích, které na místě stále stojí, byla započata v roce 1941 za vynucené finanční podpory města. Bytové domky byly totiž určeny původně výhradně pro německé dělníky pracující ve Škodovce, kteří byli dosazováni na pozice mistrů. Byty měly dvě místnosti, halu, kuchyň, vlastní koupelnu, záchod a zahrádku (Straka a kol. 1999: 18).

Z hlediska své koncepce a úrovně bydlení představoval Berlín poslední stupeň ve vývoji specifického dělnického bydlení nejen v Plzni, ale i obecně v České republice, resp. Československu (Bělohávek 1985: 95). Po druhé světové válce došlo k postupnému snižování prostorové diferenciaci na základě profesní příslušnosti obyvatel. Dříve ryze dělnické čtvrti měnily své sociální složení jak v důsledku generační obměny, tak migrace. Dělníci dostávali nové byty na sídlištích, která se vyznačovala spíše demografickou než sociální homogenitou. Mnohé dělnické kolonie zanikly, zejména ty s nejnižší kvalitou bydlení, nebo z nich postupem času vznikaly marginalizované lokality, do kterých byly po odchodu původních obyvatel umísťovány v rámci řízené migrace Romové ze Slovenska. Marginalizace nabrala spád po nástupu

neoliberalismu v 90. letech minulého století, kdy z dřívějších dělnických lokalit vznikla samosprávou či privátními subjekty řízená ghetta, eufemismem řečeno sociálně vyloučené lokality (srov. Růžička a Toušek 2014).⁸

Výstavba Karlova

Jak jsme konstatovali v úvodu této kapitoly, na počátku 20. století se Plzeň potýkala s výrazným nedostatkem ubytovací kapacity pro dělníky. Tato situace stále více ohrožovala další rozvoj Škodových závodů, v nichž rostl počet zaměstnanců závratnou rychlostí. Nevyhovující situaci v oblasti bydlení se vedení podniku rozhodlo řešit po vzoru jiných průmyslových měst budováním dělnických kolonií, mezi něž z hlediska velikosti, délky trvání a významu patřil na první místo Karlov. Z dobových materiálů je patrné, že cílem nebylo pouze vypořádat se s tíživou bytovou situací dělníků, ale také získat věrné jádro zaměstnanců a předcházet nepokojům a stávkám, které tehdy hrozily (Křížová 1983: 3; Ulčová 1983: 80-81). Budoucí dělnická kolonie tak byla předurčena stát se, podobně jako později kolonie v Baťově Zlíně, „světem pro sebe, s vlastními pravidly; zázemím pro tisíce zaměstnanců továrny, kteří za své služby získávali nadprůměrné platy i životní podmínky, na oplátku měli být loajální k zaměstnavateli a dodržovat stanovená pravidla“ (Vacková – Galčanová 2010: 81).

Nezanedbatelnou roli v rozhodování Škodovky také sehrála novelizace říšského zákoníku přijetím zákona č. 144 z roku 1902 (a dále zákonem 33/1906), který osvobozoval výstavbu dělnických bytů od daní z nemovitosti a od poloviny obecních daní na dobu 24 let (Ulčová 1983: 80). Daňové úlevy se týkaly pouze bydlení pro dělníky, přičemž zmiňovaný zákon za tímto účelem formuloval definici dělníka na základě výše příjmu a taxativně jmenoval požadavky, které musela nová výstavba splňovat. Vyjma stanovení minimálního rozměru místností, maximálního počtu bytů na poschodí či počtu obyvatel na jednu bytovou jednotku zákon výslovně zakazoval přijímání noclehářů, jak bylo v té době v dělnických koloniích běžným zvykem. Zákon se měl vztahovat na všechny

---

8 Fenomén typický zejména pro bývalé dělnické kolonie v Ostravě a v severních Čechách. V Plzni můžeme nalézt příklad Jateční ulice.

stavby splňující daná kritéria a postavené v následujících 20 letech. Zákon měl tedy platit až do roku 1922 a nově vzniklá Československá republika jej převzala (Bělohlávek 1985: 68–69). Přijetí zákona sehrálo roli nejen při rozhodování o výstavbě Karlova, ale i při zakládání dělnických stavebních družstev, která z této výhody (osvobození od daní) k nelibosti městských správ těžila.

První dohledatelná zpráva o úmyslu vybudovat novou dělnickou kolonii pochází z dopisu ředitele plzeňského závodu Škodovky Karla Grunda ze dne 19. května roku 1906. Dopis adresovaný do Vídně Jiřímu Güntherovi,⁹ generálnímu řediteli pověřenému vedením podniku po smrti Emila Škody, informuje o nutnosti pokročit v údajně již dříve projednávané záležitosti výstavby 200 až 300 bytů v odhadovaných nákladech kolem jednoho milionu korun. V dopise jsou mimo i jiné výslovně formulovány cíle projektu v podobě stabilizace dělnictva formováním věrného jádra zaměstnanců, kteří by bydlení získali, a předcházení případné stávkové činnosti. Záměr postavit nové bydlení pro zaměstnance byl tak od začátku pojat jako racionální a utilitární počín „žluťácké“ politiky závodu. Termín žluťáctví (ve smyslu něčeho žluklého, tj. zkaženého) v tehdejší době pejorativně označoval kolaboraci odborových svazů se zaměstnavatelem. Ve vztahu ke Škodovým závodům se o „žluťáckém nátlaku“ (viz Ulčová 1983) hovoří v souvislosti se založením Spolku dělníků Škodových závodů, který shromažďoval privilegované a podnikateli zavázané dělníky a fungoval na podpůrné bázi – vyžadoval politickou indiferenci a loajalitu podniku, za což nabízel výhodné dostupné bydlení, pronájem zelinářských zahrádek, účast na penzijním pojištění atp. (Karlický 1999: 567). Při Spolku dělníků Škodových závodů působil i samostatný odborový svaz, který byl spojen s provozem spolkového domu Nebe (Janáček 1990: 302–306).

Reálnější rozměry získal plán výstavby Karlova o rok později, kdy Günther projednal záměr se správní radou Škodovky a dostal zmocnění jednat v dané záležitosti. Jeho argumentace byla založena na nízkých nákladech projektu, zhodnocení investice a získání spolehlivých dělníků. Rovněž byl zmíněn nikdy nerealizovaný záměr postupného převodu vlastnictví bytů na samotné nájemce. Příprava stavby se poté dala rychle do pohybu. Za 170 000 korun byly zakoupeny pozemky

---

9 Generální ředitelství Škodovky bylo do Vídně přesunuto v roce 1904.

o rozloze 18 hektarů v katastru obce Skvrňany, které ze severní strany sousedily přímo se Škodovkou. Stavbu měla realizovat vídeňská firma Union, která na jaře roku 1907 dodala první projektové plány. Ty počítaly s výstavbou 250 domů pěti různých typů, rozdělených do 25 bloků. V plánech se počítalo s centrálním náměstím, na kterém měla vzniknout veřejná budova, se sportovním hřištěm a další občanskou vybaveností. Plány se přesně držely požadavků zákona č. 144/1902 o daňových úlevách na dělnické bydlení. Cena výstavby nové čtvrti byla odhadnuta na 1 268 450 korun (Křížová 1983; Ulčová 1982, 1983).

Realizace projektu však po hladkém rozjezdu záhy tvrdě narazila. Proti výstavbě dělnické kolonie se zarytě postavila skvrňanská obec, která ji začala všemi dostupnými prostředky blokovat. Příčin bylo několik, nejčastěji oficiálně uváděným důvodem byla finanční zátěž, která měla dvě roviny. Na jedné straně argumentovali představitelé Skvrňan hrozbou zadlužení obce kvůli nutné výstavbě infrastruktury a růstu nákladů na její provoz, na druhé straně snížením příjmu z daní na obyvatele v důsledku osvobození dělnických domků od části obecních poplatků. Mezi finanční obavy lze zařadit i „chudinské poměry“, jež s sebou měli přinést „noví příslušníci sešlí ve službách velkokapitálu prací a stářím“ (citace dle Ulčová 1983: 83-84), o které by se obec musela postarat. Dalším důvodem byla skutečnost, že Skvrňany byly obcí sedláků, místní radnici ovládala Československá strana agrární a hrozila tedy reálně ztráta politické podpory, resp. politické moci, neboť dělnictvo sympatizující převážně se sociálními demokraty či národními socialisty by získalo v obci převahu. Svou roli zde sehrály i neopodstatněné obavy z germanizace obce kvůli přílivu německých dělníků a nutnost vybudovat pro jejich potomky novou školu.

„Odpor obce mohl být odůvodněn obavami před vzrůstem výdajů na školství, zdravotnictví a last not least na chudinství, vzrůstem nákladů, pro něž nebylo úhrady. Projekt padl proto v roce 1910. Na části tehdy zakoupených pozemků jsou nyní zelinářské zahrádky dělnictva firmy.“ (Akciová společnost 1925: 71)

Skvrňanská správa v říjnu 1907 vydala zákaz všech započatých stavebních prací, na které navázalo neschválení parcelace pozemků nově zvoleným zastupitelstvem obce, do jehož volby Škodovka neúspěšně intervenovala. Obec dokonce opakovaně žádala o asistenci četnictva, neboť dle ní stavební firma Union nezákonně pokračovala ve stavebních

pracích. Tyto žádosti nebyly vyslyšeny, naopak okresní výbor nařídil schválení parcelace pozemků. Spor Škodovky a Skvrňan se vyhroutil a docházelo k ostrým názorovým výměnám jak v regionálním, tak celostátním tisku, které získaly národnostní (německá orientace Škodovky) a osobní rozměr. V této napjaté atmosféře zemský výbor rozhodl v odvolání Skvrňan ohledně parcelace pozemků ve prospěch obce, což vedlo Grunda k postoji, že projekt je nerealizovatelný, a navrhoval jeho přesunutí do Plzně. Generální ředitel však byl neústupný, zbavil Grunda práva jednání v této věci a konstatoval, že závody se „musí všemi prostředky stát pány situace a ne se bez vůle sklonit před diktátem obce Skvrňan“ (citace dle Ulčová 1983: 88). Spor se táhl a dospěl k nejvyššímu soudu, který v březnu 1909 rozhodl o zrušení výnosu zemského soudu, což v praktické rovině znamenalo, že se spor dostal opět do bodu nula. Mezitím však došlo k odvolání generálního ředitele Günthera, jehož funkci převzal Karel Škoda. Ten ihned odvolal ředitele plzeňského závodu Grunda a na jeho místo dosadil svého tchána Antona Hermanna, který dostal za úkol ve věci výstavby pokročit a o všech záležitostech s tím spojených informovat přímo Škodu.

Hermann ovšem po opakování dalšího kola obstrukcí ze strany Skvrňan dospěl ke stejnému závěru jako před ním Grund, tj. že nejvhodnějším řešením je přesunout projekt do Plzně. Generální ředitelství na změnu přistoupilo a na podzim roku 1909 byly zakoupeny náhradní pozemky v katastru města Plzně, sousedící s areálem továrny z jižní strany. Přípravné stavební práce ve Skvrňanech byly ukončeny. Tato náhradní varianta byla utajeně připravována delší dobu a následující jednání s městem Plzní probíhala díky konexím a zákulisním tahům hladce a rychle. V únoru 1910 schválilo místní zastupitelstvo parcelování pozemků a již v červnu téhož roku bylo vydáno stavební povolení ke stavbě prvních domů (Ulčová 1983). Mezi podmínky města patřil zákaz výstavby obchodů a hostinců v lokalitě (ten byl později změněn), vyšších domů než jednopatrových a naopak povinnost zřízení zahrádek mezi domy. Podnik se na oplátku za vybudování základní infrastruktury (voda, plyn, kanalizace) na pozemcích na náklady města mj. zavázal i k poměrně velkému gestu, že se následujících 24 let nepřesune z Plzně (Akciová společnost 1925).

Skvrňanská anabáze vyostřila i vztahy mezi Škodovkou a stavební firmou Union, která kvůli průtahům stavby a jejímu přesunutí požadovala navýšení cen. Po kratším vzájemném soudním sporu byla smlouva s dodavatelem rozvázána a realizace se ujala slavná plzeňská stavební firma Müller a Kapsa,¹⁰ která předložila výhodnější finanční nabídku. Zatímco firma Union požadovala za výstavbu 251 domů celkem 1 874 973 korun, nabízená cena plzeňského konkurenta byla o 200 000 korun nižší (Křížová 1983: 5). Před začátkem výstavby byl však celý projekt předělán. Upustilo se od původního plánu postavit 251 domů a zvolila se levnější varianta – 130 typizovaných domů čtyř typů (A, B, C, D) s třemi kategoriemi bytů (dvoupokojový s kuchyní, jednopokojový s kuchyní, jednopokojový) pro stejný počet dělníků. Tím navrhovaná cena ještě klesla, a to na 1 209 153 korun. Nutno podotknout, že původní návrh firmy Union počítal s výstavbou kvalitnějších a typově pestřejších domů, které netvořily dojem dělnické kolonie, ale šlo o řidší zástavbu (Ulčová 1983).

Stavební práce započaté v roce 1910 intenzivně pokračovaly i v následujícím roce, kdy bylo dokončeno 130 domů v pěti blocích, lázně, konzum a administrativní budova. Již při výstavbě prvních domů se však na základě přihlášek zájemců o ubytování ukázalo, že dělníci nemají zájem o větší byty s dvěma pokoji a kuchyní a preferují byty menší. Na žádost Škodovky proto obratem došlo k úpravě stavebních plánů a od třetího bloku se již stavěly pouze domy s dvěma kategoriemi bytů. Před dokončením prvních domů v červenci 1911 byla projednávána stavba další tří bloků, které se měla opět chopit stejná stavební firma. Záměr byl schválen správní radou Škodovky v listopadu, kdy už všech původních 130 domů bylo plně obsazeno nájemníky (Ulčová 1982: 102). Termín dodání byl stanoven na červenec 1912 a stejně jako předchozího roku došlo před jeho naplněním k rozhodnutí o výstavbě dalších domů, a to v blocích IX a X (dostavěny v květnu 1913).

Úhrnem tak bylo firmou Müller a Kapsa v letech 1910 až 1913 postaveno v deseti blocích 217 jednopatrových domů, ve kterých se nacházelo celkem 599 bytových jednotek.¹¹ Bloky domů byly dlouhé 119 metrů,

---

10 Firma Müller a Kapsa realizovala v Plzni vyjma Karlova řadu významných staveb, např. pivovar Světovar, nádraží Jižní předměstí, kostel sv. Jana Nepomuckého, Masarykův most atd.

11 Počet bytových jednotek se však v průběhu času měnil podle toho, zda byly podkrovní místnosti pronajímány jako samostatné jednotky či nikoli.

široké 46 metrů a na půdorysu tvořily tvar písmene H. První dva bloky, dokončené v roce 1911, se skládaly ze všech čtyř typů domů (A, B, C, D) a zbylé bloky č. II až č. X jen z domů typu C a D. Domy typu A a C tvořily vnitřní zástavbu jednotlivých bloků a lišily se vnitřní dispozicí. V prvním typu se nacházely byty o dvou místnostech, do kterých byly po dokončení nastěhovány úřednické rodiny. V domě typu C byly na každém podlaží dvě bytové jednotky o jednom pokoji a kuchyni s celkovou rozlohou 35 m². Na každém podlaží se nacházel společný vodovod, výlevka a splachovací záchod. V podkroví byla světnice náležející k bytu v prvním poschodí, která se ovšem v době nedostatku bytů pronajímala jako samostatný byt, a dále půdní prostory. Typy B a D byly rohové domy uzavírající jednotlivé bloky, doplněné v podkroví o jednopokojovou mansardu, a stejně jako u vnitřních domů se lišily dispozicí bytů. V typu B byly dvoupokojové byty s kuchyní, kdežto v typu D jednopokojové s kuchyní. Typ D disponoval na každém podlaží čtyřmi byty, rohové byty měly samostatný vchod ze zadní části budovy a vlastní zázemí (chodby, WC, vodovod) (Křížová 1983).

Roční nájemné za byt na Karlově variovalo v roce 1912 od 78 korun za jednu světnici o rozloze 15,66 m² přes 234 korun za pokoj s kuchyní (35 m²) až po 400 korun za dvoupokojový byt s podkrovní světnicí v domě typu B o rozloze 64 m² (Křížová 1983: 10–11). Ačkoli se v té době nejednalo o nejlevnější nájemné pro dělnické obyvatelstvo v Plzni, navíc byla suma značně vyšší než původní výpočet, šlo o bydlení, jehož kvalita v poměru k ceně přesahovala tehdejší standard (viz výše). Cena nájmu zůstala stejná až do roku 1924, kdy vzrostla o 100 %. Skokové zdražení nájemného vyvolalo značnou nevoli a plzeňská radnice, obávající se sociálních dopadů, neúspěšně intervenovala ohledně jeho zmrazení (Křížová 1983: 10). Bydlení na Karlově představovalo vyšší standard i přesto, že při výstavbě byly provedeny značné ústupky za účelem snížení ceny stavby, na což Škodovka intenzivně tlačila. Došlo ke změně celkového charakteru zástavby směrem k její unifikaci a blokovému pojetí, zmenšila se rozloha bytů a naopak zvýšila kapacita, ustoupilo se od podsklepení domů¹² a intenzivnější úpravy okolí kolonie včetně vybudování menšího náměstí apod. Nicméně kvalita bydlení na Karlově přestala být dostačující prakticky až po druhé světové válce, kdy se

---

12 Nepodsklepení baráků město neslo s velkou nelibostí, neboť panovaly obavy z hromadění věcí, zejména topiva, mezi baráky a zvýšení rizika požárů.

nároky na bydlení začaly v souvislosti s obecným růstem blahobytu zvyšovat, a proto poválečná generace Karlováků už od 60. let 20. století preferovala bydlení na nově vznikajících sídlištích.

Přestože projekt výstavby největší dělnické kolonie v Plzni provázely na jeho počátku komplikace a došlo k několikaletému zpoždění, pro Škodovku šlo o výhodnou investici. V roce dokončení výstavby byla hodnota Karlova vypočítána na téměř čtyřnásobek vstupních investic, které dosáhly celkem 3 100 000 korun (Akciová společnost 1925: 72). V průběhu výstavby byly na Karlově zřízeny sprchové lázně, obchody, administrativní budova. V roce 1914 byla dokončena stavba obecné školy, která byla později rozšířena o další část. K občanské vybavenosti patřila lékařská ordinace a policejní stanice. Později byl postaven Lidový dům s restaurací, sálem, kinem a kadeřnictvím, hřiště Dělnické tělovýchovné jednoty Plzeň-Karlov, sokolovna s restaurací a kuželníkem a několik drobných obchodů. Nicméně původní předpoklad toho, že Karlov bude postupně obkloповán rozšiřující se plzeňskou zástavbou a stane se integrální součástí města, zůstal nenaplněn. Po celou dobu své existence zůstala tato čtvrť na okraji průmyslového města uzavřenou sídelní strukturou s vlastní občanskou vybaveností a víceméně svébytnou sociální organizací, což vedlo k vytvoření specifické identity Karlováků.

Demografický nástin Karlova

Na základě zachovaných žádostí o osvobození z domovní daně z let 1911-1913, které byly podávány Finančnímu úřadu v Plzni, lze odvodit sociální a demografické složení prvních obyvatel Karlova. Tato data je možné v základních ukazatelích komparovat s údaji ze sčítání lidu z roku 1930 a 1950 a sledovat tak populační vývoj lokality. Podle zmíněných žádostí žilo na Karlově po jeho plné dostavbě 578 domácností (některé bytové jednotky byly v té době neobsazené) čítajících celkem 2734 osob. Průměrný počet členů domácnosti, resp. zalidněnost činila 4,7 osob¹³ a v dalších letech postupně klesala.¹⁴

---

¹³ Jakkoli bylo zakázáno přijímat podnájemníky a nocleháře, ještě data z cenzu roku 1930 ukazují, že k tomu (byť v daném období už minimálně) docházelo.

¹⁴ Vyšší počet obyvatel, avšak nižší zalidněnost bytů na základě dat z roku 1930 je způsobena plnou obsazeností bytů a využitím místností v podkroví jako samostatných bytových jednotek.

Tabulka č.2: Obyvatelstvo a domácnosti v letech 1913, 1930 a 1950.

Rok	Obyvatelstvo			Domácnosti	
	Mužů	Žen	Celkem	Domácností celkem	Průměrný počet členů domácnosti
1913	-	-	2734	578	4,7
1930	1588	1620	3208	775	4,1
1950	787	637	1424	536	2,7

Zdroj: NA, NMP, vlastní kalkulace.

Z hlediska profesní specializace převládali zámečníci, soustružníci a kováři. K úřednické profesi přínáleželo pouze osm osob, vedoucích pracovníků (předáků, mistrů a vedoucích) bylo celkem 16. Roční mzda se pohybovala od 1300 korun u nekvalifikovaných dělníků, nádeníků, sluhů a portýrů až po 3600 korun u vedoucího dílny. Mezi lépe placené profese patřili vyjma úředníků (medián 2045 korun) i soustružníci (medián 1976 korun), ale zejména elektromontéři (medián 2366 korun), svářeči (medián 2626 korun), taviči (medián 3231 korun) a překvapivě i dva řidiči (roční plat 2600 korun), kteří na Karlově žili (dále viz tabulka č. 3). Zaměstnání žen bylo v té době výjimečné; na Karlově žilo několik služek a příležitostných švadlen. Mezi příjmem a výší nájmu pohybujících se od 83 korun do 364 korun, resp. velikostí bytu lze sice najít pozitivní korelaci, avšak nikoli významnou. Kromě vedoucího dílny se projevuje pouze u úředníků, neboť primárně pro ně byly určeny větší byty v prvních dvou blocích.

Tabulka č.3: Profesní složení prvních obyvatel Karlova.

Profese	Počet obyvatel	Mediánový příjem
Zámečnick	105	1758
Soustružník	96	1976
Nádeník	49	1450
Dělník	37	1426
Kovář	37	1872
Slévač	31	2028
Kotlář	19	1607
Předák/mistr	15	1976
Truhlář	15	1872
Elektromontér	12	2366
Frézař	12	1690
Montér	12	2028
Sluha/portýr	12	1372
Čistič	9	1430
Hoblíř	8	1820
Úředník	8	2045
Topič	7	1612
Vrtač	7	1500
Brusič	6	1962
Jádrař	6	1223
Pomocný dělník	6	1612
Strojník	6	1681
Tesař	5	1664
Formovač	4	1822
Pilař	4	1404
Tavič	4	3124
Kancelářský pomocník	3	1768

Profese	Počet obyvatel	Mediánový příjem
Modelář	3	1713
Nástrojář	3	1716
Řidič	2	2600
Svářeč	2	2626
Technický kreslíř	2	1612
Zahradník	1	1404
Ostatní	42	1653
Celkem	590	1764

Zdroj: NMP, vlastní kalkulace.¹⁵

Jak jsme uvedli výše, migrace do Plzně v době její industrializace probíhala zejména z nejbližšího okolí. Tento fakt jednoznačně potvrzuje i analýza původu obyvatel Karlova. Na základě dat ze sčítání z roku 1930 lze konstatovat, že z celkového počtu 3208 osob pocházelo 1578 obyvatel této čtvrti přímo z tehdejšího katastrálního území města Plzně a 250 osob z dnešního okresu Plzeň-město. V okrese Plzeň-jih bylo narozeno úhrnem 161 Karlováků (zejména Blovice a Přeštice), v Plzni-sever 115 (Třemošná, Kralovice, Nýřany), v okrese Rokycany 156 (především samotné Rokycany), v okrese Klatovy 109 (Klatovy), Domažlice 34 (Horšovský Týn) a Tachov 62 (téměř výhradně Stříbro) obyvatel. Celkem tak z Plzeňského kraje pocházelo 2465 obyvatel, tj. 77 % z celku. Mezi další významné lokality původu za hranicemi Plzeňského kraje co do počtu imigrujících osob lze zařadit Prahu (103 osob). Ze Středočeského kraje přišlo na Karlov celkem 146 osob, a to zejména z okresu Kladno (41 osob), Příbram (27 osob) a Beroun (22). Ostatní kraje současné České republiky se na imigraci obyvatel výrazněji nepodílely a shrnuje je tabulka č. 4. Za zmínku stojí, že celkem 90 Karlováků pocházelo z Rakouska (Vídeň) a 76 z území mimo tehdejší monarchii.

¹⁵ Ostatní - profese s nižší četností než dva (vyjma zahradníka pro ilustraci) a dále neidentifikovatelné profese či chybějící údaje.

Tabulka č.4: Místo narození obyvatel Karlova v roce 1930.

Místo narození	Počet obyvatel absolutně	v %
Jihočeský kraj	81	2,5
Jihomoravský kraj	23	0,7
Karlovarský kraj	12	0,4
Kraj Vysočina	20	0,6
Královéhradecký	19	0,6
Liberecký kraj	15	0,5
Moravskoslezský kraj	19	0,6
Olomoucký kraj	14	0,4
Pardubický kraj	16	0,5
Plzeňský kraj	2465	76,8
z toho Plzeň město	1828	57,0
Praha	103	3,2
Středočeský kraj	146	4,6
Ústecký kraj	47	1,5
Zlínský kraj	6	0,2
Celkem v rámci ČR	2986	93,1
Chorvatsko	4	0,1
Maďarsko	1	0,0
Polsko	12	0,4
Rakousko	94	2,9
Slovensko	2	0,1
Celkem mimo ČR v rámci Rakouska-Uherska	113	3,5
Francie	12	0,4
Holandsko	1	0,0
Itálie	3	0,1
Německo	30	0,9
Rusko	16	0,5

Místo narození	Počet obyvatel absolutně	v %
USA	3	0,1
Celkem mimo hranice Rakouska -Uherska	65	2,0
Nezařazené obce	44	1,4
Celkem	3208	100

Zdroj: NA, vlastní kalkulace.

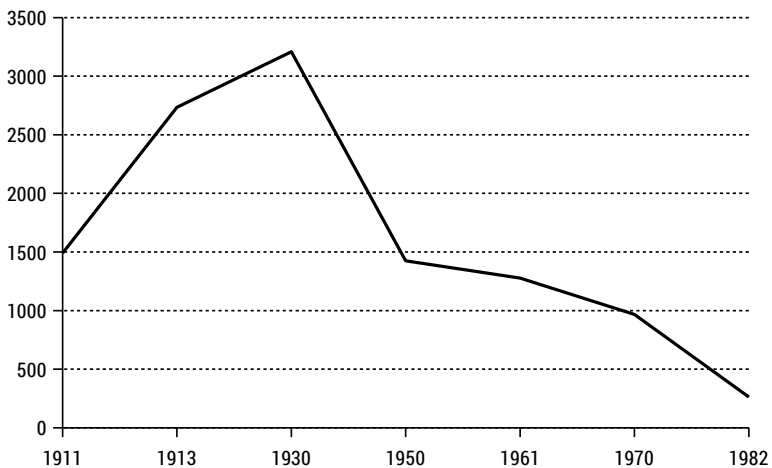
Počet obyvatel Karlova kulminoval ve 30. letech, kdy podle sčítání z roku 1930 dosáhl 3208 obyvatel s průměrným věkem 29,5 let. Jak ukazují data ze sčítání z roku 1950, od druhé světové války se počet obyvatel Karlova rapidně snížil a populace zestárla. Populace mezi rokem 1930 a 1950 poklesla téměř na polovinu (viz tabulka č. 2) a věkový průměr se zvýšil na 40 let. Populační změnu Karlova ilustruje graf č. 2, ze kterého je kromě poklesu počtu obyvatelstva na první pohled patrný i celkový posun v demografické struktuře ve prospěch starších věkových kohort. Tento trend pokračoval (s mírnějším utlumením v 60. letech 20. století v důsledku zvýšené natality) a nabíral na významu prakticky až do zániku Karlova. V porovnání s novou výstavbou kvalita zdejšího bydlení postupně klesala a přestávala být dostačující. V posledních letech tak na Karlově zůstaly prakticky jen starší osoby z první generace Karlováků, které se už nechtěly stěhovat jinam.

Graf č.2: Věková pyramida Karlova – srovnání roku 1930 a 1950.

Zdroj: NA, vlastní kalkulace.

Graf č.3: Vývoj počtu obyvatelstva na Karlově.

Zdroj: NMP, NA, vlastní kalkulace.

Poválečný pokles obyvatelstva a změnu demografického složení lze vysvětlit několika faktory. Mezi lokálně specifické patří tragické následky náletu spojeneckých vojsk na Škodovku z dubna roku 1945, při kterém zemřelo několik desítek Karlováků ukrytých v protiletectkých krytech a byly zcela zničeny tři řady domů. Po válce už nebyly nikdy obnoveny, čímž se na Karlově snížil celkový počet bytových jednotek, jenž dále klesal i kvůli rozšiřování velikosti bytů spojováním jednotlivých jednotek. Podíl německého obyvatelstva před válkou nebyl již na Karlově výrazný (v roce 1930 celkem 25 osob německé nebo rakouské národnosti) a do poklesu se jeho poválečný odsun výrazněji nepromítl. Podstatnějším faktorem byla obecná změna v reprodukci během válečných a poválečných let (srov. Kárníková 1965:197–201; Srb 2004:31), kterou následně vystřídala proměna rezidenční strategie mladých párů ve prospěch neolokality, tj. hledání bydlení ve vlastním bytě a v jiné lokalitě, zejména na nových sídlištích, na kterých dostávaly přednostně byty mladé rodiny s dětmi.

Historická a narativní rekonstrukce Karlova za druhé světové války

---

Laco Toušek

Pokud přijmeme známou metaforu „krátkého dvacátého století“, kterou použil v dnes již klasické knize Věk extrémů historik Eric Hobsbawm (1995), je Karlov místo, které bylo hlavními hybnými dějinnými silami této éry z vnějšku formováno velmi intenzivně a zřetelně. Karlov, coby největší plzeňská dělnická kolonie dostavěná v roce 1914, představoval v materiální, symbolické i sociální rovině exemplární příklad vrcholného industriálního kapitalismu. Jak jsme naznačili v předchozí kapitole, s jeho výstavbou byla spojena potřeba řešení nedostatečné bytové otázky ohrožující rozvoj Škodovky, stabilizace pracovní síly a její svázání s místem produkce, snaha vyrovnat se a předcházet požadavkům dělnického hnutí a v neposlední řadě se jednalo o investici kapitálu v rámci jeho sekundárního oběhu, dle Henriho Lefebvra (Lefebvre 2003; srov. též Harvey 2009) hlavního předpokladu urbánní revoluce.

První světová válka, jakkoli přinesla obecně obrovské materiální škody a způsobila do té doby nepředstavitelné lidské utrpení, znamenala pro Karlov díky zbrojní orientaci Škodovky, růstu objemu výroby a počtu zaměstnanců, spíše potenciál dalšího rozvoje, který nenarušilo ani překreslení politických hranic Evropy. V meziválečném období i přes hospodářskou krizi zažívala tato čtvrt' své „zlaté“ období. Byl

postaven Lidový dům a sokolovna, rozrostla se místní škola, rozšířila se občanská vybavenost a místní obyvatelstvo, praktikující v dnešním kontextu nevídaně bohatý spolkový a sportovní život,¹⁶ dosáhlo svého populačního vrcholu. Jednalo se o období rozkvětu a stabilizace, a proto je prvorepublikový Karlov pro pamětníky všech generací ideálním obrazem, přenášeným ve vzpomínkách i do dalších fází jeho vývoje, kdy byl už zjevný úpadek.

Vnější politické a ekonomické imperativy, resp. jejich praktické sociální a materiální důsledky se do Karlova obtiskly se vsí silou opět během druhé světové války. Zatímco první globální válečný konflikt neměl pro Karlov destruktivní účinky, nástup fašismu, okupace, osvobození a poválečné události znamenaly pro tuto čtvrt předpoklad táhlého konce. Ten byl naplněn a završen nástupem „reálného socialismu“, v rámci kterého se stal Karlov nechtěným a fyzicky chátrajícím místem odsouzeným k demolici. Jedním z důvodů byl názor, že neodpovídá představám socialistického urbanismu, jehož základy byly paradoxně převzaty z modernistických „západních“ koncepcí, dále rozvíjeny a radikalizovány (srov. Zarecor 2011). Symbolickou tečku za historickou epochou Karlova coby antropologického místa, styčného místa kolektivní paměti (viz Lupták Burzová et al. 2013), učinil příchod tržního liberalismu. Privatizace Škodovky v roce 1992 vedoucí k jejímu praktickému zániku znamenala i konec strukturujícího a rytmizujícího elementu nejen Karlova, ale celé Plzně a jejího okolí. Jsou-li dějiny krátkého 20. století rámovány dle citovaného Hobsbawma letopočtem 1914–1991, je Karlov přímým obrazem těchto dějin.

Dějiny Karlova můžeme studovat z pohledu historiografie na základě písemných a hmotných pramenů formální povahy, nebo naopak uplatnit antropologický pohled a zkoumat, jakým způsobem jsou reprezentovány dějinné události v sociální paměti těch, kteří je žili. V této kapitole se pokusíme přiblížit Karlov v období druhé světové války z pohledu kolektivní paměti. Události druhé světové války na jedné straně formovaly Karlov zvnějšku a byly zlomovým okamžikem ve fyzickém vývoji

---

16 Sokol Karlov, Dělnická tělovýchovná jednota Karlov, Dělnický ochotnický spolek, Dramatické sdružení Vrchlický, Pěvecký spolek Foerstet, šachový klub, klub cyklistů, Sportovní klub Karlov, fotbalové kluby S. K. Karlov a Slovan Skvrňany, Spolek dělnických esperantistů, kroužek kuželkářů, baráčníci, čtenářský klub, Červený kříž a několik dobročinných spolků.

Karlova, na druhé straně představovaly intenzivní lidskou zkušenost, zažitou nebo zprostředkovanou, tvořící jedno ze základních narativních témat pamětníků. Zajímá nás, jakým konkrétním způsobem válečné události zasahovaly do vývoje Karlova a jak jsou reflektovány. Naši základní tezí, kterou rozvíjíme i v dalších kapitolách, je, že vyprávění o válce není pro Karlováky traumatickou „vůlí k paměti“ (Eyal 2004), vyrovnání se s minulostí skrze vzpomínání na neštěstí, které Karlova za války potkalo. Jakkoli jsou s úctou a respektem připomínány oběti války na Karlově, jde především o období, skrze něž je artikulována soudržnost, kreativita, hrdinství, ale i běžné každodenní jednání jako forma pasivní rezistence. Vyprávění o válce slouží jako základní narativ k posilování kolektivního vědomí a identity, nikoli jako trauma, které by místní obyvatele morálně zlomilo v důsledku nucené participace na výrobě zbraní pro nepřítel, nebo by znamenalo počátek konce Karlova v důsledku napáchaných materiálních škod.

Vycházíme přitom z vyprávění informátorů, kteří v období druhé světové války prožívali na Karlově své dětství nebo dospívání. Někdo by mohl namítnout, že tento fakt ovlivňuje povahu našich dat. Ano, samozřejmě. Ale dovolujeme si ještě jednou připomenout, že vyprávění pamětníků nám neslouží k zachycení „reálných“ událostí či faktické „pravdy“ (srov. Hájek 2014: 165–168), ale k interpretaci toho, jakým způsobem jsou skrze tato vyprávění dávány kulturní významy událostem a jednáním, resp. jakým způsobem slouží ke konstrukci Karlova jako místa paměti. Intersubjektivní povaha našich dat je předpokladem a samotným předmětem našeho zájmu. Vyjma našich dat připojujeme k této kapitole dobový materiál v podobě přepisů vyprávění o náletech zachycených v 80. letech etnografkou Jitkou Křížovou, která se výzkumem Karlova zabývala (viz Křížová 1983).

Bombardování a letci z Karlova

Během druhé světové války se Karlov ocitl díky spojení se Škodovkou v soukolí válečné mašinérie. Závody byly strategickým producentem zbrojního materiálu pro Třetí říši, počet zaměstnanců dosáhl v roce 1944 svého absolutního vrcholu a celkový obrat výroby byl nejvyšší v celé historii (Jíša 1969: 223). Je proto pochopitelné, že se jednalo o nejčastější terč bombardování na území tehdejšího protektorátu

a spojenecké letectvo se opakovaně pokoušelo o zničení podniku, avšak dlouho neúspěšně. Ke konci války byla Škodovka poslední velkou zbrojovkou říše, ve které se výroba nezastavila. Spojenci proto provedli dne 25. dubna. 1945 mohutný nálet, před kterým byli obyvatelé Plzně varováni ve vysílání BBC, aby se snížil počet civilních obětí. Celkem na továrnu a její okolí dopadlo 526 tun bomb (Roučka 2001). Zahynulo 67 osob, z toho několik desítek v protiletdeckých krytech na Karlově, jehož spodní část byla v perimetru náletu. Třebaže byly s ohledem na mohutnost útoku díky předchozímu upozornění ztráty na životech relativně nízké (oproti náletu na seřaďovací nádraží ze 17. dubna, při kterém byla srovnána se zemí i dělnická kolonie Cikánka), materiální škody byly pro Karlov závažné. Zničeny byly tři bloky domů, které už nikdy nebyly znovu postaveny, stejně tak jako místní škola.

Nálety spojeneckých vojsk, zejména ten dubnový, jsou pro mnohé z Karlováků nejživějšími a nejčastěji zmiňovanými vzpomínkami na období války, resp. život na Karlově obecně. Jejich opakovaným rysem je, že se zpravidla soustředí na samotnou dějovost a deskripci. Jsou zmiňovány praktické činnosti spojené s nálety, opakované rutinní úkony, nebo naopak drobné prchavé detaily. Málokdy obsahují evaluaci samotné události, ve které by mohl být komunikován význam pro identitu vypravěče, kolektivní paměť Karlováků či Karlov samotný. Jakkoli je totiž bombardování velmi intenzivní vzpomínkou, jde o vzpomínku potenciálně traumatickou, spojenou s oběťmi na životech a zničením části Karlova. Význam takového vyprávění je proto zpravidla potlačen do jedné věty, která příběh rychle uzavře.

„Když se blížily, já budu říkat nepřátelský letadla, tak zhasla Škodovka a rozsvítla se ta dřevěná Škodovka ve Vlkově.¹⁷ Pro takové případy byli pověřeni pracovníci, spolubydlíci u nás na Karlově, u nás pan Špringr. Oni měli píšťalku a pískali. Chodili od jednoho k druhému. Z každého bytu musel být někdo venku, že jsme připravený jít do krytu. Někdy to bylo taky dvakrát za noc. Plzeň spala a my jsme takhle blbli. Když byl nálet na nádraží, už bylo vše rozsvícený, už tam poslali ten balón, a my jsme se teprve štrachali do toho krytu. Můj bratr, ten se

---

17 Jednalo se o dřevěnou maketu Škodovky, postavenou na poli mezi Křimicemi a Vochovem, které se lidově říkalo „dřevěná milenka“ a sloužila k zmatení spojeneckých letadel.

narodil v jednačtyřicátým a ještě po válce vstával v noci a blbnul. My jsme vždycky vzali důležitý věci, ty už byly předem zabalený, jenom se to připravilo a mazalo se do toho krytu. Tam potom zůstala kamarádka.“
(muž, 83 let)

Jestliže zápleтка příběhu, jak ukazuje další citace, neobsahuje potenciálně rozpornou pointu, je příběh dále rozvíjen, doplněn o význam události pro identitu vyprávěče (hrdinství a záchrana života) a je přidána zápleтка další. Ta může opět skončit rychlým uzavřením příběhu, jestliže narušuje celkový význam narativu.

„Když byl nálet na Lokomotivku a na Metálku, tak Němci na letadla stříleli ze školy a oni na ní hodili bombu a celý ten kus té školy ta bomba roztrhla a zasáhlo to i kryt, který byl za Škodováckou zdi... Já jsem na Karlově rok dělal velitele civilní obrany a pan Peroutka tam dělal zdravotního sanitáře. Měl jsem klíče od obrovské skříně, kde byly lopaty, sekery, motyky, aby se mohlo vyprošťovat. Takže my jsme na tom Karlově museli zůstat za každou cenu. I když potom přišel ten velký nálet, poslední v roce 1945, tak my jsme na Karlově museli zůstat. Zůstalo nás v tom krytu osm statečných a zkrátka, měli jsme to štěstí, že to tomu krytu urazilo akorát jeden vchod. No a nám se stalo to, že tam nějaký Frágner, když už byly rozsvíceny světlice, že začnou bombardovat, tak si vzpomněl, že má v altánku v Měděné ulici schované československé peníze. No, a protože si na to vzpomněl až v tom krytu, tak se tam pro ně rozběh. Padla bomba a altánek byl pryč a on tam zůstal zasypaný. Ale my jsme ho vyhrabali a ten doktor Koptík, tak ten tam byl, tak mu nějak pomoh a on se z potom z toho dostal. No a hned tam, jak byl vchod do Škodovky, první blok od Škodovky, tak na tom rohu byla ambulance. A když spadla ta bomba na školu, tak tam bylo několik lidí zraněno. Olda Šamberger tam byl, takhle až po prsa zasypaný. Jak jsme ho vytáhli, tak měl všechno modrý, jak ho to zmáčklo. Tak jsme ho ale vytáhli. A když jsme pak nesli paní Musilovou, tak ona vážila asi 160 kilo, ony nám ty máry, jak jsme jí nesli, tak nám praskly tak jsme museli volat o pomoc. My jsme mysleli, že jí ještě obživne ten doktor, jenže ona už nebyla.“
(muž, 90 let).

U některých vyprávění absentuje zmínka o obětech na Karlově zcela, je potlačena a objevuje se až na výslovný dotaz tazatele/tazatelky. Domníváme se, že to není tím, že by o nich pamětníci nevěděli nebo se je

takto snažili bagatelizovat. Ne, obětem je při jiných příležitostech projevována úcta, ale v kolektivní paměti Karlova jsou spíše preferovány příběhy pozitivní. Marginalizace některých událostí není nástrojem jejich popření, ale je způsobem vyzdvižení jiných příběhů, které konstruuji sdílené reprezentace Karlova jako místa, na které je možné vzpomínat s láskou a potěšením: „*my v tom [politickém soukolí] žili, za války, po válce... já na to nerad vzpomínám. Já mám rád hezký věci*“ (muž, 85 let). Jde proto především o příběhy sounáležitosti, odvahy, dobrodružství a hrdinství, které jsou preferovány.

„Celou válku jsme poslouchali Londýn, měli jsme takovou kapličku, rádio, tak se poslouchal Londýn. Táta nebyl většinou doma, ale mami, teta, babi poslouchaly, a když mluvil třeba Beneš nebo Jan Masaryk, tak na sebe mrkaly a říkaly, že mluví Moravec, schválně přede mnou, abych to pak někde nevykvákal. Já poslouchal Moravce a on to byl Londýn a rozhovory Jana Masaryka. Když byl poslední nálet, tak jsem si hrál v ulici a sousedka, která bydlela naproti, křičela, že hlásili nálet na Škodovku. Já přilít domů a křičel: maminko, paní Tengrellová říká, že bude nálet na Škodovku. Tak jsme zabalili a šli do krytu. Oni přilítli, ale byli očekáváni. Třikrát obkroužili okolo, aby lidi utekli. Ve fabrice zařvali tři lidi při náletu. Tady spadlo devět pevností, jedna spadla mimo jiné pod Skvrňanskou školu, tam byli asi tři mrtví z toho bombardéru. Jednou, to už bylo po válce, tam jsme sbírali křimický zelí, tam bylo zelí všude, já, babi a mami, táhli jsme vozík za Karlova do Skvrňan. My jsme je sbírali, no sbírali, řezali ty hlávky a pak se to stalo. Najednou přiletěla B17, šla nízko, zatočila. Já jsem se bál, věděl jsem, že nebudou padat bomby, když jsme osvobozený, ale bál jsem se. A oni hodili věnec přímo na ty trosky, na ten bombardér, kde zařvali ty kluci. Jednoho toho Američana tam lidi schovávali, protože ho hledali Němci, ale jeho nechytli, díky nim přežil.“ (muž, 81 let)

Samotný smysl a účel bombardování, které přineslo smrt desítkám Karlováků v době, kdy už byla válka rozhodnuta, není ve vyprávěních hodnocen i přesto, nebo možná právě proto, že byl v období komunismu odsuzován a využíván v rámci propagandy:

„Z hlediska ovlivnění dalšího průběhu války a jejích výsledků již tento nálet vůbec žádný smysl neměl. Jeho hlavním cílem bylo ztížit poválečnou obnovu Československa a zvýšit jeho ekonomickou závislost na kapitalistických státech.“ (Faltys 1976: 214)

„Bilance tohoto nesmyslného útoku amerických letadel dosáhla obrovských ztrát, které je možno stěží vyčíslit. [...] Z civilního obyvatelstva byly těžce postiženy rodiny bydlící na Karlově.“ (Jíša 1969: 233)

U vzpomínek pamětníků je naopak kladen evaluační důraz na to, že nálet byl dopředu avizován. Tím je potlačen rozpor mezi zkárou, kterou pro Karlov znamenal a tím, že jej provedlo na konci války spojenecké letectvo, ve kterém navíc bojovala řada Karlováků. Nedaleko od Karlova na Borských polích vzniklo v roce 1910 první letiště na území budoucího Československa (definitivně zrušené v roce 1995), na kterém působil největší a nejvýznamnější aviatický klub v meziválečném období. Možná díky tomu, že karlovští kluci zde často trávili volný čas a „muži na létajících strojích“ byli pro ně zdrojem obdivu, vyrostli z některých z nich piloti a navigátoři působících v RAF.¹⁸ Karlovští letci jsou pro pamětníky, podobně jako osvobození americkou armádou pro občany Plzně, významným narativem, k němuž je vztahována kolektivní identita a které vymaňuje téma války ze sféry traumatu.

„Ty odrostlejší Karlováci chodili na letiště do aeroklubu a tam jednak plachtili a někteří se už učili létat na motorových letadlech, na sportovních. A když nás zabrali, tak nasedli do těch letadel a odlétli do Anglie. Velmi známý byl například Karel Pošta, nebo Soukup, ale ten se bohužel už nevrátil. Ale to nebyli jediní, ty dva, tam jich byla spousta.“ (muž, 85 let)

„Tam [na Borech] bývaly hangáry, letecký klub, později to měl Svazarm. Byl tam taky pomník letcům, kteří za druhé světové války létali v Anglii. Tam byste našli všechny Karlováky, co na západě létali. Jednak u stíhačů, jednak u bombardérů. Nejznámějších z nich byl Karel Pošta. Ten se ke Karlovákům hlásil!“ (muž, 84 let)

---

18 Mezi ně patřili např. Oldřich Hořejší (1912–1982), Stanislav Peroutka (1916–2003), Miroslav Petr (1911–1943), Karel Pošta (1914–1961), Jiří Schwarz (1919–1941), Vilém Soukup (1914–1941) a Jindřich Zářecký (1915–1957) (Vítík 2002).

„To byli špičkový letci z Karlova, co byli v Británii. Oni se tím někteří [Karlováci] neradi chlubí, ale já říkám, Karel Pošta, to byl špičkový letec. Když [po válce] ve Velké Británii zemřel, tak paní Poštová žádala Zápotockého, ať ji pustí na pohřeb. Nepustil. Žádali i z královské rodiny, protože on tam byl hrdina.“ (muž, 81 let)

Pracovní a výchovný tábor

Letci z Karlova a bombardování, jakkoli v sobě obsahuje potenciální rozpor s konstrukcí ideálního místa paměti, jsou častými a sdílenými tématy vyprávění. Překvapivě některé válečné události spojené s Karlovem nejen že nejsou vyprávěny, ale je o nich jen malé historické povědomí. Mezi ně patří existence Pracovního a výchovného tábora (*Arbeitserziehungslager*) určeného pro ženy ve věku 15 až 55 let, jenž byl v roce 1943 zřízen za karlovskou sokolovnou a na který si vzpomíná jen málo pamětníků. Kapacita tábora, označovaného jako Karlov II, byla 400 osob a během války jím prošlo více než 600 žen, nasazených na těžké práce ve Škodovce. Jednalo se o jediný kárný tábor pro ženy na území protektorátu (Kolektiv autorů 2003). Jedna z chovankyň na něj vzpomíná následovně:

„Asi za dva měsíce mě zatkli znovu. To jsem již byla těhotná. V táboře jsem pracovala ve Škodovce na pile. Překládali jsme dlouhá prkna a fošny. Byla to velmi těžká práce a já jsem následkem dlouhodobého hladovění samovolně potratila.“ (citace dle Kolektiv autorů 2003: 102)

Jako dozorcí zde kromě německých bachařek sloužili i penzionovaní českoslovenští četníci. Byla-li válka pro Karlováky obdobím, na které nevzpomínají jako na trauma, se kterým je třeba se skrze kolektivní vzpomínání vyrovnat, pro Františka Žornu, jednoho z četníků hlídajících ženy v táboře, znamenala přesný opak. Po skončení války byl krátce zatčen, ale protože se na základě mnohých svědectví prokázalo, že se snažil pobyt ženám, které mu po válce psaly děkovné dopisy, v táboře ulehčit, obstarával pro ně jídlo a i jinak jim pomáhal, bylo jeho jméno očištěno. Nicméně, jak je evidentní z jeho písemné pozůstalosti, tuto zkušenost s prací dozorce a poválečné zatčení nesl špatně a pečlivě

shromažďoval všechny dokumenty týkající se tábora, jenž lze považovat za mnemotechnické pomůcky traumatického připomínání minulosti (srov. Eyal 2004).

„Táto lágru, snad Vás potěší, že jsme nezapomněly a přejeme vám proto všechny za Vaše služby, v životě hodně štěstí a osud aby vám vše, co jste pro nás učinil v dobrém oplatil. Žádáme však o přísné potrestání našich tyranů v tomto táboře (Tygr, Abteilung, Hitler, Škrtič žen, Žabka, správce skladiště Malát atd.).“ (Z dopisu Milady Šafaříkové redakci Svobodného slova, zdroj: osobní archív Pavla Žorny)

Mimo uvedeného ženského tábora byl naproti Karlovu zřízen v roce 1945 z bývalé dělnické ubytovny i mužský kárný tábor. Ten po osvobození sloužil jako sběrné středisko pro Němce z Plzně a okolí, následně jako tábor pro pracovní nasazené válečné zajatce a v roce 1949 jej převzalo Ministerstvo vnitra, které tam zřídilo tábor nucených prací s kapacitou 800 osob. Jsou-li mezi Karlováky o existenci ženského pracovního tábora jen kusé vzpomínky, odkazující na ženy v mundúrech pochodujících do Škodovky, vzpomínky na mužský tábor, resp. tábor nucených prací nejsou prakticky žádné. Ani písemné historické prameny nejsou na toto téma příliš štědré, jakkoli je potenciálně symbolicky významné. V táboře byl kvůli kolaboraci s Němci internován v roce 1945 Emil Škoda, který zde po napadení dozorcem utrpěl smrtelné zranění a zemřel (Řeháček 2012). Nebyl to nikdo jiný, než vnuk zakladatele plzeňského průmyslového impéria a jeho jediný právoplatný dědic. Ukazuje se, že historická i narativní paměť se vzájemně prolínají a minulost je neustále měnícím se obrazem a potřebou těch, kteří jí reflektují.

Vyprávění ze života: Nálety na plzeňskou Škodovku ve vzpomínkách obyvatel dělnické kolonie Karlov

Jitka Křížová

Přestože Plzeň byla po celou 2. světovou válku mimo hlavní válečné boje, neušla pozornosti spojeneckých armád. Jako důležité středisko zbrojního průmyslu, a jako důležitý železniční uzel těžce zkoušel leteckými nálety.

Dělnická kolonie leží v bezprostřední blízkosti závodu, a proto každý nálet na Škodovku postihl i obyvatele Karlova. V jejich vzpomínkách utkvěly hlavně nálety vánoční v roce 1944 a největší těsně před koncem války v roce 1945. Při tomto bombardování byly zničeny tři bloky domů a část čtvrtého a měšťanská škola. Ničivé bomby zasáhly i kryty, ve kterých zahynuly desítky lidí.

Navštívila jsem dvě ženy, které během války žily na Karlově, a jejich vyprávění jsem zaznamenala na magnetofonový pásek.¹⁹

Anna Sobotová

Rok narození:	1899
Rok Sňatku:	1923
Děti:	Věra (1923), Horymír (1927)
Místo bydliště:	od roku 1909 na Karlově, předtím na Roudné
Povolání:	v domácnosti, manžel zámečnický v automobilce, později kontrolór

Jó nálet, vono jich tady bylo víc, byl taky jednou na vánoce. Já jsem byla totálně nasazena do kasáren, do kuchyně. Tak sem si myslela je štedrej den, abysme měli uklizeno, uklidila sem, manžel by v sanatoriu. Tak sem ve čtvrtek, myslím, že štedrý den byl tenkrát v sobotu, uklidila, stromek nastrojila, prostě, abychom to měli připravený, abych potom

---

¹⁹ Vyprávění, která Jitka Křížová zaznamenala, zde publikujeme bez jazykových úprav (pozn. autorského kolektivu).

dodělala jen něco v kuchyni. Von byl zrovna nálet, no a strome byl voče-
sanej a špíny naděláno, protože se rozbily vokna a měla ste v bytě třeba
i kus střechy, a to sme prodělali několikrát.

Tady byly kryty postranách ulice, nevím, který nálet to byl, to v nich
přišlo devět lidí o život.

Jeden nálet byl a dcera tady malýho u maminky, já sem tu měla taky
maminku, tak jim někdo pomoh do kryt a když bylo po náletu, vtevřeli
kryt a museli čekat, byla tam díra, vokolo voda jak tam padla ňáká ta
puma. Tak musela čekat s malým dítětem.

Ten poslední byl nejhorsí, někdy na jaře, to sem byla v zaměstnání
a chodili sme se schovávat do průmyslovky na Borech. Měli tam dílny
dole a tak sme tam běhali z těch kasáren. Taky jednou nás to tam zasy-
palo, puma spadla do poschodí a tak sme museli čekat, až nám vyhrabali
díru, abysme se dostali ven. Ale ten největší nálet – já byla v těch kasár-
nách – to bylo v poledne a než sme se dostali na Karlov tak byl večer. Syn
dělal takovou spojku, byla tady jedna nemocná žena, tak zase vždycky
jak byl nálet, tak běžel a odnesl jí na lehátku do krytu a já vždycky mys-
lela kde je, až sem mu řekla: Prosím tě já nemůžu tak rychle, tatínek
tady není a ty se mi vždycky ztratíš. Von mi pak teprve řek: Já běžím
napřed pro tu paní...

Po tom náletu to byla tak rozbité, že sme se ze třetí ulice přestěhovali
sem do osmé. V první ulici byl bratr. Taky žádněj nebyl doma, švagrová
byla ve Skvrňanech nakoupit, bratr byl práci a to už chodili pomáhat
na nádraží, to už byly předtím taky nálety, chodili na takový práce, aby
vlaky zas mohly jezdit, tak chodili uklízet. To přišli úplně vo všechno. To
byla hrůza.

Josefa Vitanová

Rok narození:	1904
Rok sňatku:	1927
Děti:	Stanislava (1927), Miroslava (1928)
Místo bydliště:	od roku 1931 Karlov
Povolání:	v domácnosti, manžel Josef vrátný na bráně

Můj muž byl v krytu ze strany k Brantlom, jak byla ta hospoda. Já byla z druhý strany, my sme jeden o druhým nevěděli.

Přilítla sem a už byl akutní poplach a už na mě pan Nejedlý křičel – Honem do krytu, už to lítá. Já sem řekla – Já sem nepudu, já du k Brantlom. A že kdybych tam byla šla, tak sem dneska už nežila. Že tam zůstali všichni, všichni co tam byli, byli zasypaný.

Ještě nějakej Vlček, von dělal tady správce nad barákama, ten se přitisk tam blízko brány ke zdi u baráku a zůstal tam taky, zasypalo ho to.

Když sem vyšla k domovu křičeli, že hoří Karlov, to sem viděla kouře voheň, viděla se, že můj muž už tahal skříně ven přes kráter, vokolo jáma, vyvalená zem, a kolem po tom hořejšku tahal rozštípaný nábytek na palouk přes vozovku.

Taška na střeše nebyla a latě, bylo všechno rozbitý a měli sme tu díru postraně. Všichni z tý strany baráku se rozhodli, ty tašky a latě vybírali a natloukli, co kdyby přšelo, tak abysme měli střechu nad hlavou. Zvětšího to udělali za ten první den, a pak postupně, vždycky když přišli z práce. Tam sme bydleli až do listopadu. Pak sme se přestěhovali sem. A tom sem nosila vodu, voda nešla, až z těch baráků co to nebylo rozbitý.

Ubývající Karlov 70. let: úřední spisy jako pramen narativní analýzy

---

Ilona Dvořáková

V tomto textu se budeme v intencích P. Ricoeura podrobněji věnovat *reprezentaci zkušenosti* v konkrétní životní oblasti *bydlení a jeho úprav*, a to s důrazem na analýzu dokumentů, které zpřítomňují významy při-kládané této oblasti v době, kdy byl Karlov žitým místem. Zpřístupnit Karlov v jeho komplexní podobě uplynulých desetiletí je sotva možné, jsou nicméně dostupné písemné prameny, jejichž interpretací lze předložit možnou zkušenost Karlováků, pokud jde o vnímané podmínky bydlení vsazené do kontextu každodennosti, tedy všednodenních činností, přetrvávajících poměrů, běžných potřeb a rámce jejich dosahování. Na následujících řádcích využijeme úředních akt *Obvodního národního výboru v Plzni z let 1968-1982*, která tematicky referují o obyvatelnosti bytů, jejich slučování či o stavebních úpravách. Zdůrazňujeme, že tyto dokumenty nejsou s to vystihnout *reálnou* zkušenost obyvatel Karlova dané doby, a to z více důvodů, z nichž na prvním místě jistě leží specifikum úředního pramene, jeho forma a užší účel vzniku, a na dalších otázky spjaté s hermeneutikou historického pramene a způsobu jeho čtení obecně. Jejich interpretací lze ale dosáhnout zjištění narativu bydlení Karlováků tak, jak byl v konkrétní situaci styku s úřady užíván a jak v něm mohl přinejmenším částečně rezonovat širší lokální pohled.

Tím, že úřední dokumenty přinášejí množství faktických informací (jejichž souhrn vzhledem k celkovému zaměření publikace uvádíme), mohl by vzniknout dojem, že to, oč nám v této kapitole běží, jsou konkrétní sociální praktiky bydlení, jejich obsah a geneze. Ve skutečnosti nás sociální skutečnosti bydlení (ať již uváděné v archiváliích, nebo v sekundární literatuře) na tomto místě zajímají především jako pole konkrétně kulturně hodnotově podmíněných externalit, jak na ně lze spolu s M. Weberem pohlížet, jež se do hodnocení vlastní situace – tehdy a dnes – nutně promítají.

Časové rozpětí dokumentů (1968-1982) vychází z dostupných pramenů, ale také velmi dobře doplňuje skutečnost, že v 70. letech již Karlov procházel citelnější dezintegrací. Pamětníci „rozklad“ Karlova nepopírají, ale ve většině fází rozhovorů zmínky o něm značně redukuje a sami téma obvykle neinicují. Pohled do úředně založených dopisů obyvatel Karlova naproti tomu, jak si ukážeme, nabízí obraz havarijního stavu bydlení, který rozhodně nebyl v prožívaném období a na individuální úrovni přijímán klidně.

Pramen úřední provenience

Námi analyzované materiály představují spisy vznikající z organizované činnosti úřadu, a to konkrétně Obvodního národního výboru v Plzni (1968-1982). Jedná se o tzv. akta čili písemnosti, které vznikaly v průběhu činnosti úřadu především pro jeho vnitřní účely. Jednotlivé soubory listů řazené dle čísla popisného (domů) jsou uloženy v archivu stavebně-správního odboru Magistrátu města Plzně.²⁰ Archiv dnes zajišťuje spisovna instituce, která vykonává působnost v oblasti územní správy města, a nejčastěji je využíván coby zdroj stavební dokumentace a dalších podkladů stavební a územně-plánovací činnosti. Přístup k materiálům se pro jednotlivé návštěvníky liší dle jejich statutu vůči zkoumanému objektu. Nám bylo umožněno plné nahlédnutí do spisů s ohledem na to, že objekty, kterých se písemnosti týkaly, již neexistují a jejich výstavba spadá do počátku 20. století. Pro úplnost dodejme, že Magistrát města Plzně je následnickou institucí po Národním výboru v Plzni.

---

²⁰ Škodovo domky Karlov: Jih 1285-1305, Jih 1355-1378, Jih 1405-1420, Jih 1437-1453, Jih 1462-1481.

Archiv dle cíle svého zaměření uchovává materiály, které přinášejí okruh informací technicko-dokumentační a právní povahy. Spisy, které zakládá ve vztahu ke stavební jednotce, vznikají při příležitosti právních aktů mezi městem a investorem (realizátorem výstavby) majitelem a případně uživatelem objektu; mnohdy také zachycují správní jednání mezi nimi. Jednotliví aktéři se zde tedy vyskytují jako strany řízení týkajícího se objektu a spisy nejsou primárně pořádány tak, aby přinášely ucelenou informaci např. o jednání účastníků, byť v některých případech je, pokud jde o samotné uživatele (objektů), pro daný účel řízení sumarizují. Hledisko uživatelů se objevuje jako informace doplňující soubor podkladů k rozhodnutí (např. o hygienické závadnosti bytu) a může mít povahu (zpravidla písemného) podnětu nebo (písemného, ústního) svědectví. Jednotek bytů se v celkovém souboru vyskytuje 44 a u 11 z nich jsou součástí listů právě písemné podněty obyvatel. Tzv. společenskou funkci pramene (srov. Petrůň a kol. 1983: 90) lze tedy shrnout jako vnitro-institucionální, sdělovací a v menší míře jako pojišťovací. Pokud jde o dopisy uživatelů, lze na ně nahlížet jako na prameny vyprávěcí, podřízené kontextu vyjednávání bytové situace. Tato část pramenů nám slouží jako podklad pro analýzu narativu bydlení Karlováků, viz dále. Do celkové analýzy jsme zahrnuli všechny nalezené listy (časové rozpětí vplynulo z výskytu), není však možné zjistit, zda se jedná o soubor úplný.²¹ Obvodní národní výbor zde uchoval spisy vzešlé z činnosti tehdejšího technického odboru neboli stavebního úřadu.

Pro účelné využití institucionálního pramene se má za vhodné seznámit se se způsoby úřadování instituce, vzájemně vymezenými pravomocemi a kompetencemi orgánů aj. (srov. tamtéž: 84). V následující subkapitole se proto budeme věnovat organizační struktuře bytové správy v Plzni a tento zájem spojíme rovnou i s otázkou stavu bytového fondu v dotčených letech, což nám později umožní lépe kontextualizovat rámec úředních zápisů i podnětů stran obyvatel Karlova.

Na závěr této části si dovolme obecnou poznámku k otázce autority archivního pramene. Přikláníme se k P. Ricoeurovi, když říká, že „stopa označuje, aniž vyjevuje“ (Ricoeur 2007: 179). Archiválie coby „svědci minulosti“ byly vícekrát nejen podrobeny kritice své údajné nezáujatosti, ale – což je ještě podstatnější – bylo jednoznačně formulováno, že

---

21 Spisy nezahrnují ulice Hutní (stála do roku 1980), Soustružnická a Lodní (stály do let 1986-1987). Buď zde řízení neprobíhala, nebo se nedochovala.

význam a příčinnost toho, na co pramen ukazuje, nejsou samotným faktem pramene přístupné: to až jeho interpretací, vždy nějak ukotvenou. Budeme-li přesto brát v potaz, že archiválie prostředkují minulost v tom smyslu, že odkazují k realitě, kterou z hlediska historie vždy bude mít smysl hledat, bude správné uvést, že námi zkoumaný pramen poskytuje to, čemu se říká „nezáměrné svědectví“. Dopisy bývalých obyvatel Karlova nebyly určeny k tomu, aby na jejich základě byl rekonstruován vztah k bydlení na daném místě, respektive nebyly určeny k tomu, aby na jejich základě bylo dovozováno cokoli o minulém životě v Plzni. Autoři dopisy užívali v komunikačním rámci, jemuž byly předem dány pragmatické kontury získání lepšího bydlení. Nelze se domnívat, že by úřad dopisy uschoval za jinými než vnitřními účely. O čem tedy ale mohou dopisy a výpovědi, vznikající v takto dané situaci a uchované jen pro přehled úřadu, svědčit? Dle našeho mínění poukazují na vyjednávání vlastní situace bydlení a v jeho rámci zachycují materiální podmínky pobytu na Karlově v jejich nejdramatičtějším světle. Předkládají aktérskou představu o tom, jak materialita ovlivňuje sociální život.

Bytová správa a bytový fond v Plzni a na Karlově v 60. – 80. letech

V této subkapitole se kromě přislíbeného širšího rámce, který nám poskytne pohled na kontext bydlení, dotkneme také vztahu mezi ekonomicko-politickým vývojem bydlení a časovým výskytem námi zkoumaných archiválií. Koincidence specifického vývoje bytové politiky a výskytu archiválií za dané období není nijak náhodná.

V poválečném období byla v Plzni – podobně jako v celé ČSR – prvořadá výstavba výrobních podniků, zatímco důraz na bytovou výstavbu se i přes nelichotivý stav bytového fondu (téměř polovina plzeňských bytů byla v roce 1959 starších 105 let, Bělohávek 1971: 54) prosazoval až v 60. letech (Gloser 1971: 201). Již koncem 60. let byla éra poválečné výstavby ve společensko-vědních kruzích charakterizována jako „podceňující“ význam bytového problému, jehož řešení bylo téměř beze zbytku přeneseno na bedra státu (Čížková 1968: 74). Tzv. sociální koncepce bytové politiky vycházející z předpokladu, že stát je povinen dle svých možností zajistit občanům podmínky bydlení odpovídající jejich potřebě, narazila na ekonomickou vyčerpanost. Spolu s tím, jak státní byty začaly plnit funkci záložního nouzového bydlení,

zdvihaly se hlasy za ekonomickou koncepci, která by posilovala právní postavení vlastníků. Tím by se dle této koncepce vytvářely podmínky přímé účasti občanů na tom, co by se dalo nazvat „uspokojením bytové potřeby“, chápáné nejen jako potřeba materiální, ale především společenská – vedoucí k individuální realizaci. Kritizován byl nárůst administrativně-právních úkonů, které narušily „jinak rovné majetkové vztahy v oblasti dosahování bytových potřeb“ (tamtéž: 5-21). Zdá se přirozené, že tato mocensky kritická reflexe a zároveň nový návrh koncepce bytové politiky byly publikovány v roce 1968. Jak nás dále informuje brožura *Bytová politika* vydána *Oddělením propagandy a agitácie*, zvyšující se tempo výstavby od konce 60. let bylo přímo úměrné rozsáhlým demolicím přestárlého bytového fondu, přičemž nejintenzivnější asanace bytů proběhla v 70. letech a zasáhla byty vystavěné do roku 1919. V dekádě 1970-1980 probíhala zejména výstavba státních a podnikových bytů a až třetina domácností žila v roce 1986 v nově vystavěných bytech (ÚV KSČ 1986: 19-20, 9).

V Plzni došlo ke specializaci bytového hospodářství v roce 1955, kdy *Městská bytová správa* nahradila poválečný podnik Domov, jež domovní majetek do té doby jak udržoval, tak dojednával jeho odkup. Městská bytová správa získala roli investora a kontrolního orgánu stavebních úprav, které ale fakticky prováděly jiné subjekty z oblasti služeb (např. Stavoprav). K dalšímu prohloubení specializace správy došlo v roce 1959 a 1964, nejprve zřízením *Městského bytového podniku* a následně jeho dělbou na tři bytové podniky a jednu bytovou správu, což souviselo s propojováním působností jednotlivých orgánů národního výboru (Bělohávek 1971: 85-93). Institucionální změny v oblasti bytové správy rezonovaly s proměňující se celostátní politikou 50. let, která čím dál více zdůrazňovala bytovou výstavbu a zplnomocňovala národní výbory velkých měst v ekonomické oblasti výstavby. V těchto podmínkách začala být v Plzni stavěna sídliště Slovany, navázala výstavba sídlišť Doubravka a Skvrňany v 60. letech (Straka a kol. 1998: 18-20). Lze se domnívat, že ruku v ruce s politickým zájmem o výstavbu bytů přicházela i intenzivnější dokumentace stavu bytového fondu. V 60. letech se tak již vědělo, že až 43 % bytů v Plzni bylo tzv. IV. kategorie, tedy bez ústředního vytápění a základního příslušenství (Bělohávek 1971: 58). K plošné plynofikaci v Plzni došlo přitom až kolem roku 1959 (tamtéž: 76).

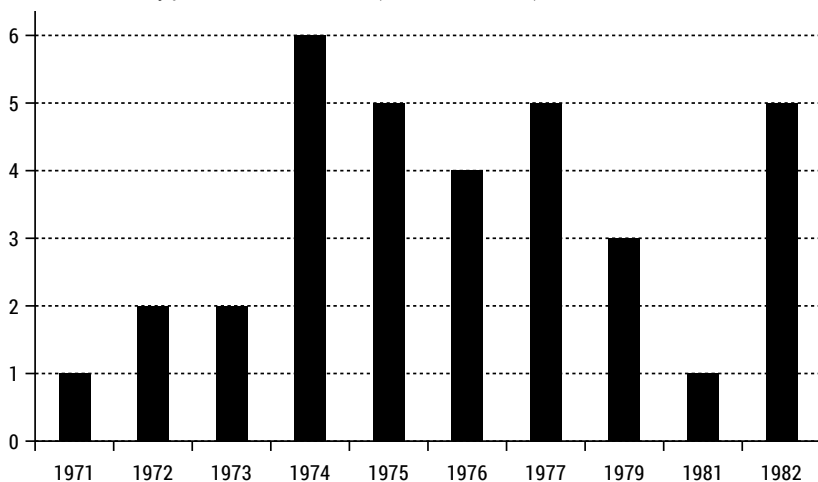
Obvodní národní výbory (ObvNV), orgány podřízené v Plzni Městskému národnímu výboru, patřily k síti státní správy, která pod vedením Komunistické strany Československa řídila místní agendu. Rozsah jejich působnosti a pravomocí se v průběhu let proměňoval. Nejprve počátkem 60. let nově vznikaly ObvNV ve všech částech města (čímž došlo k nárůstu komplexu orgánů Městského národního výboru s charakterem Okresního národního výboru, a to na úkor NV krajského), od konce 60. let ale také začala tato vnitřně rozšířená správa jako celek příměji podléhat vládě ČSR (Bělohávek 1987: 49-50). Karlov, coby územní součást Bor, od roku 1964 spadal pod *ObvNV Plzeň 3* a pod vlastnictví *Bytového podniku města Plzně* (BPmP) s pobočkou na Borech. Ačkoli byly ObvNV řízeny centrálně, byla od nich zároveň očekávána iniciativní role a zapojování se do dlouhodobých koncepcí města (bod 1, § 26 b, zákon č. 146/1971 Sb.). Městský národní výbor, v tomto případě Národní výbor města Plzně, byl přímo zodpovědný za účelné využívání bytů; za pomoci domovních komisí bylo jeho povinností monitorovat stav volných jednotek a vést seznamy těch uchazečů o byt, kteří obývali zdravotně závadné prostory. Státní byty (pod *bytovým podnikem*) měly být primárně určeny sociálně slabším rodinám s více dětmi (§ 1, 4, 6 a 11, zákon č. 41/1964 Sb.), kritériem přidělování bytů byly tedy aspekty sociální. V jednotlivých obvodech v rámci ObvNV existovaly orgány, které stav a potřeby bytového fondu lokálně zpravovaly, tzv. bytová komise (bytové odbory). Působnost ObvNV narůstala zejména v roce 1968, kdy jim byla udělena pravomoc rozhodovat o umístění stavby, zásadněji se tak podílely i na územním plánování (Bělohávek 1971: 185). Městský národní výbor po roce 1968 upadl do větší závislosti na vládě, zatímco větší autonomie jednotlivých ObvNV se oproti tomu udržela (tamtéž: 188); realizátorem změn reagujících na stávající stav bytového fondu tak byly na prvním místě ObvNV.

Bydlení leželo v rukou BPmP jakožto vlastníka a ještě více v rukou komisí ObvNV, posuzujících a schvalujících stavební úpravy z různých hledisek (finanční, urbanistické aj.) a rozhodujících o přerozdělování bytů. Technický odbor ObvNV vykonával především finanční dohled nad BPmP, který mu byl v tomto smyslu podřízen. Jiným oddělením ObvNV byl ale již zmíněný bytový odbor, který zase organizoval místní domovní správu a domovní výbory (občanů) a vyhodnocoval mj. účelné nakládání s byty; ten byl zřízen BPmP (§ 9-11, zákon č. 60/1953 Sb.). Jak

víme z námi analyzovaných spisů, do rozhodování (v našem případě nejčastěji o zdravotní závadnosti bytu) expertně vstupovaly další orgány, např. Městská hygienická stanice (MHS, státní zdravotnické zařízení).

Doplňme či vyzdvihněme vlivy, které se podílely na konkrétním časovém rozložení a výskytu archiválií (srov. graf č. 4): V roce 1964 přešly byty pod městskou správu (tamtéž: 93), příslušná agenda se tedy ve spisech odborů ObvNV Plzeň 3 mohla koncentrovat až po tomto datu. Od konce 60. let celostátně začala éra velmi dlouhých čekacích lhůt na nové byty, které zároveň díky svým investicím začaly ve větší míře nabízet také podniky (Pelikánová 2009: 290-297). (Dva obyvatelé Karlova v našem vzorku měli možnost získat byt od podniku Škoda, což mohl být stav výhodný také pro orgány bytové politiky, kterým tím do budoucna odpadala starost o nájemníka v už tak problematické části města: téměř 49 % bytů na Borech bylo vystavěno v letech 1900-1945 (Bělohávek 1971: 59).) I u těch nájemníků, kteří neměli příslibený podnikový byt, nutně narůstal kritický stav bydlení. V roce 1969 došlo ke změnám v řízení odborů, což mohlo snižovat možnost půjček na bydlení pro zaměstnance (Pelikánová 2009: 293). A jak jsme již uvedli, 70. léta byla vrcholem výstavby, zároveň od roku 1968 narůstal vliv jednotlivých ObvNV. To vše mohlo přispět k nárůstu řízení, ať již iniciovaných úřadem, nebo obyvateli, a projevit se výskytem archiválií zejména ze 70. let.

Graf č. 4: Časový původ vzniku archiválií (absolutní četnost).

Zdroj: autoři.

Pokud jde o situaci přímo na Karlově, v roce 1972 byla „obytná hodnota špatně udržovaných domků obklopených průmyslovými objekty nevalná“ (Gloser a kol. 1973: urbanistický obvod. č. 57). 79 % bytů bylo o rozsahu 1+1 místnost, asi 20 % o rozsahu 1+2 místnosti a pod jedno procento výskytu se objevovaly byty 1+3 místnost a o jedné místnosti. Byty byly opatřeny vodovodem, kanalizací a elektřinou, chybělo však ústřední vytápění. Příjem plynu byl kvůli větší vzdálenosti od zdroje kolísavý a vybavenost bytů byla nedostatečná. V letech 1961-1970 byla v 74 bytech nově zbudována koupelna (není uvedeno, na čí náklady²²). Věková skladba obyvatel byla zhodnocena jako zcela nevyhovující, s převahou stárnoucího obyvatelstva. Celý obvod byl klasifikován jako plocha územního rozvoje podniku Škoda určená k přednostní a kompletní asanaci (tamtéž). Územní rozhodnutí o likvidaci čtvrti bylo vydáno v roce 1973 (srov. s nárůstem archiválií dle grafu č. 4), avšak až na počátku 80. let město převedlo území do správy Škodovky a ta přistoupila k postupné likvidaci čtvrti v etapách let 1980, 1982, 1986-1987, jak vyplývá z dokumentů uložených opět v archivu stavebně-správního archivu Magistrátu města Plzně.²³ I když jsme tedy uvedli možné společenské i institucionální důvody, které se mohly podílet na daném časovém výskytu archiválií, předpokládáme, že hlavním důvodem převahy jejich ukotvení v 70. letech je přímo „odpisová“ situace Karlova. Respektive, abychom byli přesní, širší ekonomicko-politické podmínky bydlení 70. let urychlily trajektorii úpadku Karlova nastavenou již poválečným stavem budov. Spisy ve věcech řízení způsobilosti bydlení

---

22 Dle výpovědí informátorů probíhaly úpravy interiérů v tomto období na vlastní náklady. Během 70. a 80. let se kvalita bydlení v zemi obecně zlepšovala, a to nejen díky nové výstavbě, ale právě i s ohledem na individuální úpravy bytů a díky získávání materiálů na ilegálním trhu (Kalinová 2012: 43, 54-55). Karlováci měli možnost získávat odpisový materiál ve Škodovce, mimo Plzeň spíše nakupovali již hotový nábytek apod. BPmP zajišťoval skrze domovní komise materiál na základní údržbu, např. venkovní nátěr atp.

23 Srov. skutečnost, že na konci roku 1981 na Karlově bylo ještě osm jednotek občanské vybavenosti (klubovna pro kulturní využití, hřiště pro kopanou, hřiště bez specifického označení, speciální tělocvična pro úpolové sporty (v Plzni byly dohromady tři), neregulovaná tělocvična, územní lékařská stanice (již méně častý typ zdravotního zařízení), restaurace, bufet. Dále zde byl široko-sortimentní prodej potravin s obsluhou (Statistický úřad 1981: urbanistický obvod č. 57). Z hlediska vybavenosti mohl Karlov stále konkurovat novým sídlištím, jejichž kvalita vybavenosti postupně upadala (Straka a kol. 1998: 20).

dokládají zvyšující aktivitu ve sféře bytových potřeb na Karlově a ukazují na řešení směrem k přípravě na likvidaci čtvrti a k náhradnímu bydlení.

„Fakta“ ve spisech

V úvodu jsme zmínili, že archiválie přinášejí množství faktografických informací, jež vzhledem k tématu neopomeneme zmínit. Promlouvají blíže o technickém stavu bytů, formálních náležitostech řízení či o sociální situaci obyvatel. To, že jsme tyto informace nazvali fakty, odpovídá více způsobu, jakým s nimi v této části chceme zacházet, než jejich případně proklamovanému ontologickému statusu. Jedná se nám tu především o představení typičností vyskytujících se v souboru. Ve druhém plánu mohou (s vědomím situovanosti pramene a jeho možné neúplné reprezentativnosti) sloužit zde uváděná „fakta“ jako „lokálně-historická data“.

Ze 44 jednotek analýzy (řízení k jedné bytové jednotce) se v našem souboru nachází 32 případů zjišťování zdravotní ne/zavadnosti bytu, sedm případů rekolaudace / při-sloučení bytu (v letech 1975, 1977 a 1979) a pět přestupkových řízení (v letech 1976 a 1980).

V pěti případech byla rekolaudace aktem, který navazoval na při-sloučení bytu po zemřelých obyvatelích v jiném patře téhož objektu nebo v objektu sousedícím. Jednalo se tedy o schválení nově vymezeného bytu, ne o stavební úpravu. Jedno z těchto řízení vyústilo v povolení, u ostatních nám není výsledek znám. Dva zbývající případy při-sloučení vycházely z vlastní stavební úpravy uživatelem bytu, k níž bylo vydáno povolení na dva roky výkonu pro účel zvětšení bytu o jednu místnost. Poté měla být stavba znovu zkolaudována, ale opět nevíme, zda se to nakonec podařilo. Až na schválený případ není známa veličnost dotčených bytů, v tomto jediném případě byla po rekolaudaci uvedena jako 3+1. K při-sloučení přistupovali obyvatelé téhož bloku a rovněž tři z pěti rekolaudací proběhly s odstupem měsíce v rámci téhož bloku – patrně pro efektivitu správního řízení. Souhlas s rekvalifikací bytů vydával BPmP po vyjádření odboru výstavby ObvNV Plzeň 3. Celá situace zřejmě probíhala tak, že žadatel využil příležitosti zvětšit si

obytnou plochu²⁴ (příp. se přidat k již naplánovaným řízením), podal si žádost na BPmP, ten se, byl-li proceduře nakloněn, skrze bytový odbor ObvNV Plzeň 3 obrátil na posouzení odboru výstavby a v případě kladného vyjádření udělil souhlas. (Tyto případy řízení po sobě nezanechaly dopisy obyvatel a uvádíme je spíše pro kontext fungování úřadu.)

Přestupková řízení se ve všech pěti případech týkala ilegální výstavby kůlny, respektive dřevěné garáže, na jejíž stavbu (nebo přesun) nebylo uděleno stavební povolení (případně také povolení BPmP, jehož absence byla méně častá, podmínkou však byla obě povolení). Kůlny musely být dle rozhodnutí odboru územního plánování a architektury ObvNV Plzeň 3 zlikvidovány k určitému datu a přestupníkům byla (po zohlednění jejich sociálních poměrů) vyměřena pokuta 500,- Kčs. Dva účastníci se ve společném řízení odvolali, ústně se obhajovali, ale jejich odvolání bylo přesto zamítnuto. Zbývá tři řízení se všechna odehrála v červnu 1980, tedy v období předcházejícím zahájení asanace Karlova. Zajímavé je, že dva z účastníků řízení z roku 1980 prokazatelně nebydleli na Karlově, neboť mají uvedenu jinou adresu bydliště. (Přestupková řízení po sobě sice zanechala svědectví přestupníků, jejich narativita je ale zanedbatelná, a proto se jim rovněž nebudeme více věnovat.²⁵)

---

24 Dle § 172-174 zákona 40/1964 Sb. vznikl nárok na užívání bytu po zemřelých uživatelích rodinným příslušníkům, dále pečujícím nebo naopak zaopatřovaným osobám, pokud byt v době smrti uživatele obývali a sami nemají vlastní bydlení. Je možné, že i tato situace mohla být spouštěčem slučování bytů v závěrečné dekádě existence Karlova.

25 Protože se dále v textu nebudeme zabírat komunikační situací přestupkových řízení, dovolme si komentář: Úřad odvolání rozporoval s ohledem na to, že by se praxe rozmohla a porušila by vzhled celku zástavby (bylo tomu v roce 1976, přičemž asanace byla schválena v roce 1973). Jeden z účastníků, dlouhodobější obyvatel Karlova (jak jsme schopni rekonstruovat dle jména), se hájil mj. tím, že uváděl množství obdobných staveb v okolí a své neporozumění tomu, proč právě jeho stavba tolik vadí. Opakovaným argumentem ze strany „žalovaných“ byla také technická bezpečnost jejich stavby. O garážích se zmiňují naši narátoři během rozhovorů a uvádějí, že v pozdní fázi existence Karlova si je zde stavěli spíše „nekarlovští“, ať již „náplava“, anebo „přespolní“. Do jaké míry mohlo být postihoování nelegálních staveb nástrojem šikany konkrétních obyvatel nebo jedním z nástrojů snah o kontrolu již upadající oblasti, nejsme s to dovodit. Srov. zmínku o tom, že povolení k výstavbě garáže byla často udělována za účast na veřejné brigádě (viz Pelikánová 2009: 321). Lze se domnívat, že přestupníci nesplnili nějaké více či méně formální podmínky „schválení“ výstavby garáže. Je otázkou, do jaké míry pamětníci vytěsňují vlastní možnou účast na přestupkových řízeních.

Nejrozsáhlejší část souboru tvoří zjišťování zdravotní závadnosti bytů. Vlastníkem bytů byl v drtivé většině případů BPmP, u jednoho řízení z roku 1981 byl spolumajitelem podnik Škoda. Pouze ve dvou případech nebyla uznána zdravotní nezpůsobilost bydlení, dále ve dvou případech se vztahovala pouze na jednu místnost a v jednom případě byl zdravotně závadný objekt povolen k využití k nebytovým účelům. Ve zbylých 22 řízeních byl však byt vždy uznán neobyvatelným, a to v průměru po dvou měsících řízení. V celém souboru 32 řízení zdravotní způsobilosti se vyskytlo 11 dopisů obyvatel žádajících o prošetření jejich bytu. V dalších případech, kdy samotné dopisy absentovaly, obyvatelé obvykle přinejmenším vlastními slovy do protokolu formulovali stav bytu. Rozhodnutí vydával odbor výstavby ObvNV Plzeň 3 na základě žádosti BPmP a za účasti MHS. Asi ve dvou případech podali obyvatelé za jednu bytovou jednotku a k témuž datu více žádostí o prošetření, jejich žádosti měly navíc zcela totožné znění. Malé množství případů představovala opakovaná podání. Dopisy byly zpravidla napsány ručně, výjimečně na psacím stroji, na vlastním papíře. Na hlavičkovém papíře úřadu bylo formulováno pouze několik nejstručnějších z nich, sepsaných patrně přímo na místě. Vlastní dopisy mohly řízení iniciovat, ale také mohly být obyvatelům doporučeny při kontaktu s BPmP, domovní komisí apod. a mohla jim být předem udána obsahová skladba, jak napovídá jejich opakující se struktura (viz analytická část textu). Dopisy z této části souboru budou tvořit korpus pro analýzu narativu bydlení Karlováka ve styku s úřady.

Všechna řízení způsobilosti bydlení zachycují byty IV. kategorie, nejčastěji dvoupokojové, nevyhovující vybavenosti i dalších zjevných závad. Jeden případ je doslova havarijný a souvisí s únikem vody v sousedním bytě, hlášeným obyvateli tři týdny nazpět. Byty mají buď prošlapanou, chybějící prkennou podlahu, nebo podlahu dřevotřískovou, krytou lino- leem. Vytápění je vždy lokální, často nepřímé. V některých bytech je do kuchyně zavedena voda, jinak jsou umyvadlo a WC na chodbě. Elektrická instalace je zastaralá, někde chybí elektroměry, dále často hrozí úniky plynu. Nedostatečná tepelná izolace (šířka zdí, netěsnící dveře a okna, prázdné okolní byty, porušené střechy) vede k vlhkosti a plísním.

Počet dospělých obyvatel, pokud je uveden, se pohybuje v rozmezí dvou až šesti osob (převládají ale osoby dvě), děti je zpravidla jedno až dvě, v jednom případě až čtyři; těhotenství je uvedeno dvakrát. Ve

třetině případů v řízení figuruje více osob za bytovou jednotku, většinou manželé. Zmiňován je výskyt těchto nemocí: bronchitida, chronické ekzémy, chronická rýma, skolióza, zánět močového měchýře a močových cest.

Spisy až na výjimky, kdy se osoba hlásí k životu na Karlově po mnoho let, neposkytují explicitní informace o tom, kolik žádajících obyvatel bylo letitými Karlováky a kolik se jich případně přistěhovalo nedávno. Pro zajímavost jsme ale jména ze spisů porovnali s velmi podrobným soupisem Karlováků vytvořeným pamětníky kolem roku 2002. Na jejich základě můžeme říci, že 17 jedinců/rodin z 32 odpovídá jménům, která k příslušným domovním jednotkám uvedli i pamětníci. Tímto hrubým odhadem soudíme, že více než polovinu obyvatel i v takto „upadající“ fázi existence Karlova stále tvořili „Karlováci“.

Metodologie

Přistoupíme nyní k části textu, která se bude obsahem osobních dopisů Karlováků ve zkoumaných spisech zabírat prostřednictvím narativní analýzy. Pokusíme se interpretovat narativ bydlení Karlováků v kontextu jejich písemného styku s úřady, od čehož si slibujeme přiblížení se soudobému chápání vlastního sebe-pojetí Karlováků, jejich aktuálního života na Karlově. Navazujeme na hermeneutický přístup v naratologii, který předpokládá možnost interpretace zkušenosti skrze pohled na narativ, do něhož vypravěč vkládá významy pro rozumění světu a případně vlastnímu místu v něm (u biografických vyprávění) (Hájek 2014: 151, 161). Zkušenost, o které zde mluvíme, není pouze zkušeností aktérem zakoušenou / vnímanou, ale také aktérem-vypravěčem dále v kontextu zpracovávanou (selektivně vyprávěnou). Jak budeme podrobněji nahlížet v kapitole *Kolektivní paměť a narativní identita Karlováků*, tato zkušenost je pravdivá (reálná, důvěryhodná) v tom smyslu, že je ve svém vlastním rámci plně integrovaná a podává logický obraz vlastního jedinečného života. Narativ v sobě zahrnuje tu zkušenost, která vyplývá z každodenního rozumění světu a sama o sobě je již narativizována. P. Ricoeur takto mluví o před-porozumění, k jehož analytickému uchopení je třeba dovozovat se znalostí socio-kulturního kontextu vyprávění (Tlustý 2008: 231; Hájek 2014: 183). V případě Karlova penzum dat pro tento kontext známe předem a lze se s ním seznámit

v předchozích kapitolách. Konfigurace aktérské zkušenosti se odvíjí na úrovni textové zápletky: z jakého tématu tato vychází, jak se vyvíjí, jak je završena, přičemž vyprávěč sám sebe umisťuje do příběhu.

Ricoeurův integrativní model analyzuje vyprávění nejprve na úrovni určení čtenáře a jeho recepce, ve druhé fázi přistupuje k zápletce²⁶ a až ve třetí se zaobírá před-porozuměním. Náš postup, daným modelem volně inspirovaný, bude odlišný v tom, že na prvním místě přistoupíme k analýze zápletky, kterou záhy dáme do kontextu čtenáře coby úředníka ObvNV. Vzhledem k tomu, že máme k dispozici úřední závěry daných šetření a seznámili jsme se již s ekonomicko-politickými faktory bytové politiky, propojíme tato data v charakteristice vyprávěčovy orientace na čtenáře a shrneme možnou čtenářovu recepci. V souladu se socio-kulturním kontextem Karlova formulujeme onu „osmysluplněnou“ zkušenost bydlení na Karlově v 70. letech.

Z 11 dopisů, které vstupují do analýzy, budeme níže plně citovat tři z nich, které jsou svým rozsahem i tematickou komplexitou nejobsáhlejší. U dvou (prvních) autorů se na základě jmenné shody zdá, že jsou dlouhodobými obyvateli Karlova. Třetí autor užíval byt 5 let.

„Tento byt je pro nás nevyhovující“

Mluvíme-li o potřebě vyjádřit vlastní situaci bydlení na Karlově ve styku s úřadem, může se zdát, že jde na prvním místě o potřebu praktickou, pragmatickou. Při čtení některých dopisů se ale ukazuje, že šlo stejně tak o potřebu psychologickou:

„Dne 22. února 1968 jsme zaslali na bytový úřad Plzeň-Bory urgenci žádosti o přidělení bytu. Na bytový úřad Městského národního výboru v Plzni jsme si podali žádost ihned po svatbě (12. 12. 1957), bohužel po roce nám byla přidělena jedna mansarda (bez dekretu) s tím vědomím, že se Karlov bude v dohledné době bourat. Po narození děcka – v prosinci 1960 – jsme opět tuto žádost na bytovém úřadě urgovali, ale bylo

---

²⁶ Zápletku neboli fabuli nahlížíme v běžném pojetí „souhrnu motivů v jeho logických příčinných a časových souvislostech“ (Volek 2008: 14), přestože jsme si vědomi jistých omezení plynoucích z „logocentrické pasti“, tedy představy ucelenosti příběhu bez vztahu ke kontextu jeho vzniku. To, co je totalitní, není struktura příběhu, ale jeho rámcování dané sémantickými efekty (tamtéž: 28-37).

nám řečeno, že žádost z Městského bytového podniku byla předána na Borský bytový úřad. Protože stále žádná naděje na byt nebyla, přestože děcku byl již jeden rok, uvolnila se ve vedlejší domě, Strojní ul. č. 5, opět mansarda. Nájemník, kterému mansarda příslušela, se vzdal této místnosti v náš prospěch. Jelikož za stávajících podmínek je tento byt pro nás velmi nevyhovující, obrátili jsme se znovu na bytový úřad podniku Škoda Plzeň s tím, že naše mansardy patří tomuto bytovému úřadu. Ani tam jsme neuspěli a opět nás poslali zpět s tím, že nejsme nikdo zaměstnancem Škodových závodů – takže s námi nemají nic společného. Na bytovém úřadě Plzeň-Bory nám sdělili, že naše 11letá žádost je vyřízena přidělením těchto dvou mansard.

A proto se obracím na Vás se žádostí o zdravotní prohlídku bytu. Bydlíme ve dvou podkrovních mansardách (15 m² a 15 m²), které jsou bez příslušenství, jsou velmi vlhké, bez přístupu slunce. Máme děcko 7 let staré a trpí chronickou rýmou, takže na základě toho musela se podrobit operaci nosní mandle a trpí zánětem močového měchýře a močových cest. Manželka má nález na páteři (skolióza), který je možno doložit lékařským potvrzením. Z těchto zdravotních důvodů nesmí vůbec nosit těžké věci (vodu, uhlí atd.). Moje zaměstnání jako automechanik, opravář nákladních vozů, též vyžaduje hygienu, což je u nás vůbec nemožné. Věříme, že naši žádosti o zdravotní prohlídku bytu vyhovíte. Děkujeme.“
(muž, 22. 2. 1968)

Citovaná žádost o prošetření bytu je celá zasazena do kontextu rodinné biografie, příp. každodennosti, a je evidentně vedena snahou popsat vlastní hledisko logických kroků ve sledu událostí kolem bydlení. Fabulí příběhu jsou v první části navazující kroky vedené vůči bytovému úřadu, jejichž časování podléhá řádu rodinného života: od svatby přes narození dítěte po jeden rok jeho věku. Dominantní oblastí zkušenosti bydlení je nikoli překvapivě rodinná situace, kterou ve druhé půlce dopisu střídá zaměření na již konkrétní zdravotní a společenské aspekty bydlení (příčinnost mezi stavem bydlení a zdravotním stavem obyvatel je ponechána na textové kooperaci). Tyto dvě fáze rámování příběhu jsou odděleny shrnutím účelu dopisu, který je pak ještě zopakován v jeho závěru. Jako vypravěč v první části vystupuje manželská jednotka, ve chvíli, kdy přechází od jednoho způsobu rámování ke druhému, se vypravěč blíže identifikuje s osobou manžela, otce. Samotná

dějová zápleтка velmi dobře ilustruje jak aktivní snahu manželů řešit svou bytovou situaci, tak fakt, že k proměnám bydlení doposud docházelo jaksi nahodile, bez dostatečného přičinění úřadu. Účelem příběhu je nejen doložit nedostatečnost bydlení, ale také vysvětlit celkově nejistou právní situaci rodiny, která je dána do souvislosti s tím, že manželé nejsou zaměstnání u podniku Škoda, přesto disponují jemu náležející mansardou. Druhou mansardu mají bez právního nároku poskytnutou BPmP a řešení jejich bydlení se tak třídí mezi dva úřady, které pokládají za vyřešenou situaci stav, jenž vznikl původně jako provizorium. Případná neoprávněnost jejich bydlení je mezi řádky vysvětlena jako nezáměrný důsledek liknavého řízení a podivného statutu bydlení na Karlově (který se má bourat).

V jiném dopise tvoří námět přímo každodenní provoz:

„Žádám laskavě o prošetření bytu. Bydlím na Karlově, Emilova ul., 17 let. Obývám byt v přízemí o dvou místnostech. Byt je bez před síně velmi studený se záchodem na chodbě. Plocha kuchyně 13 m² a pokoj 16 m², obě místnosti jsou velmi tmavé. V pokoji, kde spíme společně s dvěma nezletilými dětmi, syn 15 let, dcera 10 let. V bytě je velmi vlhko a jedna stěna je až do výše stropu pokryta tmavými skvrnami. V kuchyni se vyvařuje prádlo, pereme zde a též se zde všichni koupeme. Od podzimních měsíců se musí v kuchyni svítit téměř celý den, poněvadž by děti ani nemohly napsat úkoly. Doufám v brzké a kladné vyřízení mé žádosti. Děkuji.“
(muž, 23. 4. 1975)

Tato ukázka, zdánlivě bez fabule, narativizuje řešení bydlení nepřímou. Zápletku tvoří osvětlení podání žádosti, které si (opět na základě nenáročných textové kooperace) modelový čtenář dává do souvislosti s komplikovaným každodenním provozem života na Karlově. Vypravěč si dává záležet, aby na více příkladech popsal průběh běžných denních situací, z nichž vyplývá nedostatečná možnost uspokojovat hygienické a společenské potřeby. Nesetkáváme se zde se sledem kauzalit, ale s kauzalitou jedinou: v tomto bytě nelze bydlet, protože bydlení se tu neslučuje s nároky na individuální realizaci v dnešní společnosti.

Poslední žádost je obdobným příkladem osvětlení podání žádosti dané do kontextu jak vlastní aktivity, tak každodennosti:

„Žádám laskavě o prohlídku mého bytu odborníkem (hygienikem). V sousedním bytě ve Strojní ul. v přízemí, který obývala cikánská rodina, je strašně poškozen vodovod, voda teče již dobrý měsíc po chodbě, kde jest promočena stěna, též i na klozetu do výše dospělého člověka a tím vnikla voda stěnou do rohu našeho pokoje a stále se saje víc a víc. Na té stěně je skříň, kterou nemám kam přemístit, neboť mám malý byt, skříň i šatstvo v ní vlhne a chytá plíseň. Sousedka, paní T., o té poruše vodovodu psala soudr. Šteklovi, aby se přišel podívat a zařídil opravu, je to dobré 3 týdny, ale pan Štekl pravděpodobně nemá zájem, jak lidé bydlí, hlavně že on bydlí dobře. Již v r. 1970 jsme zde měli z odboru výstavby komisi, mám o tom zápis ze dne 12. 6. 1970, podepsán vedoucí odboru Karel Sládek - vyřizuje Hájková a jeden nepřečitelný podpis. Zápis zní: ‚Bytový podnik Obv NV 3, tř. 1. máje 90 - Plzeň. Odstranění stavební závady v domě Plzeň-Karlov - Emilova ul., porucha na rozvodu vody.‘ Každým rokem nám nějakým způsobem promáčí voda, takže již nám dochází trpělivost, nemohu pokoj malovat každý rok, to dření a poškození skříně a šatstva, které plesniví, nám nikdo nenahradí. Prosím pokud možno o rychlý zákrok a kontrolu odborníka (jest to stav opravdu havarijní). Čest práci, která má dobré výsledky.“ (muž, 19. 8. 1974)

Vedle dopadů technického stavu bytu na provoz domácnosti se v tomto dopise s velkým důrazem tematizují obtíže při odstraňování závad. Text v první části prostředkuje uživatelovu zkušenost komunikace s úřady, ve druhé jeho zkušenost s realizací oprav. Obě části jsou sice prokládány doklady neudržitelnosti oprav vzhledem k technickému stavu bytu, celkově ale fabule nemíří primárně k neobyvatelnosti bytu (jako v předchozích případech), ale k nemožnosti jeho údržby. Vypravěč prezentuje sebe samého jako někoho, kdo přes opakovanou snahu nemůže předejít závadám, na jejichž odstranění naopak nepracuje úřad.

V obecném syžetu dopisů o prošetření bydlení se koncentrují témata dané textové formy, jakými jsou zmínky o a) technických parametrech bytu, b) stupni jeho poškození (někdy s vloženým jednoduchým narativem o příčinách závad, vysvětlovaných zpravidla již konstrukčními nedostatky budov, následky válečných náletů a nedostatečnou údržbou domů), c) vlastní investici do oprav, d) dosavadní komunikaci s úřadem (jako poukaz na vlastní aktivitu, kontextualizaci vlastního jednání; někdy ve srovnání s jednáním okolí, viz ukázkou III.), e) rodinné skladbě (zejm. počtu a věku dětí; jinde také o těhotenství) a f) sociálních

aspektech bydlení (zdravotní důsledky, možnost vykonávat individuálně-společenskou úlohu ve škole nebo v práci), g) vnějších podpůrných faktorech (předpoklad likvidace čtvrti nebo příslibený byt podnikem Škoda). Konkrétní aspekty relací k těmto tématům variiují a ne vždy se vyskytují všechna, některá témata pouze tam, kde buď vůbec má smysl o nich mluvit, nebo kde autor aktualizoval jejich význam pro kauzalitu předkládaného vlastního jednání. Kvantitativní výskyt témat v celém souboru 11 dopisů je možno sledovat v tabulce č. 5.

Tabulka č. 5: Výskyt témat v textové formě žádosti o prošetření způsobilosti bytu

Četnost výskytu témat v souboru 11 dopisů	
Technické parametry bytu	11
Poškození bytu	11
Vlastní opravy	1
Komunikace s úřadem	2
Rodina	7
Sociální aspekty bydlení	6
Vnější faktory	4

Zdroj: Autoři.

Zajímavé je, že vzhledem k účelu řízení, jímž je prošetření zdravotní způsobilosti, které může vést také k uznání dobrého stavu bytu a pouhému návrhu na některá opatření ze strany BPmP, nebo přímo uživatelů bytu, se v celém souboru nesetkáme s větším zastoupením tématu vlastních investic do bydlení či s vyjádřením vůle k realizaci vlastních oprav. Je tomu tak patrně proto, že agenda oprav se řešila primárně s domovními komisemi, zatímco o prošetření způsobilosti bydlení žádali ti uživatelé, kteří již pomýšleli na nový byt mimo Karlov. V jednom z dopisů se objevuje požadavek na získání bytu na Karlově, avšak u uživatele, který musel nevyhovující byt zřejmě dočasně opustit a zdržoval se aktuálně mimo Karlov. O bydlení na Karlově tak usiloval pouze v krátkodobé perspektivě.

Syžet dopisů není charakterizován pouze tématy, ale také svým celkovým stylem, do něhož spadají jazykové prostředky vyjádření, již pojednávána struktura textu apod. Zmiňujeme se o nich pouze proto, že

se podílejí na rozvoji fabule. Stylově se dopisy pohybují na pomezí úředního a hovorového vyjádření: víceméně hovorový popis vlastní životní situace je uvozen a zakončen „úředními formulkami“.

Shrňme, že zápletky v uvedených ukázkách sloužily k doložení vlastní aktivity v jejích příčinných souvislostech a nabízely pohled na ty každodenní podmínky bydlení, které mělo význam v daném kontextu aktualizovat tak, jako mělo místy význam aktualizovat různé vnější faktory posouzení bytové situace. To, že na pozadí takto konfigurovaných příběhů musela být, v kontextu de facto žádání o byt, i jistá orientace na čtenáře, lze očekávat.

Přestože jsme začali analýzou dějové zápletky, již dříve jsme si připravili půdu pro otázku recepce textu čtenářem, jímž byl Obv NV Plzeň 3. Dopisy se na tohoto čtenáře orientovaly celým svým syžetem, tj. jazykovým stylem, i užitím konkrétních témat jakožto kulturních kódů pro sémantické rámování. Autoři dopisů dávali najevo, že vědí, jak se sluší formulovat žádost úřadu, referovali, že mají v komunikaci s úřadem již zkušenost, dále, že mají znalost kontextu plánu na asanaci čtvrti a také svou znalost toho, co jsou důležité aspekty pro posouzení jejich žádosti (např. rodinná situace). Úřad do svého šetření přebíral pouze informace o technickém stavu (které dále ověřoval na místě), o základní rodinné skladbě obyvatel a dále ověřoval právní status bydlení (např. to, zda byt není již prohlášen za nebytový prostor). Délka, konkrétní styl dopisu, nebo zastoupení témat v něm neměly v našem souboru žádný vliv na průběh a závěr šetření. Rozhodnutí ostatně obvykle jen potvrzovalo nevyhovující stav bytů. Stav a budoucnost Karlova byly všeobecně známy, stejně jako možnosti bytového fondu v Plzni a tak přestože se dopisy na čtenáře orientovaly, jejich recepce byla, zdá se, rutinní.

Narativ bydlení Karlováků ve styku s úřady v sobě zahrnuje interpretaci vlastní životní situace. Domníváme se, že říká v podstatě: „Udělalí jsme, co jsme mohli a teď jsme v očekávání, co bude dál.“ I když odstíníme rovinu orientace na čtenáře, aspekt vlastní aktivity je natolik silný, že je možno o něm říci, že neslouží pouze jako rámeček či stylový kód, ale že musí vycházet i z psychologické potřeby ventilovat každodenní úděl. Se znalostí socio-kulturního kontextu Karlováků-škodováků, kteří ve svých očích i v očích okolí vždy oplývali zručností, měli přístup ke stavebnímu materiálu atp. a byli zvyklí na život v sousedské pospolitosti, rozumíme frustraci ze špatných bytových podmínek, které postrádalo

smyslu zlepšovat, a ze stále více vybydleného Karlova, v němž již pobyt v exteriéru nemohl vyvažovat skromnější podmínky bydlení. Bytový standard se posunul a Karlováci spolu s proměňující se a roztržštěnější generací sdíleli všeobecnou potřebu po hygienickém, intimnějším bydlení. Odcházeli dobrovolně, konečný osud čtvrti často již nesledovali a k materialitě Karlova se navracejí až ve vzpomínkách. Pokud dnes nostalgicky bilancují zánik Karlova (viz kapitola Kolektivní paměť a narativní identita Karlováků), je tomu tak bezesporu také proto, že jeho bezprostřední materiální podmínky již vytěsnili.

Každodennost ve vyprávění pamětníků

Michal Růžička

Oficiální historické dokumenty, a to bez ohledu na dobu svého vzniku, dávají jen málokdy nahlédnout do života běžných lidí, kteří stojí mimo proud státních dějin. Oficiální historické prameny tak obvykle neumožňují nahlédnout do praxe každodennosti a získat lepší představu o tom, „jaké to tehdy vlastně bylo“, z hlediska běžných lidí, jejichž životy sice byly vnějším historickým kontextem ovlivňovány, ale kteří sami do dějin jen málokdy přímo zasáhli. Etnografický žánr si sice klade za cíl nahlédnout do každodenního života studované společnosti, ale historická vzdálenost mezi výzkumníkem a studovanými lidmi tento úkol často značně komplikuje. Při synchronním výzkumu se v etnografickém žánru obvykle preferují metody přímého, často tzv. zúčastněného pozorování. Při diachronním výzkumu jsme však odkázáni na psané dokumenty, deníkové záznamy, fotografie a jiné dobové materiály. Jednou z nejdůležitějších metod diachronního etnografického výzkumu (čili výzkumu, jehož předmět zájmu leží v minulosti) zůstávají pamětníci s jejich ochotou zprostředkovat nám svoji minulost prostřednictvím vyprávění. Naše snaha porozumět významné kapitole v sociálních dějinách Plzně by nebyla úplná bez snahy odkrýt pod nánosem času, jaké bylo žít svůj každodenní život na Karlově.

Cílem této kapitoly je přiblížit každodenní život na Karlově prostřednictvím vyprávění pamětníků. Po diskuzi výzev a překážek pro historický etnografický výzkum každodennosti si všimneme úzkého propojení mezi pracovním režimem plzeňské Škodovky a každodenním rytmem života na Karlově. S těmito dvěma rytmy, továrním a rodinným, úzce souvisí odlišné způsoby prožívání karlovske každodennosti u žen, mužů a dětí. Práce a domov byly na Karlově vždy úzce propojené sféry života. V dalších částech této kapitoly si také přiblížíme, opírajíce se o pamětnická vyprávění Karlováků, jakým způsobem lidé na Karlově prožívali svůj volný čas, a pokusíme se zrekonstruovat, jak zde byl prožíván běžný den. Zaměříme se zejména na neorganizované trávení volného času, a to napříč věkovými a vrstevnickými skupinami. Snad se nám tak podaří zprostředkovat lepší a přesnější představu o tom, jaké bylo vyrůstat a žít na Karlově, který sehrál tak významnou roli životech tolika lidí.

Je obtížné vzpomínat...

K rozhovorům s pamětníky jsme vždy přistupovali se předem připravenou sadou otázek, resp. témat, na která jsme se v průběhu setkání chtěli zeptat. Často jsme svými otázkami naše respondenty doslova zaskočili, například když se ukázalo, že se ptáme na něco, co si nijak zvlášť nepamatovali a vzpomínky museli – bez předchozího „varování“ – z paměti dolovat po tolika letech až na místě: *„...mě jako mrzí, že si nepamatuju nějaké takovéto věci, jak je tady máte pro svoji práci připravené... Možná že to není pro ten můj život podstatné, ale najednou si uvědomujete, že je to i zajímavé, že by to člověk i rád sám věděl... (muž, 76 let).“*

Do úrovní, z jakých mají jednotliví pamětníci přístup ke zdrojům ve své paměti, přímo zasahovala struktura jejich životní zkušenosti na Karlově. Někteří prožili na Karlově podstatnou část svého života, jiní tam žili relativně kratší dobu, někteří tam prožili jen své mládí a v dospělosti se odstěhovali. Z důvodu odlišné společenské a pracovní situovanosti si muži často vybavovali jiné věci než ženy.

Tazatel: „*Ono je asi jakoby těžké na tohle období vzpomínat...*“

Respondent: „*Jasně, určitě, protože člověku tehdy bylo kolem osmácti, dvaceti let. Některé věci se mi tam slévají dohromady, některé věci nemám úplně jasné. A říkám, já byla v té době zaměřená hlavně na ten kočár, že jo, na to mimino [smích], to je jasný.*“ (žena, 69 let)

Stejná pamětnice reflektovala nutně omezené možnosti pamětníků si vybavit všechno, na co jsme se jich ptali:

„*Heleďte, já sem v té době byla malé dítě, že jo. Člověk pochopitelně leccos slyšel a pochytil, ale fakt je, že pokud se to nějak bezprostředně nedotýkalo rodiny a toho nejbližšího okolí, tak to člověk ani moc nevnímal... Začala byste si toho asi víc všímat a začala byste to víc registrovat, kdyby se vás to bezprostředně, nebo někoho ve vašem nejbližším okolí, dotýkalo...*“ (žena, 69 let)

Historický etnografický výzkum založený na přístupu k aktérské paměti je vždy odkázán na individuální paměti, na příběhy, vyprávění, a zejména pak na ochotu pamětníků přizvat nás do historie svého vlastního života a sdílet s námi svůj dílčí střípek větší mozaiky.

Rivalita, pospolitost a rytmus každodenního života

Ze srovnávacího studia napříč časem a prostorem víme, že každá společnost je strukturována hranicemi vnějšími (oddělujícími ji od skupin jiných) a vnitřními (strukturujícími danou společnost uvnitř na skupiny nižšího řádu). „Vnitřní hranice“ Karlova probíhaly např. mezi členy Dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ) a Sokola: „*Lidový dům – to byla dělnická tělovýchovná jednotka, nahoře pak byli sokolové. To byli rivalové*“ (muž, 76 let). Existující vnitřní rivalství bylo vždy „oslabováno“ tím, že se členové těchto organizací vzájemně navštěvovali např. na šibřinkách nebo že obyvatelé Karlova využívali tyto budovy k nejrůznějším, často společným aktivitám, jako bylo promítání filmů či návštěva divadla. Přes existující hranice dělící Karlov zevnitř panovala mezi našimi respondenty jednomyslná shoda, že pro obyvatele Karlova jako celek

byla typická vysoká úroveň společné, prostorově a profesně dané kolektivní identity: „Byli to rivalové, ale byli to i kamarádi, kteří spolu dělali ve fabrice, bydleli vedle sebe, nebo dokonce spolu bydleli i v baráku... Tak to byla taková úzká spolupráce“ (muž, 76 let). Při pohledu nazpět časem se zdá být Karlov vnitřně relativně harmonickým společenstvím, protože „na Karlově bylo krásné bydlení a lidi tam byli tak pospolití, že jeden druhému neublížil – to byla jedna rodina“ (muž, 90 let).

Mezi nejvýznamnější faktory, které snižovaly míru případných vnitřních hranic a naopak zvyšovaly pocit vzájemné pospolitosti směrem ven, patřila bezesporu Škodovka, „ta dost jakoby nastavovala rytmus...“ (Žena, 69 let) celého Karlova. Rytmus Karlova byl do značné míry rytmem Škodovky, ve které byli Karlovští zaměstnání. Karlováci byli nejen sousedé, nýbrž i spolupracovníci, kolegové z práce. Každodenní rytmus obyvatel Karlova se tak přímo vázal na rytmus výroby ve škodováckých továrnách, tj. výroby na směnný provoz. Od roku 1918, kdy byla zavedena osmihodinová pracovní doba, se ve Škodovce pracovalo na třísměnný provoz: (1) ranní od 6:00 do 14:00, (2) odpolední od 14:00 do 22:00 a (3) noční od 22:00 do 6:00. Jedna ze škodováckých bran ústila přímo na Karlov, a tak jí při začátku i na konci každé směny proudily zástupy stovek až tisíců pracovníků.

Dalo by se říci, že rytmus každé rodiny, resp. domácnosti byl přímo závislý na směnném provozu ve Škodovce, a to zejména v meziválečném období, kdy na Karlově bydleli skutečně jen zaměstnanci Škodovky. Po válce se pak, také v souvislosti se stárnutím karlovské populace, začal závislý vztah mezi časovou strukturou zaměstnání a domácností postupně rozvolňovat. Časový režim domácností byl přímo determinovaný povahou zaměstnání muže (směnným provozem ve Škodovce) a školní docházkou dětí. Ženy (pokud byly zaměstnané, pak většinou také ve Škodovce) se zaměřovaly na propojení těchto dvou časových režimů – pracovního a školního: „Mužský dělali těch osm hodin, pak většinou přišli rovnou domů, naobědvali se a pak odpočívali. Ženské spíš byly okolo dětí, nebo když bylo hezky, si sedly na ulici a tam si povídaly“ (žena, 81 let). Průsečík těchto režimů – pracovního a rodinného – také určoval, kdy, resp. jak často se členové jednotlivých domácností mohli během dne potkávat a společně trávit volný čas.

Do způsobu, jakým byl vnitřně organizován režim a život každé domácnosti, se také do určité míry promítal fyzický charakter obývaného bytu. Do mansard např. nebyla až do 80. let zavedena voda, takže si ji jejich obyvatelé museli neustále vynášet v nádobách ručně. Plochou relativně malé byty také neumožňovaly pohodlné soužití příliš početných rodin – i proto děti trávily většinu svého volného času venku, resp. v blízkém okolí Karlova, jak si podrobněji ukážeme později v textu. Počet členů domácnosti, charakter obývaného bytu, pracovní režim dospělých členů, ale i školní režim dětí společně utvářely a tvarovaly zkušenost každodennosti života na Karlově pro každou rodinu jedinečným způsobem, jak naznačuje následující pamětník:

*„No, to my jsme trávili hodně času společně, protože táta byl dvaadvacet měsíců bez práce a máma nás živila tím, že šila. Takže táta s námi chodil často ven na procházky. Heleďte se, v té cimře se nedalo nic hnout, máma tam měla šicí stroj, protože to ji živilo, a ještě k tomu živila třeba dvě holky. No tak táta nás vždycky vzal a šli jsme ven, už jako malé děti...“
(muž, 86 let)*

Denní rytmus jednotlivých domácností na Karlově tak byl do jisté míry určován i v období ekonomických recesí, když Škodovka dočasně snížila výrobu, nebo když některou z karlovských rodin postihla nezaměstnanost. Ekonomické krize po první světové válce, v letech 1923-1924 a potom ve 30. letech 20. století vždy znamenaly výrazný zásah do hospodaření postižených domácností:

„To dětství před válkou – tam bylo dost bídy, ať je to, jak chce. Naši rodiče byli odkázáni na Škodovku, a když si vezmete osmadvacátý rok, když přišla totální nezaměstnanost, nebyly kšefty, tak Škoda to dělala tak, že třeba náš táta byl 14 dní doma a 14 dní šel dělat. Zase 14 dní šel dělat, pak 14 dní byl zase doma... A potom, když začalo zbrojení, po třicátém prvním roce, když bylo vidět, že se v Německu něco děje, dostala Škodovka od vlády zakázku, tak se to zase rozběhlo.“ (muž, 90 let)

„Závislost“ obyvatel Karlova na širší ekonomické situaci a na ekonomickém stavu Škodovky se manifestovala hlavně v dobách ekonomické krize. Při plné zaměstnanosti byl život Karlováků naopak určován rytmem tovární výroby: *„Životní rytmus byl takový trošku jiný a určovala ho skutečně ta Škodovka, že jo...“ (žena, 69 let)*

Svět a práce mužů – svět a práce žen

Do způsobu, jakým byl organizován čas v Karlově, zasahovala i skutečnost, na které se karlovští pamětníci shodují, totiž že do druhé světové války bylo spíše neobvyklé, aby měly provdané ženy stálé zaměstnání. Např. v plzeňské dělnické kolonii Na Jánské ve 20. až 30. letech 20. století platilo, že ženy se „po provdání a narození dětí věnovaly především vedení domácnosti a nepřijaly pevné pracovní místo“ (Todorovová 1983: 229). Dalo by se říci, že to v té době bylo zvykem i na Karlově – totiž aby ženy nepracovaly a staraly se plně o chod domácnosti:

„No, třeba táta, přestože nevydělával žádný horentní sumy a měl plat poměrně nízký, tak když mu máma řekla, že půjde dělat, tak byl hrozně naštvaný, protože muž měl rodinu uživit, ne? No, uživil ji tak, že to maso bylo opravdu jednou týdně. V neděli bylo maso, jinak přes týden málokdy“ (muž, 74 let).

Kulturní norma té doby v podstatě ženy odrazovala od vstupu do zaměstnání:

„Neříkám, že bychom byli úplně nejchudší, ale neměli jsme nadbytek, a vlastně jsem ze třech dětí. V té době se narodil i brácha, a tatínek to ve své podstatě utáhnul. Akorát on byl teda malíř, takže (ve volném čase a o víkendech) maloval na Karlově byty“ (žena, 60 let).

Jeden pamětník celou situaci shrnul slovy: „Před válkou, ženský...? Pro ty práce nebyla!“ (muž, 86 let). Zdá se, že byly patrné rozdíly v organizaci času a domácích prací u rodin, v nichž ženy docházely do zaměstnání, a v těch, kde se ženy věnovaly plně domácnosti. To mělo dopad na celý režim rodiny, „na dělbu práce mezi jejími členy a zejména na pracovní zatížení dětí“ (Todorovová 1983: 231), které v tomto případě musely zastávat řadu činností, jež jinak ženy bez zaměstnání zastaly samy. Pokud ženy pracovaly ve Škodovce, pak obvykle vykonávaly nekvalifikované práce, „přivázely materiál, odnášely špony, uklízely dílny a kanceláře, vyráběly ‚polštáře‘ na mazání strojů“ apod. (Todorovová 1983: 229).

Přestože ženy z dělnických rodin, zejména pak v meziválečném období, do zaměstnání obvykle nechodily, i na Karlově žily ženy, „které se nestaraly jen o domácnost a děti, některé pracovaly ve Škodových závodech jako pomocné dělnice a uklízečky, jiné chodily posluhovat

do města, nebo praly doma prádlo na výdělek“ (Křížová 1983: 20). Mezi významné a tehdy běžné dovednosti žen patřilo šití, některé si tak, krom spravování a šití oděvů pro členy rodiny, občas i přivydělávaly. Mnozí z pamětníků uvádějí, že jejich matky byly zručné švadleny: „*To byla většina. Šicí stroj byl pod oknem. A to se šilo všechno. Samo sebou ne vždycky se to dětem líbilo*“ (muž, 83 let). Téměř veškerý čas žen, ať již těch v domácnosti, nebo zaměstnaných, pak byl věnován péči o domácnost, závisel na nich celý její chod. Žena „ráno vstala nejdříve, zatápěla a připravila pro muže jídlo, které si bral s sebou do práce. Všechnu domácí práci musela žena sama vykonávat, anebo si zorganizovat pomoc větších dětí při přípravě jídel, nákupu, úklidu, ale i při výchově malých dětí“ (Křížová 1983: 19).

V některých domácnostech chodily ženy do zaměstnání, pokud si to situace – zejména ekonomická – vyžádala.

„Počkej, abych ti nekecal... Když táta dělal, tak matka nepracovala, byla doma. Až když odověla, tak potom si našla práci v té pérovně... Ženské se tam nadřely jako mezci. A potom, když už to nemohla dělat, tak dělala v sedlárně.“ (muž, 90 let)

Jiní pamětníci shrnují, že zaměstnanost žen byla zčásti otázkou zvyku, zčásti otázkou ekonomické potřeby té které domácnosti:

„Ženy buď dělaly, nebo byly v domácnosti. To záleželo, (ale) tenkrát se ještě tolik nechodilo do práce. No, a protože brácha šel na vejšku do Prahy, tak potřebovali nějaké peníze, tak máti šla do Škodovky dělat svačinářku. Pak taky dělala tady v tom krámu, ale že by byla nějaká velká móda, aby ženy dělaly, tak to na Karlově moc nebylo. Vařily, uklízely, staraly se o děti.“ (muž, 79 let)

Zdá se tedy, že v jisté době byly poměrně striktně oddělené rodinné funkce mužů a žen: zatímco muži obstarávali výdělek, ženy se staraly o domácnost. Podívejme se nejprve, jak byl na Karlově strukturován čas mužů, když byli zaměstnání ve směnném provozu Škodovky.

Svět mužů nejen v práci

Do časového režimu jednotlivých domácností se promítala zejména klouzavá pracovní doba zaměstnanců Škodovky: „*Tak třeba přes ten týden, když chodil domů v 6 hodin [tj. po noční směně – pozn. autoři], tak*

se navečřel a šel spát... Ale když přišel v půl třetí, tak ještě třeba okopával na té zahrádce“ (muž, 74 let). Dělna práce s odlišnou časovou strukturou u mužů a žen sdílejících domácnost se projevovala například i v tom, že spolu přes den netrávili příliš mnoho času – občas se jim nedařilo synchronizovat pracovní a domácí režim dokonale:

„Ale ještě k těm mužským, že se příliš nevyskytovali s těmi ženskými, tak ti si jako takhle nešli sednout, oni šli třeba štípat dříví, když bylo odpoledne třeba nějaké volno, nebo třeba něco dělali na těch zahrádkách. Na zahrádkách měli takové kolničky nebo altánky a tam třeba něco dělali. Ale že by si třeba mužský a ženský šli sednout dohromady.? Protože ženské měly zase jiný starosti, ty štrikovaly a vychovávaly děti.“ (žena, 73 let)

Ve svém volném čase ženy často společně sedávaly venku na lavičkách. A muži? „No, tak... většinou v Sokolovně [tj. v jedné z karlovských hospod]“ (muž, 76 let). Muži obvykle trávili část svého volného času ve společnosti jiných mužů u piva, nejčastěji na konci týdne. Zatímco úřednické profese měly výplatu jednou za měsíc, dělníci každý týden v pátek: „Každý pátek, to vám asi už říkali, vždy čekaly ženské u brány, když šli chlapi ven, aby je zkasírovaly ještě před tím, než se dostanou do hospody, protože to bylo dost jako, dost se pilo proti dnešku, jo, a prožrali tam všechno...“ (muž, 86 let) Karlovští pamětníci se shodují na tom, že ženy „na pivo“ do hospody nechodily: „To jedině, když byla nějaká zábava nebo když se třeba dělo něco v tom Lidáku... Ale do hospody jít si sednout, to v žádném případě“ (žena, 86 let.) Ve dvou centrech „mužské politiky“ na Karlově – v hospodách v Sokolovně a v „Lidáku“ – měli někteří muži své vlastní pùllitry, štamgastské skupiny pak svá rezervovaná místa. Sem také občas chodily děti svým tátům pro čepované pivo do džbáneků.

...a svět žen (v práci zejména pro domácnost)

Neznalí tehdejších zvyků a tehdejší kultury jsme se ptali pamětníků, zdali ženy taky někdy chodily do hospody, třeba v doprovodu svých mužů.

„Heleďte se, před válkou ženy prakticky nedělaly, ženy byly doma a dřely jako koně, protože musely všechno uvařit... Jít do hospody, tak to bylo něco nepředstavitelného.“ (muž, 86 let)

S jistou nadsázkou by se dalo říci, že zatímco muži „politikařili“ u piva, ženy seděly a „politikařily“ venku, ve veřejném prostoru Karlova. *„Ženské se třeba k večeru domluvily, každá si vzala židličku a sedly si do té hlavní ulice. Jedna si vzala šití, druhá háčkování a takhle, že tam seděly takhle pospolu“* (žena, 60 let). Ženy si, podobně jako muži při sportu či v hospodě, vytvořily svůj vlastní, genderově „výlučný“ svět. Dcera předchozí pamětnice si pamatuje, že zejména matky s podobně starými dětmi spolu trávily hodně času, když připomínala své mamince tehdejší dobu svými vzpomínkami: *„Když jsem byla malá, když jsem byla jako dítě v kočárku, tak vy jste chodily tři rodiny pravidelně s kočárky, to mám tady taky na fotce...“* (žena, 60 let). Jako snad všude, kromě starosti o hladký chod domácnosti ženy zaměstnávala zejména péče o děti.

„Podívejte se, v šedesátém osmém se mi narodil první syn, takže já jsem měla trošku jiné starosti, že jo. Já jsem si spíš hleděla kočárku, protože jsem byla (...) na půl roku na placené a půl roku na neplacené mateřské. Takže já mám takový zážitek, že jsem zrovna prala pleny, když přišla sousedka a říká, že nás obsadili Rusové. No, já jsem to prostě nechápala, říkala jsem – jak, že nás obsadili? Ale jak říkám, já byla zaměřená trošku jinak, že jo...“ (žena, 69 let)

Jiřina Todorovová upozorňuje, že pracovní program žen v dělnických domácnostech byl poměrně stereotypní, „začal brzo ráno a končil pozdě večer. Přesto, že část domácích prací vykonávaly starší děti, hlavní starost o pravidelný chod domácnosti spočívala na ženě. Byla to kromě běžných denních prací v domácnosti, k nimž náležela příprava pokrmů, nákupy, úklid a péče o byt, šatstvo a prádlo, ještě starost o drůbež a jiné domácí zvířectvo“ (Todorovová 1983: 229). *„Ženské si to vesměs všechno zařídily samy, že jo, za dopoledne dokázaly všechno udělat. Ten způsob vaření byl takový trošku jiný, než je dneska. Opravdu se vyvažovalo, u té plotny se prostě stálo, že jo, prostě celodopolední proces“* (žena, 69 let). Řada časově náročných domácích prací si každý týden vyžádala specifický čas. Patřilo mezi ně například praní prádla, nákup na trhu (který se v Plzni v meziválečném období konal vždy ve středu a v sobotu), velký nákup potravin vždy jednou za týden (nejčastěji v sobotu po výplatě) nebo velký úklid domácnosti (Todorovová 1983: 229). Jarmark se v Plzni konal čtyřikrát do roka; v místních obchodech v dělnických koloniích se přes týden běžně nakupovalo tzv. na knížku, tj. na dluh, který byl vždy po nejbližší

výplatě uhrazen (Todorovová 1981: 105; Todorovová 1983: 229): „V pátek to šli zaplatit, v pátek splatili dluh. A od pondělka už zase chodili na dluh. Tak to bylo“ (muž, 83 let). Běžné nákupy bylo možné obstarat přímo na Karlově, nacházely se zde potraviny, řeznictví, mlékárna, kam se chodilo pro mléko s bandaskou, a další obchody poskytující základní suroviny a potraviny.

Mezi obzvlášť náročné domácí práce patřilo každotýdenní praní prádla: „Pračky nebyly. Pralo se v neckách. Když si na to vzpomenu, ty modračky [montérky, pozn. autorů], když přinesl táta vyprat modračky, jak to bylo špinavý po tom oleji. To byste dneska neprali. Dneska byste to rovnou vyhodili“ (muž, 83 let). Na náš dotaz, čím se tehdy pralo, jsme od stejného pamětníka dostali nepřekvapivou odpověď: „Čím se to pralo? Mejdlem. Normálním Jelenem. Jádrovým mejdlem. A na valše, kartáčem. V neckách.“ Někteří pamětníci vzpomínají, že na Karlově se pralo na konci, resp. na začátku každého týdne. Když na to bylo vhodné počasí, tak venku, při nepříznivém počasí pak uvnitř bytů, kde však místa nebylo nikdy nazbyt. „Vyvažovalo se a pralo se v neckách, na valše, nebyla žádná pračka, to byla výjimka, jo, devadesát procent ženských pralo v neckách“ (muž, 86 let). Technické přístroje, které by ženám v domácnosti šetřily práci, se v dělnickém prostředí prosazovaly pouze postupně, a to zejména z důvodu jejich vysoké pořizovací ceny (Holubec 2009: 151).

„Takže se pondělí se využilo na praní... Tak, a říkáte správně, problém s praním. Já říkám valcha, no valcha! Máchání, prádlo se pak věšelo na zahrádce, to je jasný. Potom někdy můj táta přivezl pračku ze Slovenska, ale kdy přesně, to už vám neřeknu. On tam byl na montáži nebo co a tam se tenkrát vyráběly pračky. Tak přivezl pračku – takovou kulatou, takhle vysokou, kulatou, s takovým tím porcelánovým šnekem. Později se k tomu přikoupila ždímačka, ta byla taková ta na třech nohách [ukazuje]. Skákala, když ždíkala, tak jsme ji všichni drželi, aby tak nevyskakovala [smích]... No a tak se to tam postupně vylepšovalo díky této modernizaci, že jo. I ty chladničky a to všecko, ale postupně.“ (žena, 69 let)

Pamětníci vzpomínají, jak se celá rodina koupala vždy v pátek nebo v sobotu, obvykle pouze jednou týdně (Křížová 1983: 18). Voda ohřátá na kamnech se nanosila do necek:

„Nejdřív se vykoupal ten nejmenší. Potom sestra a potom já. Tak jsme se koupali jeden po druhém. Dneska člověk vlez do sprchy a osprchuje se,“ (muž, 83 let)

„Koupalo se v neckách, vždycky v sobotu, a to se koupala celá rodina. My jsme... děti se vždy koupaly poslední. To tam už vždy plavalo sražený mejdlo, to jsme protestovali. 'Drž hubu, špína špínu bere!'. Vzala rejžák [matka, pozn. autorů] a rejžákem nás vzala normálně přes záda, vydrbala, jo, a pak nás opláchla studenou vodou.“ (muž, 86 let)

Stolování, resp. příprava a sdílení jídla patří ve všech společnostech a kulturách k symbolicky i sociálně nejvýznamnějším aktivitám. Zejména u nízkopříjmových vrstev obyvatelstva také platí, že oblast stravy patří, vedle ceny za bydlení, mezi ekonomicky nejnáročnější oblasti života. Na ekonomické situaci konkrétních rodin se tak i na Karlově významným dílem podepisoval počet členů rodiny (Šťastná 1977: 118), resp. poměr mezi vyživovanými a ekonomicky aktivními členy domácnosti. Obyvatelé Karlova – i s ohledem na tehdejší zvyky – byli zvyklí se stravovat zejména doma; pouze výjimečně se stravovali mimo domácnost. Někteří muži si do práce ve Škodovce nosili s sebou svačiny (byť to bylo zvykem spíše před první světovou válkou), nebo „se po cestě stavili v hospodě na polévku, nebo si kupovali svačinu v závodní kantýně (chleba a uzeninu)“ (Todorovová 1981: 104). Obvyklé bylo připravovat dětem svačinu do školy: „Byl to většinou chléb mazaný povidly nebo máslem, v rodinách škodováků i máslem, někdy s ovocem“ (Todorovová 1988: 152). Jíst mimo domov obyčejně platilo za relativně vysoký luxus.

„Ty maminky, co vařily, [nakupovat hotová jídla např. v jídelně, pozn. autorů] nesměly. Já si vzpomínám na takovou strašnou událost... Jednou se máma nechala vyhecovat a koupila držkovou polévku v Lidáku. Táta udělal strašnej cirgus a musela se... polévka se vylila... Hrozný. To byla hrozná událost v rodině, že máma, která je doma, šla koupit držkovou polívku. To vůbec nešlo, to nebylo.“ (muž, 83 let)

„Co se na Karlově jedlo?“ zajímalo nás. „Nemůžu říct, co se jedlo na Karlově, já můžu říct pouze to, co se jedlo u nás, ne?“ (muž, 83 let). Pamětník poté začal vzpomínat na jednoduchá jídla jako hrách, čočka či šišky (šlejšky). Převažovaly pokrmy z brambor: „Třeba v naší rodině byly hrozně oblíbené

brambory a jídla z brambor. Vošouchy, já nevím, bramborová polévka, bramborové placky. Prostě takováto jídla“ (žena, 73 let). Karlováci občas zavzpomínali na tzv. uhlířinu: „Pečené bramborové placky pečené přímo na tálech... Na plotně se to opálilo, zabalilo se do toho zelí, namazalo sádlem a tak se to jedlo. Uhlíře byly brambory a bramborové knedlíky, maštěné sádlem a škvarky... To vám asi nic neřekne, ale taková jídla se tehdy jedla...“ (muž, 76 let). Todorovová ve své studii uvádí, že vůbec nejčastěji se v Plzni v dělnickém prostředí vařilo z brambor: „bramborové knedlíky se zelím, bramborové placky, šklubánky s mákem nebo tvarohem. Ze syrových brambor se pekly 'vošouchy', 'toč' či 'bramborová buchta'. Z polévek byla nejčastější bramborová“ (Todorovová 1988: 104).

Také jsme byli pamětníky upozorněni, že kvalita a pestrost jídelníčku často odrážela širší hospodářskou situaci. Zejména během hospodářských krizí a za války to bylo horší, (kvalitního) jídla byl nedostatek, navíc se vydávalo v omezeném množství na přidělové lístky. I v dobách relativní hojnosti však platilo, že maso bylo považováno za vzácné, neboť šlo o poměrně drahé jídlo: „To asi bylo v té době všeobecné, že maso se přes týden prakticky nejedlo, jen na tu neděli. To už muselo být...“ (žena, 73 let).

Ve své studii stravy plzeňských dělnických rodin Todorovová uvádí, že do první světové války bylo zvykem snídat polévku, v pozdějších obdobích pak spíše kávu s chlebem (Todorovová 1988: 151), což nám potvrdili i karlovští pamětníci („pořád cítím tu meltu“, muž, 83 let). „Ke kávě se jedl chléb, buď suchý nebo mazaný sádlem, povídky nebo Vitelem (umělým tukem). Máslo se používalo v dělnických rodinách zřídka, a to hlavně pro děti. Použití másla bylo závislé na sociálně ekonomickém postavení rodiny – běžnější bylo v rodinách dělníků lépe placených profesí, např. u škodováků.“ (Todorovová 1988: 151) Ke kávě se pak přikusovalo většinou pečivo domácí výroby (vdolky, buchty, hnětýnky), neboť bylo v té době levnější než pečivo kupované. Polévka dříve tvořila základ každodenní kuchyně – bramborová, chlebová, mléčná, hrachová, kmínová, čočková, zelná, rýžová apod. (srov. např. Todorovová 1988: 152). Společně se ve všední den stolovalo pouze v případě, že otec pracoval na ranní směně. V ty dny býval podáván oběd po jeho návratu z práce, tj. mezi druhou a třetí hodinou odpolední: „My jsme pěkně počkali na tu druhou hodinu, na tatínka. To se stolovalo. To se prostě jedlo u stolu pohromadě“ (muž, 83 let). Společně se pak stolovalo téměř vždy v neděli a ve svátky (Křížová 1983: 18).

Na obsahu domácího jídelníčku se často podílely i výpěstky z předzahrádek a zahrádek, jež měla k dispozici většina karlovských domácností. Práce na nich také významným způsobem strukturovaly volný čas členů rodiny. Než jejich půdu zabrala rozšiřující se Škodovka, pěstovala se zde obvyklá zelenina jako květák, rebarbora, zelí, ředkvičky, případně i brambory. Přestože byl chov užitkových zvířat omezen vyhláškou, na Karlově se často chovala drůbež. V tom případě bylo obvyklé si zejména během léta obohatit rodinný jídelníček několika vejci denně. Někteří Karlováci chovali králíky, případně se vykrmovaly husy, které se zabíjely a pekly až dvakrát ročně. Větší zvířata se na Karlově nechovala, byť to v jiných dělnických koloniích tehdejší Plzně mohlo být běžné; Todorovová např. uvádí chov koz Na Jánské (1988: 152).

„Jak trávili den rodiče? To vím, protože otec měl zahrádku za tou..., jak tam byla ta cihelna, tak tam měli škodováci pronajaté pozemky na zahrádky. Moc to nebylo, ale když jsem tam z donucení musel, tak to tam bylo obrovské [smích]. Někdy jsem tam musel okopávat nebo plít, to jsem absolutně nenáviděl. Protože jsem říkal: 'Hele, já tady pleju a kluci hrajou fotbal, tak jako to je blbý, ne?' Tak občas jsem se musel nějak zapojit, ale nebylo to často... Nebo jsem tam musel jít třeba zalévat. Takže otec, když přišel ze Škodovky, tak tam na té zahrádce trávil celý den, vlastně celé odpoledne. Doma pak nasekal dříví, nanosil uhlí, a to bylo všechno... U baráku jsme měli taky zahrádku, ale ta byla tak asi takhle veliká (ukazuje a směje se). To bylo, jak jsme měli sklep, no, a za války králíky a asi dvě husy... No, pak byly [zahrádky] ještě tady, proti Sokolovně, tedy po pravé straně, tam byla ještě další etapa zahrádek. No, a pak to Škodovka zabrala, tak pak už z toho otec neměl nic.“ (muž, 90 let)

Výchova dětí, vyrůstání na Karlově

V některých ohledech mohl Karlov svým sociálním charakterem připomínat vesnickou komunitu – nejen jednoznačnou odděleností od zbytku městské zástavby, nýbrž i charakterem vřelé sousedské a rodinné pospolitosti. Právě na tento pozitivní aspekt mezilidských vztahů pamětníci často rádi vzpomínají:

„Já [na Karlově] byla hrozně spokojená. Od jara, když začalo být hezky, tak jsme vždycky v neděli sedávali na zahrádce a povídali jsme si tam, no, prostě všichni dohromady. Nebo jsem třeba háčkovala a pletla a jiné ženy zase šily, ty, co byly švadleny. Seděly jsme a povídaly jsme si, bylo to krásné, opravdu. Tady jste pořád sama, tady každý přijde a zabouchne. A řeknu vám, že já [mimo Karlov] bydlím již 36 let, a ani pořádně neznám lidi v baráku.“ (žena, 60 let)

Podobně jako jinde, i na Karlově se povolání často dědilo z otce na syna: *„Většina těch lidí, to byli vlastně škodováci, takoví zatvrzelí, že jo. Tam se to řemeslo dědilo generačně... Řekla bych, že když děda dělal ve Škodovce, tak skoro automaticky syn dělal taky ve Škodovce, a byla tam třeba snaha, aby i vnuk, že jo, dělal zase ve Škodovce.“ (žena, 69 let).* Předávání řemesla z otce na syna často znamenalo, že spolu otec a dospělý syn pracovali ve stejném podniku. Poté, co se syn osamostatnil, mohl také jako škodovák získat byt na Karlově. A tak spolu otcové a synové často nejen chodili do zaměstnání, nýbrž i sousedili. Lze usuzovat, že tato situace se spolupodílela na vytváření silné identitní vazby Karlováků k místu bydliště, protože to bylo zároveň bydlištěm nejvýznamnějších členů jejich rozšířených rodin.

„Například my jsme bydleli s naší babi na jedné chodbě. Takhle na Karlově žilo několik rodin, že jo, že tam žili prarodiče, rodiče, a pak samozřejmě i jejich děti. Takže tam zůstávala taková ta vazba mezi těmi rodinami, protože k sobě vlastně měli blízko, a problém s hlídáním taky nebyl [smích].“ (žena, 69 let)

Nyní se zaměříme na otázku pozvolného stárnutí obyvatel, sociální a populační reprodukce Karlova a výchovy nové generace Karlováků. *„V období našeho mládí bylo na Karlově několik dvojic, které tam spolu chodily, že jo, chlapec s děvčetem, ale těch manželství tam moc uzavřených nebylo. Že by se dva spolu vzali, vím tam asi o dvou nebo o třech případech, víc ne... Což si myslím, že je na to množství lidí poměrně málo.“ (žena, 69 let)* Stejná pamětnice nám dala nahlédnout i do způsobu výchovy dětí, který ležel, nikoliv překvapivě, převážně na matkách:

„Já neříkám, že se o nás tátové nestarali... Starali, ale prostě ten jejich zájem směřoval, abych tak řekla, trochu jinak. Vesměs to bylo na krku té mámy a těch babiček, protože, jak jsem říkala, ty rodiny tam žily vlastně takhle dohromady, takže tam byli i prarodiče. Čili ty rodiny tam takhle držely pohromadě, řekla bych.“ (žena, 69 let)

Výchova nejmenších dětí probíhala pochopitelně v rodinách, ať již nukleárních (matka + otec), nebo rozšířených (rodiče + prarodiče), pokud rodinní příslušníci bydleli spolu či poblíž sebe. Větší děti – a v tom dle vyprávění Karlováků spočívá významný rozdíl od dnešní doby – v podstatě vyrůstaly „venku na ulici“:

„Nám bylo osm, deset let... ale kdepak, ani deset, to nám mohlo být ještě sedm, šest let. Vždycky jsme si tam hráli na ulici. To byly široké ulice, dva a půl metru chodníky, žulové obrubníky, hodně široké ulice. A takhle jsme tam po těch ulicích běhali a hráli kopanou, s míčem jsme tam běhali, tenis jsme tam hráli s dřevěnými pálkami vyřezanými z prkna. Všude si tam v těch ulicích hrály děti a ta ulice byla celé prostředí... Prostor pro ty děti, co tam bydlely.“ (muž, 85 let)

Podstatnou část svého volného času trávily karlovske děti hraním si venku. V případě Karlova tomu napomáhaly zejména dva faktory: (1) relativně malé byty, které neumožňovaly pohodlné soužití členů domácnosti během dne, (2) příhodné fyzické charakteristiky Karlova – relativně klidné prostředí s velmi řídkou automobilovou dopravou a vzdálené městské zástavbě, což dětem umožňovalo trávit většinu volného času bezpečně mimo domov. A to také patří mezi významné charakteristiky pamětnických vzpomínek na vyrůstání a rané dospívání na Karlově.

„My jsme byli jedna velká rodina... V podstatě jsme pořád byli pohromadě. Vlezlo se na jednu zahrádku a hrály se tam všemožné hry. Od fotbalu počínaje, lauby, na čteníky... Pořádaly se různé závody. Prostě jsme byla banda neskutečně zlobivých dětí [smích]. Během pěti minut jsme si dokázali vymyslet různé hry, dokázali jsme vymyslet cokoliv. Tam to bylo prostě ideální...“ (žena, 61 let).

Jeden z pamětníků své vzpomínky na dětství a vyrůstání na Karlově a v jeho bezprostředním okolí výstižně charakterizoval následujícími slovy:

„Televize nebyla, rádio nebylo, nic nebylo, a my jsme dokázali skutečně ten volný čas využít tak, že jsme volný čas neměli. V podstatě dnes někdo přijde ze školy a musí udělat úlohy, učit se... Já si nepamatuju, že bych někdy dělal úlohu, možná, že jsem ji dělal ve škole. Na gymplu vím, že jsem ji dělal vždy ráno někde na zdi nebo o přestávkách... Tak devadesát procent dětí nemělo úkoly, včetně těch, co to uměli. Na Karlově se prostě [domácí] úlohy nedělaly, moc si na ně nepamatuju, že bychom je dělali.“ (muž, 79 let)

Děti vyrůstající na Karlově dokázaly svůj čas využít velmi důkladně, jak vyplývá z výpovědí pamětníků. Většinu času trávily venku, při hrách či sportu.

„No, vystačili jsme si tam, vlastně na tom Karlově, do těch 12 let, protože člověk přišel ze školy a hned jsme se jako děti sešly na ulici. Hrála se vybíjená, hodně jsme hrály kuličky, to bylo něco nádherného. Takže vesměs v té ulici... My třeba, z té Mosazné, nás tam bydlelo dost dětí, takže z ostatních ulic, kde bydleli jeden nebo dva, tak se scházeli u nás. Vybíjenou, badminton jsme tam hrály... Dokud jsme byly jako děti menší, tak jsme byly tedy v těch ulicích. A to vydrželo do těch patnácti let, tohle hraní v ulicích. Ale potom, když jsme se přeci jenom dostaly více do styku s dětma z města a když to rodiče dovolili, tak jsme jako děti chodily vesměs do Borského parku nebo na letiště, kde byly zahrádky. Hrozně rádi jsme chodily k té cihelně, protože tam vyhazovali různé zmetky a nám se jako dětem občas povedlo, že jsme třeba našly nerozbitý květináč, tam to byl pro nás ráj... Přesto přese všechno jsme byli nejradši na tom Karlově, když tedy hovořím za sebe, a co jsme tam byly, tak jsme si tam úplně vystačily. Na kole, jezdilo se do polí, chodily jsme pouštět draky... Tam to byla vlastně vesnice ve městě, bylo to takové uzavřené. Člověk tam měl strašně široké vyžití, že kdybych to srovnala s dnešními dětmi, které vyrůstají tady ve městě, tak já bych s nimi neměnila. Vůbec bych neměnila.“ (žena, 60 let)

V jistém ohledu jsou vzpomínky na Karlov „tříděny“ věkem pamětníků-dětí: dětství plné her se chýlí ke konci v době nástupu do učení či na střední školu a končí dospělostí – odchodem na vojnu nebo vstupem do zaměstnání, resp. do manželství. Významným faktorem, který diferencuje pamětnická vyprávění, je též pohlaví vyprávějících – do jisté míry se totiž zkušenost chlapců (mužů) a dívek (žen) samozřejmě liší:

„Tady bylo jedno hřiště chlapecké [pamětník ukazuje], škola, a tam bylo druhý hřiště, tam chodily holky. My jsme dohromady spolu s holkama nechodili, to bylo ještě oddělené. Jo, kluci a holky chodili zvlášť...“ (muž, 86 let)

Svět dívek...

Jako obvykle, i na Karlově si malé děti nejprve hrávaly spolu, v genderově smíšených skupinkách. Teprve později, v zrcadle společenských očekávání, se skupinky dětí rozrůzňovaly dle pohlaví. I proto jsme na naše dotazy, zdali si dívky a chlapci (někdy) hráli společně, dostávali různé odpovědi, které pravděpodobně odrážely specifika tehdy aktuální demografické struktury Karlova.

„My jsme tam v té naší ulici moc kluků neměli. Později jsme chodily na to hřiště nahoru, tam jsme třeba jezdily na kolech. No a potom, když jsme chodily bruslit, tak to samozřejmě [byly smíšené skupiny]... ale takhle jako úplně malí, to si nějak nepamatují... My jsme v té naší ulici fakt moc kluky neměli. Později, když tam měl někdo v rodině malé dítě, to jsme takhle chodily po těch maminkách, vždycky jsme si půjčily dítě a vozily jsme ho v kočáru. Takto jsme si víceméně taky hrály. No, a s panenkami, to se šli takový ty různé... To jsem pomalu ještě v patnácti šila na panenky...“ (žena, 73 let)

„Takže jako holky jsme si samozřejmě hrály s panenkami, šily jsme na panenky, mívaly jsme kuchyňky, pokojíčky, dřevěné, že ano, tehdy vlastně nic jiného nebylo. Tak jsme to tam vždycky někam vytáhly na louku, a už se jelo [smích]... Samozřejmě jsme poměrně dost šily na ty panny a taky jsme si vyměňovaly ty hadříky, vidíte, to je jasný. No, potom jsme byly taky zatížené, chodily jsme takzvaně vozit, když nám bylo těch jedenáct, dvanáct, tak jsme si půjčovaly, chodily jsme za maminkami, ať nám ho půjčí. A drandaly jsme s kočárem. Maminka byla ráda, že dítě bylo venku, a my jsme byly důležité, protože jsme vozily kočárek [smích]. Takže takhle... No a říkám, bylo to fajn. Tak je to dětství, to je to mladí, které si asi každý chválí, že ano...“ (žena, 69 let)

Mezi typické dívčí hry na Karlově patřilo dle výpovědí pamětníků a pamětnic tzv. skákání panáka, školky se švihadly a s míčem, cvrnkání kuliček, poté obligátní hry na schovávanou, na letadla, v zimě pak

nejčastěji bruslení a sáňkování či bobování. Z oblíbených her bylo vzpomínáno Papeži, papeži, kolik je hodin na věži, Honzo, vstávej, Cukr, káva, limonáda, čaj, rum, bum, Polívka se vaří, maso na talíři a podobně.

Významným faktorem, který strukturoval každodenní život obyvatel Karlova, byla silná sportovní identita a tělovýchovná tradice, pro dělnické prostředí typická. V pamětnických vyprávěních jsme se často setkávali s velkým důrazem na fyzický aspekt trávení volného času, a to nejen mezi dětmi, nýbrž i mezi dospělými. Zatímco muži (chlapci) vyzdvihovali zejména fotbal, ženy (dívky) upozorňovaly na význam *chování do cvičení*:

„A potom, na Karlově byla vlastně taková pozoruhodnost, která se už dneska asi moc neprovozuje. Byla tam Sokolovna, kam se chodilo. Prostě bylo pravidlem, že všechny děti, jak začaly brát rozum, tak chodily do cvičení. Chodili mladší žáci, starší žáci, dorostenci, dorostenky, ženy a muži. Holky chodily vždy v pondělí a ve čtvrtek. A kluci v úterý a v pátek. A to bylo pravidlo, že všichni chodili do cvičení. To neexistovalo, aby tam někdo nechodil.“ (žena, 34 let)

Řada pamětníků vzpomínala, že chodila cvičit i několikrát týdně, vášniví sportovci a sportovkyně až čtyřikrát. Sportovní a tělovýchovné využití obyvatel Karlova se krom fotbalového mužstva soustřeďovalo okolo Sokola a Dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ). Rozdíly mezi Sokolem a DTJ se zdály, alespoň na deklarativní rovině, být politické, avšak pamětníci většinou nějaký zásadní praktický rozdíl mezi těmito dvěma sportovními organizacemi neshledávali. Na náš dotaz, co ovlivňovalo členství v té či oné organizaci, jsme dostali například následující odpověď:

„No, ono [to záleželo] spíše na tom, kde kdo bydlel. My jsme chodili do Lidáku [Lidový dům, pozn. autorů], protože jsme bydleli potom naproti. Ten Lidák, to byli sociální demokrati, a sokolovna byli spíš národní socialisté, takhle se to lišilo. Ale třeba naše děti chodily do cvičení do sokolovny – později se to už moc nerozlišovalo.“ (žena, 84 let)

„Takže my jsme chodily pravidelně cvičit, byla tam sokolovna, že jo, kde byl velký sál. Chodily jsme pravidelně cvičit v pondělí a ve čtvrtek – to chodily děvčata, žákyňe, dorostenky a ženy. Ženy nacvičovaly na první spartakiádu, pak byly i v Praze. To si pamatují, protože tam byla

i moje mami, která tam chodila cvičit. Ty žákyňky vedla většinou paní Štětinová, po ní to potom převzala její dcera, napřed Štětinová, potom Matoušková. Cvičilo se opravdu pravidelně, a řekla bych, že poctivě.“
(žena, 69 let)

Dalo by se říci, že Lidový dům i Sokolovna sloužily jako infrastruktura obecnému společenskému i kulturnímu vyžití obyvatel Karlova. V Lidáku se například pořádaly dětské maškarní bály; o nedělích se tam promítaly filmy, někdy dokonce dvě představení denně. Do Sokolovny se pak chodil hrát stolní tenis, divadlo, a také se tam občas pořádaly plesy.

...a svět chlapců

Pro život dělnických rodin v dřívějších dobách platilo, že volný čas dětí a mládeže byl v podstatě neorganizovaný (Holubec 2009: 149); organizoval jej rytmus rodinného života (v případě Karlova determinovaný průmyslovým režimem Škodovky) a rytmus daný školní docházkou.

„Harmonogram dne je zcela jednoduchý. Ráno jsme vstali, násilně pochopitelně, protože nikomu se nechtělo vstávat do školy. Snídaně, omytí, tašku, a šlo se pěšky do škvřňanské školy. I když jsme později chodili na tu vyšší, na Husovku, tak se chodilo pěšky. Cesta na Husovku, to bylo skoro dva kilometry, do škvřňanské to bylo také necelé dva kilometry. No, a po škole se šlo zpátky. Často se nešlo domů rovnou, protože se po cestě vyvádělo všechno možné... Různé války mezi Karlovákama a Škvřňanačkama, neohlášené, prostě takové ty klukovské, nebo se šlo lovit čolky na Vejprnickým potoce. To nebyla stoka, to byla pomalu, nechci říct, pitná voda, když tam byli čolkové. No, a když bylo dobré počasí, tak jsme tam hned hráli hokej nebo se tam koupali. Nebo jsme šli ze školy rovnou na Mži a tam jsme se pochopitelně koupali nebo vyváděli všelijaký blbiny. No a pak se šlo domů. To bylo často i po obědě, no, a taška zůstala doma, my jsme zmizeli. Takže fotbal, hokej, kola. Později, když jsme měli kola, tak jsme na kolech jezdili na Radbuzu zase se koupat. A když byla zima, tak jsme tam jezdili plavat na krách... Takže kolikrát jsme došli domů a nemohli jsme ohnout nohy, protože nám ty tepláky úplně zmrzly, a pak jsme nastydli. No, to bylo běžný, že jsme spadli do řeky. No, a když jsme pak chodili na Husovku, tak jsme začali chodit do tanečních. Tam jsme jako Karlováci chodili, protože na Karlově už nic nebylo. Na taneční

zábavy jsme chodili většinou do Pekla, někdy do Besedy anebo na Svazáček. Takže někdy ty cesty zpátky byly dramatický. Pamatuji si, že jsme jednou měli – a to jsme byli asi v tanečních, protože jsme měli dokonce klobouky, a my jsme je po té kilometrovce dokopali až na Karlov. Protože balón jsme s sebou neměli [smích]. To byly takový hry, kdo to dokope dřív, no. Pak jsme dokopali už jenom kus hadru. Nevím, kdo si to vymyslel, no.“ (muž, 79 let)

Relativně „volný“ způsob využití volného času u dětí a mládeže byl, alespoň v případě Karlova, jednoznačně determinován topografií bydliště a jeho okolím (Scheufler 1974). Karlov a jeho okolí byl, alespoň v paměti karlovských pamětníků, naprosto ideálním místem pro trávení volného času dětí. Zdánlivě ponechání sami sobě napospas, karlovští kluci se však dokázali zabavit. Vedle oblíbeného fotbalu v létě (všichni pamětníci hrdě vzpomínali na vždy kvalitní fotbalové mužstvo) to bylo v zimě kluziště, další ideální prostor pro fyzické vyžití. Pamětníci rádi vzpomínali na zimní radovánky.

„My jsme si třeba, jako parta – já nevím, kolik nám tehdy bylo, řekl bych kolem těch třinácti let – sami udělali kluziště. Prostě žádná organizace, nikdo nás tam neorganizoval. Jeden z těch starších kluků řekl: ‚Bude se dělat kluziště‘. A to bylo veliké hřiště, zhruba jako házenkářské... Tak se udělala takováhle spontánní brigáda. Byly tam nějaké lopaty, v takové té boudě, tak se strhaly drny, jo, srovnalo se to trošku, a když začalo mrznout. Ony ty zimy byly úplně jiný než dneska, i když to tak nevypadá, ale opravdu byly, to tam byl třeba dva měsíce přírodní led. No, nám bylo nějakých třináct let, víc ne, a v té době jsme se prostě střídali a až do noci se to furt polejvalo. Ráno do školy, ale rodiče nás prostě nějak pustili. Tak takhle. A to jsme dělali takhle sami, kluci, bez jakýkoliv organizace.“ (muž, 72 let)

Relativně velký důraz na fyzickou stránku chlapeckého života (ať již v podobě fotbalu, cvičení v Sokolu nebo v DTJ) se projevoval i v oblíbené kratochvíli karlovských kluků – ve všelijakých šarvátkách a chlapec-kých „bitvách“ jak mezi sebou, tak především s kluky mimo Karlov:

Respondent 1: „U nás i holky, co byly karlovský, uměly šplhat po stro-mech. Co jsme byli u skautů, tak jsme dovedli všechno. Všude jsme vyhráli, kam jsme přišli. Dovedli jsme se dobře prát, i tedy ty holky.“

Respondent 2: „Házet kameny.“

Respondent 1: „Kameny uměly házet úplně skvěle...“ (muž, 79 let)

Dle vyprávění karlovských pamětníků se zdá, že zejména v chlapeckém kolektivu byla laťka fyzické výkonnosti nastavena relativně vysoko, významný důraz byl kladen na atributy výkonnosti a fyzické síly. To se pak projevovalo i ve fyzické převaze, jakou měli karlovští kluci nad vrstevnickými skupinami z jiných částí Plzně: „Každý, kdo [se přistě-hoval] na Karlov, se přizpůsobil a držel, jak se říká, basu s Karlovákama. My jsme byli dřív obávaní, na Karlov se [kluci] báli chodit za holkama, protože tam šlo o zobák...“ (muž, 76 let). Oblíbené byly zejména „bitvy“ s chlapi ze Skvrňan, kdy měli Karlováci – alespoň dle vzpomínek karlovských pamětníků – téměř vždy převahu: „A to byly bitvy! My jsme bojovali taky proti Škvrňanaákům... Měli jsme party kluků, které při sobě držely, a když se do nich někdo pustil, tak to.“ (muž, 90 let) Jinými slovy, dodávají s dychti-vým výrazem v očích bývalí karlovští kluci: „Skvrňáci vždycky dostali přes držku, když přišli na Karlov [smích]!“ (muž, 86 let).

„To byla výsada, Karlováci byli výsada. Když jsme se prali, tak Karlováci vždycky vyhráli, protože nás chodilo hodně, a taky jsme byli vždycky už vytrénovaný od těch starších kluků, co byli třeba o pět, o šest let starší. To znamená, že se muselo umět perfektně plavat, jinak by se člověk utopil, protože oni na vás třeba naskákali tři klackové... Výchvik v plavbě, házet kameny, střítet ze šlbru [praku, pozn. autorů], ze vzduchovky...“ (muž, 76 let)

Kolektivní paměť a narativní identita Karlováků

Petra Lupták Burzová

„Prostor uchopený obrazností nemůže zůstat prostorem lhostejným, vydaným míře a úvaze geometra. Je žitý. A je žitý ne ve své pozitivitě, nýbrž se všemi zvláštnostmi obraznosti. Zejména téměř vždy přitahuje.”

(Bachelard 2009: 24)

Tato kniha se věnuje zaniklé dělnické kolonii Karlov. Takto koncipovaný předmět výzkumu nelze pokládat za jednoznačný, náš autorský kolektiv netvoří historikové ani historičtí antropologové, stejně tak naše ambice navázat na tradici etnografie dělnictva čelí zřejmým překážkám. Karlov již zkrátka nestojí, nemůžeme pozorovat a zakoušet jeho minulou každodennost. Jakkoliv je nám přístupný archivní materiál, jakkoliv můžeme usilovat o jeho kritické studium, naše oborové zkušenosti, otázky, které si klademe, konceptuální nástroje, které využíváme, nás neustále vedou k přesvědčení, že naším primárním výzkumným terénem musí být pamětnická vyprávění a narativně organizovaná kolektivní paměť na Karlov. Námi sesbírané narativy sice odkazují k minulosti, nelze však ignorovat zakotvenost vypravěčů v současnosti či současné potřeby,

kterým vyprávění o minulé zkušenosti slouží. Zde také leží vysvětlení názvu předkládané publikace. Není možné opomíjet fakt, že vypravěči vzpomínají na industriální minulost v kontextu postindustriální společnosti, ani způsoby, jakými stávající politicko-ekonomický režim s dominantní reprezentací minulosti a reorganizací průmyslu, prostoru a společenského života ovlivnil a neustále ovlivňuje artikulaci sociálních, politických nebo třídních identit Karlováků.

Vyprávění o karlovske minulosti odhaluje kulturně specifické představy pamětníků o světě (srov. Herman a Vervaeck 2001: 1) a stává se mimo jiné také nástrojem kritické reflexe současného socioprostorového řádu. Rádi bychom zdůraznili, že „historická pravda“ nebo fakticita vyprávěných příběhů pro nás není v tomto smyslu a v této kapitole relevantní, zajímáme se zde především o pravdu narativní (srov. Smith 2000: 328). Narativy patří mezi významné zdroje dat sociálněvědních zkoumání (srov. Hájek 2014). Předmětem našeho zájmu jsou narativy o Karlovu vyjednáváné a distribuované v rámci skupiny pamětníků. Tyto narativy organizují sdílenou reprezentaci o zaniklé čtvrti, tedy kolektivní paměť někdejších rodáků a obyvatel Karlova (srov. Wertsch 2008). Pamětnická skupina se od konce osmdesátých let dvacátého století pravidelně setkává²⁷ na takzvaných srazech Karlováků, které vytváří jednak sociální rámec vyprávění, jednak nabízí specifické repertoáry příběhů a mnemotechnických pomůcek (srov. Olick a Robbins 1998; Olick et al. 2011)²⁸. V současnosti se srazů účastní kolem devadesáti pamětníků, pravidelně se stává, že na setkání se dostaví také lidé, kteří se účastní poprvé v životě. Každý návštěvník se přihlásí

---

27 Původně jednou do roka, v současnosti dvakrát ročně, v březnu a listopadu. Kromě velkých srazů někteří pamětníci organizují také menší setkání, většinou spolužáků nebo blízkých sousedů.

28 Mezi tyto mnemotechnické pomůcky patří fotografie, podrobný plánec Karlova se jmény obyvatel a provozovatelů různých zařízení, několik archivních dokumentů, stručná historie Karlova, novinové články a nově také pamětníkům distribuovaný kritický katalog k výstavě *V Plzni na Karlově*, kterou organizoval náš autorský kolektiv v roce 2013 (Lupták Burzová et al. 2013c). Katalog se pro nás stal užitečným elicitacním nástrojem, uvědomujeme si ovšem také roli, jakou může tato naše intervence hrát v rekonstruování kolektivní reprezentace. Katalog se dle zaznamenaných reakcí („Tady se to píše, to jsem nevěděla.“) může do budoucna stát kodifikovaným souborem narativů. S touto etickou a metodologickou otázkou – potvrdí-li se tento prvotní postřeh – se budeme muset teprve vyrovnat.

u připraveného stolku, kde obvykle zaplatí drobný poplatek na organizační výdaje a obdrží informaci o dalším srazu. Dramaturgie setkání je vždy podobná – jeden z organizátorů na začátku krátce promluví, následně se spustí nevázaná diskuze u stolů, kde k sobě většinou usedají spolužáci, blízcí sousedé nebo kamarádi:

„Já třeba ty lidi neznám ani podle jména, ale znám je podle vidění, protože jsem je potkávala celý roky. No, a navíc mně jména obecně moc v paměti neutkvívají. Takže jako vím, bydleli třeba v sedmé ulici a tak, ale nevím, jak se jmenovali. Člověk ne všechny zná tak, že se s nimi baví, ale většinou..., většinou si tam člověk vybere ty svoje vrstevníky, takovou svojí skupinu, a pak se tam sedí po těch partách po celém sále.“
(žena, 13. 8. 2012)

Neustále probíhá interakce také mezi stoly, lidé se u stolů vzájemně navštěvují. Atmosféra je přátelská, setkání trvá několik hodin, i když někteří účastníci odcházejí z různých důvodů dřív. Z rozhovorů s desítkami účastníků vyplývá, že srazy považují za velmi důležité zejména proto, že zajišťují setkávání s vrstevnickou skupinou, která stvrzuje a aktualizuje individuální vzpomínky na skupinově specifickou karlovskou zkušenost. Často se stává, že pokud se již členové vrstevnické skupiny nedostavují z důvodu zdravotních komplikací, stáří nebo úmrtí, pamětník se odmítá srazů nadále účastnit, „protože tam nikoho nezná“. Následující citace z rozhovoru s dvěma pamětnicemi sociální dimenzi kolektivní paměti dokládá:

Respondentka 1: „[On, někdejší obyvatel Karlova] vždycky, když mě potkal, tak vždycky říkal: ‚Dokavad‘ žijeme, žije Karlov.‘“

Respondentka 2: „No, to je pravda, no.“ (ženy, 3. 2. 2014)

Sociologové zabývající se kolektivním vzpomínáním upozorňují na skutečnost, že každá kolektivní paměť je nutně selektivní, jedná se vždy o určitou interpretaci minulosti, jež se kotví v současných referenčních rámcích a udržuje díky událostem společného vzpomínání (srov. například Szaló a Hamar 2006; Rose-Redwood et al. 2008). Dokladem je pro nás několik rozhovorů s bývalými obyvateli Karlova, kteří se srazů neúčastní ani nejsou v pravidelném styku s jinými pamětníky. Zde se ukazuje, že nemožnost čerpat z repertoárů sdílených reprezentací a neparticipování na skupinovém zvýznamňování vzpomínání výraznou měrou

ovlivňuje charakter vzpomínkového narativu; tito respondenti většinou mají dle vlastních slov pouze mlhavé vzpomínky, narativy čerpají pouze z veřejně publikovaných textů (ke kterým nás odkazují: „Tam si to přečtete, tam je všechno napsané!“) a zdůrazňují, že se jedná o dávno minulost, dnes žijí „úplně jinou realitu“. Na otázku, jak je možné, že kolektivní paměť nebo *sociální* Karlov jako skupina Karlováků přetrvává, musíme tedy hledat odpověď jinde než v pouhém konzervativním založení účastníků srazů. Mezi hlavní důvody podle nás patří právě pravidelná participace na událostech společného vzpomínání, která je založena na současných sociálních potřebách účastníků (srov. Gluckman [1961] 2009). Karlovské vzpomínání podle našeho mínění stojí v opozici k české dominantně prosazované kolektivní paměti založené na traumatickém připomínání minulosti (srov. Eyal 2004), kterou Karlováci relativizují, a využívají takovou verzi „vůle k paměti“, která je účinným nástrojem artikulace kolektivní identity. K této otázce se ještě vrátíme.

V této kapitole se budeme věnovat třem teoreticky motivovaným tématům, respektive tematickým kategoriím, narativní identitě Karlováků, dopadu politických režimů na každodenní život a vztahu mezi pamětí a prostorem. Zajímají nás struktury pamětnického narativu karlovského společenstva paměti, tedy způsob, jakým vypravěči nejčastěji organizují sdílenou reprezentaci života na Karlově k pochopení a vysvětlení své současné zkušenosti. Budeme se přitom částečně opírat o dva články, které jsme k dané problematice v minulosti publikovali (Lupták Burzová et al. 2013a; Lupták Burzová et al. 2013b).

Narativní identita: My, Karlováci

Otázce utváření identity Karlováka jsme se věnovali již ve výše uvedených studiích, ve kterých jsme se snažili ukázat, jak kolektivní identitu Karlováků spoluutvářely vnější vlivy, zejména prostorová izolace Karlova od zbytku obydlených částí města, vybízející ke společným volnočasovým činnostem, charakter bydlení nutící obyvatele trávit volný čas mimo stísněné bytové jednotky a relativní třídní homogenita jeho obyvatel. Z rozhovorů lze usuzovat, že kromě rodinných vztahů byly nejvýznamnější vztahy sousedské, uliční a vrstevnické, dále se obyvatelé organizovali v nejrůznějších spolkových a sportovních činnostech:

„Díky tomu, že děda byl škodovák, táta byl škodovák, já nakonec potom taky, zkrátka jsme se tam dostali, na Karlov, protože ti škodováci nějak asi dostávali tenkrát ty byty přednostně. No a tam vlastně začalo moje dětství a to bylo úžasný, protože... nedovedu si představit jiný dětství, než jsem tam prožil, a zřejmě díky tomu, že tam byla hromada dětí. Buď třeba v každém tom ročníku nás bylo deset, patnáct, takže od útlého mládí – auta tam moc nejezdila – tam se dalo třeba celý dopoledne hrát fotbal na těch ulicích, to prostě tam auto projelo jednou za den třeba, možná ani to ne. Tak prostě jsme tam žili většinou na ulici, v kolektivu. A třeba, od sokolovny, co je nahoře, tak ta ulice dolů až ke konzumu, tam normálně byla klouzačka, tam jsme prostě sáňkovali, jezdili jsme na těch bobech a tak, a v těch ulicích příčných se prostě hrál fotbal a tak dále. Ale! Zásadní pro mě jako význam měla ta sokolovna, kde jsem začal sportovat – už nevím kdy, jestli v předškolním věku ještě, ale to už nehraje roli.“ (muž, 18. 6. 2013)

Narativní identita je pojem využívaný zejména v psychologických a filozofických studiích a odkazuje ke způsobům, jakými jednotlivci prostřednictvím narativů konstruují koherentní a smysluplný obraz o svých životech a o sobě jako jedinečných a sociálních bytostech (srov. např. Raffard et al. 2009; Singer 2004). Narativ slouží interpretaci zkušenosti, jednotlivci a skupiny jej využívají jako nástroj, kterým produkují význam:

„[N]arativní identita“ [jednotlivce nebo skupiny] smysluplně situuje do jejich kultury, umožňuje ucelené propojení jejich minulosti, současnosti a očekávané budoucnosti. Každé doplnění životního narativu nabízí jednotlivcům další příležitost porozumět tomu, kam ve světě patří a co je přibližuje, nebo naopak vzdaluje cílům, jichž chtějí dosáhnout. (Singer 2004: 445-446)

V této části se nebudeme zabývat životními příběhy pamětníků, zaměříme se na narativy o Karlovácích sdílené a dostupné v kontextu sociální skupiny pamětníků. Narativy o Karlovácích nabízejí specifickou perspektivu na nejrůznější zkušenosti, konstruují specifické vědění o osobní identitě a výraznou měrou pomáhají utvářet identitu skupinovou (srov. Smith 2000). Naprostá většina karlovských vypravěčů charakterizuje ať už minulé, nebo současné obyvatele Karlova jako pospolitou komunitu; dobré vztahy, soudržnost a kolektivní aktivity různého

druhu tvoří jádro téměř všech sesbíraných narativů. Důraz na pospolitost se klade jako protiváha současným sociálním vztahům, které pamětníci vnímají jako fragmentované a atomizované:

Tazatel: „Čím to podle vás je, že ty Karlováci na ten Karlov tak vzpomínají?“

Respondentka: „No tam ty lidi byli takový družný, že se tam scházeli, vzali si židle, sedli si do uličky a tam se bavili. Teďka kdopak se v baráku sejde, že jo.“ (Žena, 19. 11. 2012)

Dobré sociální vztahy také v dnešním vzpomínání převyšují svou vahou vyprávění o zhoršujících se materiálních podmínkách karlovskeho bydlení a dostupnosti moderního bydlení, které zajišťovalo a zajišťuje každodenní komfort. Ačkoliv tedy pamětníci dle vlastních slov odcházeli z Karlova dobrovolně za kvalitnějším bydlením, tento aspekt nijak nezdůrazňují, naopak jej mnohdy spíše ve svém vyprávění obcházejí nebo relativizují. Chátrání, postupné ubourávání domů a následná demolice koncem osmdesátých let nejsou narativizovány jako traumata, na prvním místě stojí sousedské vztahy, které se díky srazům a dalším kontaktům podařilo uchovat nebo dále posilovat.

Tazatel: „Tady je ten zvláštní rozpor, protože když se ty lidi stěhovali v sedmdesátých letech, tak byli rádi, že jdou do nového, ale zpětně pak na to vzpomínali, že nechtěli odcházet.“

Respondentka: „To máte dvě asociace. Jako společenství jsme tam byli mezi lidmi prostě přátelský, všechno, ale ta vybavenost. Tady jste v novém baráku třeba a ty lidi se v podstatě neznají. Pozdraví se a dost. Tam to nebylo. Tam cokoli jste potřeboval, tak jste věděl, že někam zajdete a že vám pomůžou, a děti vám povídaly, tam to fungovalo úplně jinak. Takže o tom to je. Ty Karlováci žili pohromadě.“ (Žena, 23. 6. 2014)

Pokud pamětníci vypráví o materiální stránce Karlova, vyzdvihují právě ty aspekty, které komunitní duch místa umožnily: málo aut, dostatek místa pro hraní, objekty pro spolkové činnosti, obecně vybavenost kolonie a její samostatnost, přírodní/vesnický ráz života. O tom,

že materiální nedostatky bydlení na Karlově nehrály až takovou roli, svědčí dle vypravěčů také přetrvávající hrdost někdejších obyvatel a pravidelná účast na srazech:

Respondent: „Heleďte, těm lidem se odtamtud moc nechtělo, to, že se scházíme a že tam ty lidi chodí, asi svědčí o tom, že tam ty lidi byli rádi. Kdyby, kdyby je to nezajímalo, kdyby jim to nepřiřostlo k srdci, když to řeknu takhle, tak nechodí na ty srazy, že jo, nebudou tam prostě mít radost z toho, že tam přišel jejich bývalý souseď. Čili, jo, já si myslím, že ty lidi to tam vesměs měli rádi a že prostě, i když to byla čtyřka kuchyň s pokojem a studená voda a když jsme se chtěli koupat, tak jsme nosili vanu, vodu do vany, že jo. A říkám, když se pralo, tak se pralo na valše a kdesi cosi. Pak byly i ty pračky a ždímačky, to je jasný, ale fakt je, že prostě ty lidi to tam měli rádi. Říkám, svědčí o tom i to, že se scházíme takhle dvakrát ročně. Teď nás třeba naposled bylo míň, ale taky se nás sešlo přes stovku, sto dvacet lidí.“ (žena, 5. 10. 2012)

Zvýznamňování dobrých vztahů a marginalizace jakýchkoliv rozporů jsou pro vypravěče natolik důležité, že vztahy mezi Karlováky pravidelně přirovnávají ke vztahům rodinným. Mnoho pamětníků své narativy orientuje na dětství a ranou dospělost jednak proto, že tuto část života na Karlově skutečně nebo intenzivně prožili, jednak proto, že právě na dětských a mládežnických partách lze spřízněnost nejlépe demonstrovat – společné aktivity nenarušovaly povinnosti, které přináší dospělost:

Respondentka: „My jsme byli jedna velká rodina. Ono to ve své podstatě je vidět i tady [ukazuje na fotce]... třeba z té ulice. Prostě furt jsme byli pohromadě, jo? My jsme furt, vlastně část ulice, furt jsme byli pohromadě. Na jednu zahrádku se vlezlo a hrály se všechny možné hry. Od fotbalu počínaje, lauby, na čteníky. Pořádaly se různé závody...“ (žena, 10. 10. 2013)

Artikulaci kolektivní identity posilují narativy o partách, ale také situační rekonstrukce konstitutivního druhého, ať už je to zbytek Plzně („My jsme byli sami pro sebe.“), nebo dětské party z jiných čtvrtí („Škvrňanský“, lidé „ze Zátíší“), jiná společenstva vzpomínání:

Respondent: „*Tak, no tam vůbec mezi těma Karlovákama, to bylo spíš takový napůl rodinný vztahy. Oni vlastně, ten Karlov byl, někdy od roku asi 1911 se začal stavět nebo 1912, končil asi 1916, a vlastně lidi, kteří se tam nastěhovali, tak tam potom spolu žili celý léta, a ještě právě byli více méně od toho světa odtržený.*“

Tazatel: „*V čem se to projevovalo, ta odtážitost od toho okolí?*“

Respondent: „*No že třeba, já nevím, že třeba na zábavě vždycky seděli pohromadě všichni, asi tak jako třeba na venkově. Třeba, já nevím, na té vesnici si hlídali ty holky, a když někdo z vedlejší vesnice si s ní chtěl něco začít, tak mu dali přes hubu, tak takhle nějak.*“ (muž, 13. 8. 2012)

Dalším konstitutivním druhým narativní identity bývá – velice často – takzvaná „náplava“, lidé, kteří se na Karlov dočasně stěhovali v posledních desetiletích do bytů chápaných jako „nouzové“, aby posléze získali lepší bydlení. Tito obyvatelé dle vyprávění pamětníků s kolonií nebyli provázáni skrze sociální vztahy, chybí jim kotvící body v podobě užších vrstevnických skupin a nemůžou se – nebo nechtějí – identifikovat s artikulovaným „karlováctvím“. Součástí sdílené reprezentace je přesvědčení, že „kdo na Karlovu žil, vzpomíná na něj s láskou“, a kdo na Karlovu neprožil léta svého života, „nemůže Karlov pochopit“. Toto přesvědčení podporuje náš předpoklad, že narativní identita Karlováků se odvíjí od participace na sociálních vztazích a není založena na pouhé zkušenosti bydlení v kolonii. Žitím se totiž vždy implicitně myslí žití v karlovské společnosti, účast v rámci spletenců sociálních vazeb:

Respondentka: „*No naše děti si i samy polily hřiště u té Sokolovny na bruslení v zimě, ty si všechno dělaly takhle samy. Do cvičení chodily, tak ty to měly pořád, já nevím, jestli potom někteří si stěžovali... Možná, že to ani*

nebyli ty Karlovský, že to byli ty, co se přistěhovali. Tudletí Karlovský spolu dost držely pohromadě.“
(žena, 12. 10. 2012)

Ti, kteří se přistěhovali v posledních letech a brali Karlov pouze jako přechodné bydlení, nebo ti, které nikdo na srazech nezná, se většinou ocitají vně vzájemně uznávané reprezentace pravých Karlováků. Pravý Karlovák nemusí být karlovským rodákem, musí však mít s Karlováky úzké vztahy a společné zážitky, používat lokální terminologii, odkazovat k obecně známým postavám, a hlavně musí být někým jako Karlovák rozpoznán. Pravým Karlovákem z toho důvodu může být situačně dokonce i jednotlivec, který přímo na Karlově nebydlel, ale navštěvoval zdejší školu, hrál si s karlovskými dětmi nebo byl členem sportovního sdružení.

Sdílená reprezentace Karlova jako soudržné komunity jeho obyvatel také relativizuje kategorizaci dominantně prosazované kolektivní – národní – paměti, která je organizována dle narativů o „Němcích“, „Češích“, „komunistech“ nebo „kapitalistech“. Jak si ještě ukážeme níže v narativní reflexi politiky, vypravěči vytrvale vzdorují dominantním reprezentačním strategiím, které redukuje kolektivní paměť do příběhů vzájemně znepřátelených homogenních táborů. V následující citaci zřetelně vidíme, že narativní identita Karlováků zcela jasně překračuje politické, třídní nebo národnostní rozdíly:

Tazatel: *„Když vzpomínáte na Karlov, jak vypadal ve vašem dětství, nebo třeba v padesátých letech? Takhle když zavřete oči.“*

Respondent: *„Na Karlově bylo krásný bydlení a lidi tam byli tak pospolitý, že jeden druhému neublížil, to byla jedna rodina. Akorát tam byly rozdíly v tom, že nahoře byla Sokolovna, v prostředku Karlova byl Lidový dům, tam byli sociální demokrati, a tam byli národní socialisti. Ti byli něco jako lepší část obyvatelstva, takhle tak nějak. Tuto byli dělníci a to víc byli úředníci Škodovky. Ale jinak na Karlově jeden druhému neublížili. Tam byli i německý rodiny, a my jsme měli Pepiho Lincmajera jako kamaráda, prostě to byly normálně děti, i když uměl špatně česky. Tak jsme šli třeba tříkrálovat, tak jsme zpívali*

česky a on uměl špatně česky, tak on vždycky dělal toho černého tam vzadu a zpíval to napůl česky, napůl německy a my jsme vydělávali v hospodách – jsme šli do Lidáku, do Sokolovny a na řízky z předměstí do hospody – a vydělávali jsme hromadu peněz, museli jsme ten zpěv opakovat několikrát.“ (muž, 15. 5. 2014)

Součástí narativní identity je také vyzdvihování práce, která je popisována jako neodcizená; dělníci mohli uplatnit své zručnosti a byli za to náležitě sociálně oceňováni. Vypravěči často kladou důraz na zručnosti škodováků:

Respondent: *„Úžasny lidi tam vyrůstali, ale až přes tu střední vrstvu, dělnickou třídu, kdy byli bezvadný řemeslníci, jak říkám, kováři, soustružníci...“ (muž, 8. 10. 2012)*

Narativy věnované bydlení na Karlově také odrážejí kulturně specifické představy o vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci. Zakladatelé Škodovky jsou vesměs považováni za kladné postavy pečující o blaho dělníků:

Respondent: *„Bydlení na tu dobu bylo skvělý, by se dalo říct. Protože byla kanalizace, byla voda v každém baráku, byla elektřina, jo. A bylo to koncipovaný na kuchyň – pokoj – záchod – předsíň, takže dalo se to i přepažit, což my jsme taky měli, takže vlastně jsme měli byt včetně vodovodu a záchodu, který jsme měli vlastně jenom jako rodina pro sebe. Ty nad námi to měli to samý a pak ještě nahoře byly takzvané mansardy neboli jedna cimra. Když tam byl někdo jiný, tak ty ho museli pustit na záchod i na vodu, a jinak takhle to bylo [...] Ty zahrádky okolo každého baráku [...]. Na tu dobu to Emil Škoda udělal opravdu skvěle pro své dělníky, no.“ (muž, 3. 8. 2012)*

Respondentka: *„A dá se říct, že ty dělnický profese taky na tom byly dobře, protože Škoda, ač byl kapitalista, tak ty lidi se měli dobře. Na tu dobu tenkrát. Ten Karlov – hezký lidi tam byli pospolu a ty byty nebyly tak špatný, kdyby se to tam trochu upravilo, zmodernizovalo. No, to je ten*

Karlov. No a potom tedy ta společnost, jak se tam vyvíjela. No, tak žilo se tam dobře, jak říkám, všichni tam většinou byli škodováci.“ (žena, 21. 2. 2014)

Jak jsme již zmiňovali, každé vzpomínání je interpretací zkušenosti sloužící mimo jiné jako nástroj reflexe současnosti, opírá se o participaci na událostech vzpomínání a vyplývá ze současných sociálních potřeb. Narativní identita Karlováka nabízí perspektivu, prostřednictvím které mohou vypravěči porozumět dnešnímu světu a sociálnímu pořádku a vyrovnat se s nimi. Sdílená reprezentace karlováctví je, jak jsme se snažili ukázat, založena na intenzivních sociálních vztazích sousedského společenství. Tato reprezentace je zároveň využívána ke kritické reflexi vnímaného zhoršování sociálních vztahů v současnosti. V první řadě, život na Karlově byl skromný a bydlení stísněné, ale tím víc si lidé vážili jeden druhého a rozvíjeli hodnoty, na kterých v životě záleží. Život v dělnické kolonii, jak je popisován v narativech, příliš neumožňoval netolerování ostatních a prosazování individuálních zájmů:

Respondent: *„Čtyři jsme byli a zrovna to říkám, k dnešním poměrům, jak se ty lidi samozřejmě museli uskromnit a jak především museli být tolerantní, všechno se odehrávalo v kuchyni, co bylo tři metry krát tři a půl, a tam byl, jako dneska když to člověk vidí, po levé straně kamna, to byl sporák klasický na uhlí, na kterém se tedy vařilo, tam byly dveře do toho pokoje, kde spali rodiče a potom brácha, v rohu, matka byla vyučená švadlena, tak tam měla šicí stroj, tady byl, tenkrát jsme tomu říkali mycí stůl, ‚mycák‘, dole byl jeden na lavor, tam bylo okno, pod tím taková špajzka a v rohu kredenc a gauč, na kterým jsem spal já, a stůl, u kterého se jedlo, psali jsme, a všechno se tam muselo, v šedesátých letech, 1963, 1964, televize, dala se na ‚mycák‘, tam se všichni sesedli a koukali se, a dneska má každý svou místnost, každý chce mít své soukromí, potom se dají dva dohromady, tahají se, kdo bude mít pravdu, hlavní slovo, takže to bylo doopravdy škola tolerance, já si pamatuju, máma dělala na jedné půlce oběd, říkám, hele, já si potřebuju napsat úlohu, takže to byly takový nezapomenutelný*

vzpomínky, kterým se dneska každý zasměje, protože je to už dávno překonaný, ale něco to mělo do sebe, protože ty lidi nebyli tak sobecký, nemohl si prosazovat každý to své já.“ (muž, 24. 5. 2012)

Když pamětníci vypráví o karlovských dětech, kromě soudržnosti zdůrazňují také aktivní život, odvalu, upřednostňování dobrodružství před školními povinnostmi; vesměs jsou tyto příběhy v souladu s obecnějšími kulturními typy, které nalzáme v dětské literatuře nebo reprezentacích mládežnických skupin, jakými je například skautská nebo sokolská organizace.²⁹ Zároveň zdůrazňují ty aspekty, které dnes shledávají jako problematické, příkladem je kázeň a respektování autority:

Respondent: *„Tenkrát mládež byla úplně jiná – byli jsme ukázněni, poslušní, všechno muselo se... Ve školách učitel, to byl pánbůh, to se zdravilo, všechno – dneska jsou jako zvěř. Bitvy byly – my jsme proti Škvrňanaňákům taky bojovali, to byly takový to. Měli jsme party kluků, které při sobě držely, a když se do nich někdo pustil, tak to.“ (muž, 31. 7. 2014)*

Velmi významná je v narativech také úcta k starším lidem, respektive vzájemně projevovaná úcta ve veřejném prostoru obecně:

Respondent 1: *„A ještě jsem vám chtěl říct, prosím vás, naučte děti zdravit, stojíte u lékaře, kdekoliv, přijde jako do chlíva každý, ale nejenom vaše ročníky už teďko, ale i ty starší ročníky, vod těch padesáti, a mě to strašně... Já jsem starej chlap, a kam vlezu, tak tam pozdravím, já jsem na to zvyklý, protože v Sokole mě učili zdravit... No, kdybych bejval nepozdravil, tak můj dědeček... Můj dědeček byl kovář, zápasník, vzpěrač, dělal prostě v té slévárně... pradědeček teda... No, to bylo úplně normální, já nevím, u nás se zdravilo, nás tam bylo celkem zhruba asi tři tisíce osm set na Karlově, jo, a my jsme tam prakticky...“*

Respondent 2: *„...jako rodina to bylo...“*

---

29 Stran teoretického uchopení kreativního čerpání z literárních a filmových fikčních světů v konstituování narativní identity viz například Ricoeur (1991).

Respondent 1: „Můj táta tam dělal náčelníka, strejda, máma vedoucí dorostenek a tak dále, tam dělaly moje tety. Táta byl místonáčelníkem třetího okrsku, to byl největší okres v Plzni, byl členem župního družstva tělocviku, byl borec teda. A kdyby mu řekli, člověče, ten tvůj kluk, on mě potkal a nepozdravil, tak jsem dostal pár facek a děda by se mnou nemluvil.“

Respondent 2: „Ty lidi tam byli hrozně pospolu, každý se znal, pomáhali si jeden druhému, proto byla veliká škoda, že potom ty lidi rozestrkali po Plzni, oni i ty staří potom, ještě starší než my, tak byli nešťastní, že museli odejít.“ (muži, 21. 8. 2012)

Vypravěči kladou důraz také na určitou samostatnost, zručnost a schopnost vlastnoručně si zajistit podmínky pro hraní nebo sport, která dnes u dětí a mladých lidí absentuje:

Tazatel: „Vzpomínáte si na nějaké další rodiny, se kterými jste se třeba víc stýkali – přímo z ulice, potažmo někde dál?“

Respondent: „My jsme měli takovou partu, vlastně jsme začínali ve skautu. To bylo hned po válce, pak vlastně zrušili skaut, pak z toho bylo to, dělnická tělovýchovná jednota. To byla taková ta naše. My jsme vlastně si tam, jednak tam byly dvě fotbalový hřiště, po válce už potom jenom jedno, pak jsme si dělali kluziště na zimu, to jsme si dělali taky sami. Tadydle máme takovou tu partu, jezdili jsme sami pod stany. Sami jsme si dělali podsady, no, to už nikdo neví, jak to vypadalo.“ (muž, 3. 8. 2012)

Schopnost vlastnoručně něco postavit a ovládat řemeslo je významným aspektem karlovske kolektivní paměti. Minulost pamětníci narativizují jako neodcizenou, Karlov byl jejich, protože tam žili a přetvářeli jej podle svých potřeb, obdělávali své zahrádky, několik objektů si postavili vlastníma rukama. Svě profese dělali dle vyprávění rádi, svou práci ve Škodovce chápali jako prestižní mimo jiné také proto, že zde mohli

uplatnit své zručnosti, za které byli náležitě odměněni úctou kolegů. Naproti tomu dnešní politicko-ekonomický režim jak práci, tak místa paměti radikálně odcizuje:

„My jsme si Sokolovnu postavili sami, já mam fotografie, když se stavěla, a to si postavili sokolové... To byla naše Sokolovna, tudíž my jsme jí chtěli... Poněvadž Škodovka všechno ukradla, ta co neměla, tak ukradla... Ta kradla furt, a krade dotedka. A co udělali ze Škodovky, to já jsem teda hrozně roztrpčený... To je všechno nasázený na Borských polích, řemeslo odtamtud zmizelo [...]. Ale to udělal s odpuštěním pan Klaus, tuto. Tady totiž před válkou byly učňovská učiliště, za války se to ještě rozšířilo, tady u nás rostli řemeslníci skutečně vynikající, co bylo všechno elektrikářů. A dneska volají, že nemají řemeslníky, protože to všechno zrušili [...]. Tady máte všechno rozkradený, nejhorší, co je pro mě zážitek, ten je, že plzeňský pivovar světově známý má Jihoafrická republika.“
(muž, 1. 8. 2012)

Narativní identita Karlováků umožňuje participantům smysluplně porozumět, zorientovat se a interpretovat vnímané změny v socioprostorovém řádu současné společnosti. Veškeré vnímané nepravosti, problémy a transformace, kterým musí čelit ve své současné každodennosti, mohou vnímat z pozic příslušníků exkluzivního karlovského společenství – jako reflektující kritikové s jasně vyjednaným referenčním rámcem, nikoliv jako odcizení a vyloučení jednotlivci, které nový řád produkuje z „poražených tranzicí“.

Politické režimy na Karlově: „Žilo se tak i tak, copak se dalo dělat?“

Obyvatelé dělnické kolonie Karlov zažili všechny politicko-ekonomické režimy krátkého dvacátého století. V rozhovorech jsme se proto ptali, jakým způsobem transformace reflektují, jak zasáhly do každodennosti Karlova, jaký dopad měly na sociální a prostorové uspořádání kolonie. Jelikož se jedná o téma velmi citlivé, zasahující různým způsobem životní dráhy mnoha pamětníků, připomeňme si, že v této kapitole neusílujeme o rekonstrukci (politické) minulosti Karlova, ale jde nám o současnou sdílenou reprezentaci. Budeme nutně generalizovat a záměrně – z důvodů etických – opomíjíme individuální odchylky od toho, co

chápeme jako obecně sdílené narativy skupiny pamětníků. Naše rozhodnutí vyplývá také ze skutečnosti, že s implikacemi sdílených narativů souhlasili téměř všichni dotazovaní pravidelní účastníci srazů, i ti, jejichž personální narativní identita je z toho či onoho důvodu se sdílenými narativy na první pohled v rozporu. Nutno podotknout, že se jedná pouze o několik málo případů z desítek lidí, se kterými jsme vedli rozhovory.

Vraťme se na chvíli k již zmiňované tezi Gila Eyala (2004), který tvrdí, že dominantní diskurzy a ritualizované události vážící se ke kolektivní paměti představují v České republice zvláštní typ traumatické „vůle k paměti“:

„Paměť se zrodila jako morální povinnost, jako ‚historická odpovědnost‘, protože moc plynoucí ze zapomínání ji podporovala. Zapomínání bylo rozšířené a systematické, způsobené postihy a cenzurou, a historická paměť byla plná ‚bílých míst‘, už nikdo nevěděl, co se ve skutečnosti stalo. Reakce disidentů tudíž byla – po celé východní Evropě, ale obzvláště v České republice – protežovat paměť proti režimu, připomínat si lidi, kteří byli odstraněni, a události, které byly cenzurovány, a věnovat jim samizdatové publikace [...]. Disidenti velice rychle zjistili, že jejich hrdinská rezistence se setkala s obecným nezájmem [...], a začali artikulovat jiný druh cílů [...]. Začali prosazovat paměť nejen jako nástroj odporu proti režimu, ale také nástroj, kterým lze uskutečnit vnitřní transformaci v srdcích a myslích obyčejných komunistických občanů [M]nemonická podstata české vůle k paměti se transformovala [...] směrem k traumatu morální kolaborace, která, protože jednotlivci ji chtěli popírat, je oslabovala vůči totalitní moci a udělala z nich ještě větší komplíce. (Eyal 2004: 20-21)

Základ národní paměti tedy – přijmeme-li Eyalovu tezi – tvoří ritualizované traumatické vzpomínání na tragédie jednotlivců a skupin, které česká společnost umožnila nebo se jim dostatečně nebránila. Z toho důvodu například dominantní diskurz nezařazuje narativy relativizující zločinnost komunistického režimu nebo v dominantní paměti na protektorátní období zdůrazňuje trauma holocaustu a příběhy jednotlivců, kteří se účastnili protiněmeckého odboje. Výjimku tvoří historie odsunů Němců, která je do značné míry prozatím tabuizována, a pokud

se toto téma ve veřejné sféře probírá, pohybuje se na ose mezi traumatizovanou zkušeností kolektivní viny umožněnou českou společností a výklady o legitimitě poválečné hysterie.

Karlovské specifické narativy tvoří protipól těmto kulturně dominantním schémátům. Výrazným aspektem většiny vyprávění je, že se snaží vyhnout traumatickému vzpomínání a obsahují spíše ty události, které podporují opětovné utváření a posilování kolektivní identity Karlováků. Samotné události vzpomínání jsou dle vypravěčů založeny spíše na udržování sdílených reprezentací než na zdůrazňování rozdělujících traumat:

Tazatel: „A na těch srazech se o politice mluví, nebo ne?“

Respondent: „To už asi ne. Spíš se mluví, jak kdo co dělá, nebo se zavzpomíná, byli jsme támhle, jo, támhlenc jsme byli, byli jsme pod tím mostem, copak to tenkrát bylo, tamten se tam topil, něco takového. Spíš takový ty historky, jo. Na ty srazy politika – já jsem se tam s tím nesetkal, takhle. Ani s tím, že by se mlela současná politika. Není to za účelem politického, je to za účelem, aby se sešli pamětníci, kteří spolu strávili nějaký věk života. Zavzpomínat, o tom je to.“ (muž, 3. 8. 2012)

Základní strategií pamětníků, kteří se reflexi politických režimů nechtějí vyhnout, je, že dominantní reprezentace, jejichž účelem je naturalizace určité verze národní paměti, relativizují, vše situačně problematizují na základě konkrétních příkladů a konkrétních osobních zkušeností s nimi:

„Ono prostě ta každá doba něco přináší. A někdy jsou i ty obyčejný lidi, najednou chtějí něco být... Takže přilnou k určité straně, která je momentálně u moci, a oni tam můžou vynikat, oni tam můžou křičet, oni tam můžou, já nevím co všechno... Když si vezmeš Karlov, tak byli tam komunisti, kteří byli křiví [...]. Byli tam ale taky lidi, kteří skutečně byli dobrý. Hele, vždyť starej K. nebyl přeci špatný... Ten byl první, který se postavil v osmašedesátém proti vstupu, že jo [...]. Tady je M., předseda partaje potom, v poslední době, ten dřel ve Škodovce ještě. Oni mu slíbili, že mu

dají řád práce, nedali mu nic, a on makal ale jako... Ale opravdu poctivý člověk. Byli tam, spousta lidí, kteří byli ve straně, a byli dobrý, ale byli tam takový vyčůránkové, který prostě z toho těžili.“ (muž, 21. 2. 2014)

Při hodnocení stranické příslušnosti karlovských obyvatel vypravěči opět vyzdvihují pevné sociální vztahy Karlováků:

Tazatel: *„A ještě jsem se chtěl zeptat, vy jste vyrůstal jako dítě v těch šedesátých, sedmdesátých letech, jaký tam byly vlastně politický poměry, na tom Karlově, protože tam muselo být docela hodně komunistů, ne? Nebo ne?“*

Respondent: *„Jo. Ale byli to takový, to bych řekl, byli tam prospěcháři, vím, že tam byli, byli tam takový, to byli ty nejvyšší takový v tom výboru, co byli, ale furt to tam bylo – co já pamatuju, takový lidský. Tam se to vyřídilo prostě, tam, tam nebyly nějaký velký zákeřnosti, když někdo něco řekl nebo něco. My jsme měli průsery furt, my jsme šli, měli jsme šuspraky a tam dělali lampy, lampy, žárovky takovýhle, ty stínidla, a my jsme neviděli škodu, my jsme viděli, kdo trefí žárovku. Vždycky se to nějak udělalo, vždycky prostě, když jsme měli průser, tam prostě si to řekli tátové někde v hospodě nebo na zábavě a vyřídilo se to.“ (muž, 4. 1. 2014)*

Ve všech sesbíraných narativech je patrná snaha nesoudit a neuplatňovat kulturně dominantní schéma – princip kolektivní odpovědnosti:

Tazatel: *„A nevzpomínáte si, že by se pouštěly nějaké sovětské filmy, nějaká propaganda? A jak na to třeba lidi reagovali?“*

Respondentka: *„No, pouštěly se taky takové ty válečný, vojenský, ale já nevím, lidi to tak brali jako využití volného času. Já myslím, že tam ani nebyli proti sobě takhle nějak nepřátelský.“*

Tazatel: *„Mně šlo spíš o tu reflexi, že ten režim je nutil nějak...“*

Respondentka: *„To myslím, že ani nebylo...“*

Tazatel: „Že to prostě brali – je doba, jaká je.“

Respondentka: „No, co my s tím naděláme, ono to bylo i za války a žilo se tak i tak, copak se dalo dělat.“ (žena, 12. 10. 2012)

Období Protektorátu reflektuje menší počet narativů, většina aktivních účastníků srazů, se kterými jsme vedli rozhovor, toto období nezažila nebo byli příliš malí na to, aby si uchovali jiné než partikulární a často pouze mlhavé vzpomínky. V tomto ohledu je sdílená paměť kontradiktorní, mnozí vypravěči například tvrdí, že „na Karlově žánní Němci nežili“. Starší pamětníci vzpomínají na několik německých nebo částečně německých rodin, přísného a po válce perzekvovaného ředitele zdejší školy, nevoli učit se německy, tajné poslouchání zahraničního rozhlasu, udávání a následné postihy, několik účastníků protiněmeckého odboje, německou správu škodovky, kárný tábor nebo cvičení Hitlerjugend. Vyprávění jsou opět založena na vůli k rekonstrukci kolektivní identity. Češi a Němci na Karlově měli mezi sebou dobré vztahy, vymezovat se vůči sobě začali až na základě vnější mobilizace a intervence cizí moci:

„Než vylezl ten, Henlein, než začal v těch Karlových Varech a to, v tom [mezi Čechy a Němci na Karlově, pozn. autorů] nebyl žádný rozdíl. Jak říkám, vedle bydleli kluci, mně to vypadává z hlavy, já si vzpomenu za chvíli. S. se jmenovali, ti bydleli v té Měděně. S. neuměla, oni ty Němci moc česky neuměli, když, tak hrozně blbě, ale lidi se dorozuměli.“ (muž, 12. 12. 2012)

Vypravěči kriticky hodnotí odsun Němců a uplatňování principu kolektivní odpovědnosti, toto schéma rozporují podobně jako v hodnocení komunismu zdůrazňováním sociálních vazeb. Proti homogenizujícímu narativu o „Němcích“ předkládají heterogenní příběhy o konkrétních sousedech:

„Vedle nás bydleli sousedi, F., to byli Němci, kteří museli po válce pryč, přitom nikomu nic špatného nikdy neudělali. Žili jsme v dobrých sousedských vztazích, a potom museli jít, měli nějaký kočárek, tam si vezli majeteček, a ještě je tam lidi, nějaký takový ty vejrosteč, kopali, a to jako, s tím jsem nemohla souhlasit. Já neříkám, že všichni, ale většinou ty lidi z toho Karlova, ty Němci, si to nezasloužili. To byli takový lidi, který tam s námi žili...“ (žena, 21. 2. 2014)

Místo Karlova: „Na Karlově kvetly i cihly“

Kromě událostí společného vzpomínání a současných referenčních rámců kolektivní paměti musíme zmínit ještě jeden důležitý aspekt, naznačený již Mauricem Halbwachsem ([1950] 2009): kolektivní paměť je nejen sociální, ale také časoprostorová, vždy se vztahuje ke společně žitému prostoru. Ačkoliv tvrdíme, že sdílená reprezentace Karlova stojí na Karlovu jako soustavě intenzivních sociálních vztahů, nelze opomíjet skutečnost, že významné místo v pamětnických narativech zastává podrobný popis materiálního Karlova a kvality bydlení, sdílení fotografií objektů a archivních dokumentů týkajících se výstavby kolonie:

„To tam bylo všechno – potraviny a hospody, tělocvičny pro děti... Tam bylo všechno. Naše mami vždycky říkala: ‚Na Karlově kvetou i cihly,‘ a skutečně, dvorky byly vyloženy cihlami a mezi nimi rostly pomněnky. Tak proto mami říkala: ‚Já z Karlova nepůjdu, tady kvetou i cihly.‘“
(žena, 19. 11. 2012)

Tato aktualizace má dle našeho mínění nahradit dnešní absenci zdemolované čtvrti, tento vzpomínkový Karlov sehrává nevyhnutelnou roli prostorového zakotvení kolektivního vzpomínání. Mohlo by se zdát, že neochota vypravěčů vztahovat se k současnému Karlovu – Karlovu reziduálnímu – tedy k pozůstatkům zástavby a oficiálním topografickým názvům, je rozporuplná (pamětníci vesměs tvrdí, že „Karlov již není“). Pokud však přijmeme Halbwachsovu tezi o zakotvení v materiálním prostoru jako nutné podmínce kolektivní paměti, tato reprezentační strategie Karlováků je smysluplná. Kdyby se nevztahovali k sociálně konstruované představě o Karlovu, ale k dnešním fyzickým stopám po něm, mohlo by takové vztahování prostorový základ společného vzpomínání neustále zpochybňovat. Vzpomínkový Karlov je pro pamětníky pomyslným místem, smysluplným sociálním prostorem (srov. Cresswell 2004; Harvey 1996), který umožňuje účastníkům vzpomínání posilovat kolektivní identitu propojováním minulosti s přítomností (srov. také *místní paměť* Edwarda Caseya 2000):

„Je-li skupina zasazena do nějakého prostoru, mění jej ke svému obrazu, ale zároveň se podřizuje a přizpůsobuje hmotným věcem, které jí odolávají. Uzavře se do pevného rámce, který vytvořila... I tehdy, když by se mohlo zdát, že je tomu jinak, když se kupříkladu členové skupiny rozptýlí a ve svém novém materiálním

prostředí nenacházejí nic, co by připomínalo domov a pokoje, jež opustili, i pak díky tomu, že myslí na onen domov a pokoje, zůstávají spojeni napříč prostorem.“ (Halbwachs 2009: 187–188)

Urbánní badatelé tvrdí, že společnost a prostor se vzájemně ovlivňují. (Sociální) prostor je produkován sociálně, každá společnost si prostor upravuje dle svých potřeb a představ „k obrazu svému“ (Harvey 2009: 273; srov. též Halbwachs [1950] 2009: 110). Na vzpomínkový Karlov tudíž můžeme nahlížet jako na neustále vyjednávaný produkt představ a prostorových významů (srov. Pospěch 2010) týkajících se toho, jak by měl vypadat socioprostorový řád, jak by měly být uspořádány vztahy mezi prostorem a společností. Vzpomínkový Karlov umožňuje reprodukovat potřebnou prostorovou představu neměnnosti a stability společenstva paměti (srov. Halbwachs 2009: 187) a reprezentaci žádoucího sociálního pořádku, kterou jsme se pokusili zachytit v této kapitole. Svět Karlova je světem, ve kterém má neodcizená práce svou lidskou dimenzi, nejrůznější aktivity umožňují seberealizaci, obyvatelé mohou kreativně produkovat svou každodennost i prostor, ve kterém žijí, obyvatelé žitého a zpětně prožívaného Karlova jsou vůči sobě solidární a přátelští (srov. Mollona 2009: xii).

Závěr

V této kapitole jsme se zaměřili na narativní identitu Karlováků konstituovanou v kontextu pamětnické skupiny a pevně zakotvenou ve vzpomínkovém prostoru bývalé dělnické kolonie Karlov. Snažili jsme se ukázat, že tato narativní identita může být také nahlížena jako potřebný nástroj kritické reflexe problematických aspektů sociální a prostorové organizace současné postindustriální společnosti. Za nejvýraznější rys narativů o Karlovácích považujeme vůli k takové paměti, která podporuje kolektivní identifikaci a vytěsňuje takové reprezentace, které by potenciálně mohly společenstvo pamětníků radikálně rozdělovat. Ve všech zvolených tematických okruzích docházíme k závěru, že karlovské společenství reprodukuje vzpomínkový sociální a prostorový řád, který je založen na sociálních vazbách, solidaritě a vzájemné úctě, skromnosti a toleranci. Tento vzájemně vyjednávaný řád může být účinným nástrojem, jak lze – alespoň situačně – čelit soudobé fragmentaci, sociální izolaci a odcizené organizaci prostoru, který již jednotlivcům velmi často nemá možnost kreativně spoluvytvářet.

Resumé

This book presents the results of our long-term research of Karlov, a workers' colony in Pilsen demolished at the end of socialism. The aim of this book is to reconsider the value and significance of narratives representing the idealized past of respondents to the study of the perception and conceptualization of spatial and social transformation in the present. We assume that although Karlov does not anymore exist materially, its collective representation offers the actors a specific frame of reference that can be used to understand and critically reflect the present (dis)organization of the built and social environment that could otherwise be incomprehensible for our respondents.

In the first chapter we deal with the above mentioned ideas and present our methods, ethical standing and our sources of inspiration ranging from Halbwachs to the socialist school of workers' ethnographies.

In the second chapter Laco Toušek presents the processes of urbanization and industrialization in Pilsen, business success of the Škoda Works factory and specific strategies of the elites toward the ever present lack of housing for the growing number of workers. He then describes workers' colonies in Pilsen and specifies material, demographic and social characteristics of Karlov.

The third chapter deals with narrative reconstruction of the Second World War. Although the consequences of bombardments proved fatal for the future of the colony, respondents do not ritualize war remembering as traumatic, rather they use narratives on war to further reproduce and solidify their collective identity.

The next chapter written by Ilona Dvořáková analyses archive documents in order to understand representations of housing in Karlov by respondents in late socialism. These narratives are later contrasted with the present narratives of the former inhabitants. The question of living conditions in Karlov is dealt in the following chapter by Michal Růžička as well. He focuses on the structuring forces of everyday life experience, especially work in the factory and division of labour based on gender.

The final chapter by Petra L. Burzová seeks to theorize the foundations of narratives on collective identity among the respondents. The author concentrates on narrative strategy of Karlov former inhabitants – „the will to collective memory“.

Literatura

- Akciová společnost. 1925. *Pětadvacet let Akciové společnosti dříve Škodovy závody v Plzni*. Praha: Nákladem Akciové společnosti dříve Škodovy závody v Plzni.
- Anon. 1895. Spis pamětní vydaný na oslavu desátého sjezdu Jednoty samosprávných úředníků obecních a okresních v království Českém, konaného ve dnech 15. až 18. srpna 1895 v král. městě Plzni pod záštitou slavného okresního výboru a slavné městské rady v Plzni. Plzeň: Jednota samosprávných úředníků obecních a okresních v král. Českém.
- Bachelard, Gaston. 2009. *Poetika prostoru*. Praha: Malvern.
- Bednář, Kamil, František Dvořák. 1937. *K sociálním problémům dělnické mládeže a mladé inteligence*. Praha: Odborové sdružení Československé.
- Beinhauerová-Václavíková, Anna. 1995. „Formování plzeňské průmyslové oblasti“. S. 77–102 in *Západočeský historický sborník. Plzeň – 700 let krajské metropole*. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni.
- Bělohávek, Miloslav. 1954. *Městský archiv v Plzni. Průvodce po archivu*. Plzeň: Městský národní výbor v Plzni.
- Bělohávek, Miloslav, ed. 1956. *Buditel; vydáno k stému výročí úmrtí J.K. Tyla*. Plzeň: Krajské nakladatelství v Plzni.
- Bělohávek, Miloslav. 1971. „Přehled vývoje Plzně v jednotlivých oborech“. S. 51–126 in *Plzeň 1945-1970*, editoval Vladimír. Brichta, Hynek. Gloser, a Miloslav Bělohávek. Plzeň: Západočeské nakladatelství.
- Bělohávek, Miloslav. 1985. „Dělnické bydlení v Plzni. Nástin demografického, sociálního a stavebního vývoje“. S. 55–95 in *Minulostí západočeského kraje XXI*, editoval Ivan Martinovský. Plzeň: Západočeské nakladatelství.
- Bělohávek, Miloslav. 1988. „Interiéry dělnických bytů v Plzni v meziválečném období“. *České dělnictvo IV. Dělnická rodina a dělnické obydlí. Zpravodaj KSVI* (10):179–86.
- Bělohávek, Miloslav. 1989. „Život v Litické hornické kolonii u Plzně“. *Český lid* 76: 80–87.
- Booth, Charles. 1899. *Life and Labour of the People in London*. London: Macmillan.
- Březina, Rudolf a Jaroslav Schiebel. 1911. Bytová otázka a král. město Plzeň: Z rozkazu rady královského města Plzně vypracovali Rudolf Březina a Jaroslav Schiebl. Plzeň: J. Císař.
- Casey, Edward S. 2000. *Remembering: A phenomenological study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place: A short introduction*. Oxford: Blackwell.
- Čížková, Věra. 1968. *Právní formy uspokojování bytových potřeb v ČSSR*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Du Bois, William Edward Burghardt. 1899. *The Philadelphia Negro: A Social Study*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Engels, Friedrich. (1845) 1950. *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha: Svoboda.

- Eyal, Gil. 2004. „Identity and Trauma: Two Forms of the Will to Memory“. *History & Memory* 16(1): 5–36.
- Faltys, Antonín. 1976. *Kronika 1944-1945: chronologie faktů a událostí od československo-sovětské smlouvy do osvobození Československa Sovětskou armádou*. Praha: Horizont.
- Fojtík, Karel a Olga Skalníková. 1965. „Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii“. *Český lid* 52(3): 131–43.
- Fojtík, Karel a Oldřich Sirovátka. 1961. *Rosicko–Oslavansko: Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: ČSAV.
- Fojtík, Karel. 1959. „Tři typy dělnických obydlí v Brně.“ *Brno v minulosti a dnes* 1: 23–40.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality – Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Gloser, Hynek. 1971. „Výhledy do budoucnosti“. S. 201–13 in *Plzeň 1945-1970*, editoval Vladimír. Brichta, Hynek Gloser a Miloslav Bělohlávek. Plzeň: Západočeské nakladatelství.
- Gloser, Hynek. 1973. *Plzeň: Charakteristiky urbanistických obvodů*. Plzeň: Urbanistické středisko města Plzně.
- Gluckman, Max. 2009. „Anthropological Problems Arising from the African Industrial Revolution“. S. 299–309 in *Industrial Work and Life: An Anthropological Reader*, editoval Geert De Neve, Massimiliano Mollona a Jonathan Parry. Oxford; New York: Berg.
- Hájek, Martin. 2014. *Člověk a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Halbwachs, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Harvey, David. (1973) 2009. *Social Justice and the City*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Harvey, David. 1985. *Consciousness and the Urban Experience*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Herman, Luc a Bart Vervaeck. 2001. *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Hobsbawm, Eric. 1995. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century*. London: Abacus.
- Holubec, Stanislav. 2008. „Kultura každodennosti pražské KSČ v letech 1921-1938.“ *Kuděj* 2008/1-2: 71-90.
- Holubec, Stanislav. 2009. *Lidé periferie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Houser, František. 1907. *Výdělečná práce školních dětí*. Praha: Dědictví Komenského.
- Chyba, Antonín. 1972. *Postavení dělnické třídy v kapitalistickém Československu*. Praha: Svoboda.
- Janáček, František. 1990. *Největší zbrojovka monarchie. Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859-1918*. Praha: Polygrafia.
- Jemelka, Martin. 2007. *Na kolonii: život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava.
- Jemelka, Martin. 2008. *Na Šalomouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870-1950)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny.

- Jemelka, Martin. 2009. *Lidé z kolonií vyprávějí své dějiny*. Ostrava: Repronis.
- Jemelka, Martin, ed. 2011a. *Ostravské dělnické kolonie I*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Jemelka, Martin. 2011b. „Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě“. *Český lid* 98(1): 1–20.
- Jemelka, Martin, ed. 2012. *Ostravské dělnické kolonie II*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Jiša, Václav a Miloslav Nohejl. 1959. *Stoletá cesta: Škoda 1859 – 1959*. Plzeň: Krajské nakladatelství.
- Jiša, Václav. 1965. *Škodovy závody 1859-1919*. Praha: Práce.
- Jiša, Václav. 1969. *Škodovy závody 1859-1965*. Praha: Práce.
- Kalinová, Lenka. 2012. „Dělníci v normalizaci. Dělnictvo a sociální stát v Československu. Sociální postavení a postoje dělnictva v 70. a 80. letech“. S. 7–61 in *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*, editoval Oldřich Tůma a Tomáš Vilímek. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Karlický, Vladimír. 1999. „Sociální záležitosti“. S. 563–81 in *Svět okřídleného šípů – koncern Škoda Plzeň 1918-1945*, editoval Vladimír Karlický a kol. Praha: Paseka.
- Kárníková, Ludmila. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Katrňák, Tomáš. 2004. *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolektiv autorů. 2003. *Nepřichází-li práce k Tobě: různé podoby nucené práce ve studiih a dokumentech. Kommt die Arbeit nicht zu Dir: verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten*. Praha: Česko-německý fond budoucnosti – Kancelář pro oběti nacismu.
- Kollar, Robert, Marie Nečasová-Poubová a Stanislav Režný. 1933. *Vliv krise na rodiny nezaměstnaných dělníků*. Praha: Výzkumná sekce Sociálního ústavu Československé republiky.
- Krejčí, Dobroslav. 1928. *Sociální poměry studentstva českých vysokých škol brněnských podle výsledku statistického šetření z let 1921/2, 1922/3 a 1923/4*. Praha: Nákladem vlastním.
- Křížová, Jitka. 1983. *Bytová otázka a sociální aspekty bydlení v dělnické kolonii Plzeň – Karlov*. Diplomová práce, Univerzita Karlova.
- Le Play, Frédéric. 1855. *Les ouvriers européens urétude sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe; précédées d'un exposé de la méthode d'observation*. Paris: Tours. Alfred Mame et fils.
- Lefebvre, Henri. 2003. *The Urban Revolution*. Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Lupták Burzová, Petra, Ilona Dvořáková, Ondřej Hejnal, Michal Růžička a Laco Toušek. 2013a. „Dělnická kolonie Karlov: Místo, paměť a identita“. *Český lid: Etnologický časopis* 100(3): 259–79.
- Lupták Burzová, Petra, Ilona Dvořáková, Ondřej Hejnal, Michal Růžička a Laco Toušek. 2013 b. „Paměť a prostor: Reprezentační strategie společenstva vzpomínání v postindustriálním městě“. *Sociální Studia* 100(3): 259–79.

- Lupták Burzová, Petra, Ilona Dvořáková, Ondřej Hejnal, Michal Růžička a Laco Toušek. 2013c. *V Plzni na Karlově. Katalog k výstavě*. Plzeň: Západočeská Univerzita.
- Machonin, Pavel a kol. 1969. Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace. Bratislava: Epona.
- Machotka, Otakar. 1936. Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze. Praha: Orbis.
- Mollona, Massimiliano. 2009. General Introduction. Pp. xi-xxviii In Massimiliano Mollona, Geert de Neve a Jonathan Parry (eds.). *Industrial Work and Life. An Anthropological Reader*. Oxford and New York: Berg.
- Nečas, Ctibor. 1961. „K bytovým poměrům dělnické třídy na Ostravsku v období buržoasní republiky.“ *Radostná země* 10 (4): 120-122.
- Nedbálková, Kateřina. 2012. „Tak daleko, tak blízko: Dělnická třída v České republice.“ *Sociální studia* 3/2012: 85-100.
- Nora Pierre. 1998. Mezi pamětí a historií. *Cahiers du CEFRES*. Vol. 13. Politika paměti.
- Olick, Jeffrey K., Vered Vinitzky-Seroussi a Daniel Levy. 2011. Introduction. Pp. 9-62 In Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi a Daniel Levy (eds.). *The collective memory reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Olick, Jeffrey a Joyce Robbins. 1998. Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*. Vol. 24: 105-140.
- Pelikánová, Hana. 2009. „Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu“. S. 284–325 in *Obyčejní lidé.?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, editoval Miroslav Vaněk. Praha: Academia.
- Petráň, Josef a kol. 1983. *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Pospěch, Pavel. 2010. „Význam a normalita ve veřejném prostoru a nákupním centru“. S. 113–36 in *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*, editoval Barbora Vacková, Slavomíra Ferenčuchová, a Lucie Galčanová. Brno: Pavel Mervart.
- Raffard, Stéphane et al. 2010. „Narrative Identity in Schizophrenia“. *Consciousness and Cognition* 19(1):328–40.
- Ricoeur, Paul. 2007. *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*. Praha: Oikoymenh.
- Robek, Antonín a kol. 1981. Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Praha: Academia.
- Robek, Antonín. 1955. „Způsob života horníků v koloniích v Doubravě v 90. letech minulého století.“ *Radostná země* 5 (4): 104-115.
- Robek, Antonín. 1975. Společenský a rodinný život pražských dělníků v první polovině devatenáctého století. Etnografie dělnictva IV. Praha: Československá akademie věd.
- Rous, Josef. 1928. *Paprsky jitřního slunce: (První kniha veršů)*. Staňkov: Fr. Závorka.
- Roučka, Zdeněk. 2001. *Plzeň pod hákovým křížem = Pilsen under the swastika*. Plzeň: ZR&T.
- Rowntree, B. Seebohm. 1901. *Poverty: A Study of Town Life*. New York: Macmillan Co.

- Růžička, Michal a Laco Toušek. 2014. „Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby“. S. 117–43 in *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*, editoval Jiří Šubrt. Praha: Univerzita v Karlově v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Řeháček, Karel. 2012. „Konfiskace majetku Emila Škody po roce 1945“. in *Západočeské archivy 2012*. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni.
- Scheufler, Vladimír. 1974. „Volný čas a dětské hry pražského předměstí třicátých let.“ Pp. 3-31 in V. Scheufler et al. *Etnografie dělnictva II*. Praha: Československá akademie věd.
- Singer, Jefferson A. 2004. „Narrative Identity and Meaning Making Across the Adult Lifespan: An Introduction“. *Journal of Personality* 72(3): 437–60.
- Skalníková, Olga, a kol. 1959. *Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: ČSAV.
- Skalníková, Olga. 1968. „Ostravsko – monografie průmyslové oblasti.“ *Slovenský národopis* 16: 613–617.
- Smith, Charles P. 2000. „Content analysis and narrative analysis“. S. 313–35 in *Handbook of research methods in social and personality psychology*, editoval Harry T. Reis a Charles M. Judd. New York: Cambridge University Press.
- Srb, Vladimír. 2004. *1000 let obyvatelstva Českých zemí*. Praha: Nakl. Karolinum.
- Steiger, Štěpán. b.r. „Kam zmizela dělnická třída?“. *Literární noviny*. Dostupné 17. 8. 2014 (<http://literarky.cz/blogy/tpan-steiger/3326-tpan-steiger-kam-zmizela-dlnicka-tida>).
- Straka, Jaroslav a a kol. 1999. *Byty a bydlení v Plzni*. Plzeň: Útvar koncepce a rozvoje města Plzně.
- Szaló, Csaba a Eleonóra Hamar. 2006. „Váš Trianon, náš holocaust: segregace a inkluze kultur vzpomínání“. S. 117–42 in *Etnická různost a občanská jednota*, editoval Radim Marada. Brno: CDK.
- Šťastná, Jarmila. 1969. „Příspěvek k rodinnému životu tkalců a továrních dělníků na Náchodsku.“ *Český lid* 56: 216-224.
- Šťastná, Jarmila. 1977. „K některým výsledkům studia stravy pražského dělnictva“. S. 113–20 in *Etnografie dělnictva VIII*, editoval Antonín Robek. Praha: Ústav pro Etnografii a Folkloristiku.
- Tlustý, Jan. 2008. „Ricoeurova cesta k narativní identitě“. S. 230–41 in *Vyprávění v kontextu*, editoval Alice Jedličková a Ondřej Sládek. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Todorovová, Jiřina. 1981. „Zpráva o výzkumu nouzové dělnické kolonie Orlík v Plzni.“ *Český lid* 68 (2): 103-105.
- Todorovová, Jiřina. 1982a. „Vytváření stabilizované dělnické společnosti (Plzeň – kolonie Na Jánské)“. *Český lid* 69(1): 80–86.
- Todorovová, Jiřina. 1982b. „Změny sociálního a profesionálního složení jednoho typu dělnické lokální společnosti (Plzeň – kolonie Na Jánské)“. *Dělnictvo v lokální společnosti. Zpravodaj KSVI* (5):40–46.
- Todorovová, Jiřina. 1983. „Pracovní režim dělnické ženy ve 20. letech“ *Český lid* 70 (4): 228-232.
- Todorovová, Jiřina. 1983. „Strava všedního dne tří socioprofesionálních skupin plzeňských dělníků“ *Český lid* 75 (3): 151-156.

- Tříška, Petr. 1979. „Dělnické kolonie v Orlové.“ *Těšínsko* 3: 5-9.
- Tvrdoň, Antonín. 1935. Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. Praha: Státní úřad statistický.
- Uhlíř, František. 1947. *Sociologie rodiny s hlediska dětského vývoje*. Praha: Státní nakladatelství.
- Ulčová, Marie. 1982. „Proces formování dělnického osídlení v Plzni“. *Dělnictvo v lokální společnosti. Zpravodaj KSVP* (5): 32–39.
- Ulčová, Marie. 1983. „Karlovy. Historie vzniku dělnické kolonie v Plzni“. S. 79–118 in *Etnografie dělnictva X*, editoval Antonín Robek. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku.
- Útvar koncepce a rozvoje města Plzně. 1998. *Byty a bydlení v Plzni*. Plzeň: Útvar koncepce a rozvoje města.
- ÚV KSČ, Oddělení propagandy a agitace. 1986. *Bytová politika*. Praha: ÚV KSČ.
- Vacková, Barbora a Lucie Galčanová. 2010. „Inovace, rutiny a cihly: Současnost zlínského batovského bydlení“. S. 77–112 in: *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*, editovala Barbora Vacková, Slavomíra Ferenčuhová a Lucie Galčanová. Červený Kostelec – Brno: Nakladatelství Pavel Mervart.
- Vaněk, Miroslav, ed. 2009. *Obyčejní lidé.?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia.
- Vařeka, Josef. 1971 „Vývoj dělnického interiéru a způsobu bydlení horníků v oblasti Mostu a Duchcova (Třetí etnografická studie ze Severočeského hnědouhelného revíru se zvláštním zřetelem k dnes už zaniklé obci Souš a Ledvice).“ *Český lid* 58: 1–15.
- Večerník, Jiří. 2011. „Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích.“ *Data a výzkum – SDA Info* 5 (2): 133-146.
- Villermé, Louis René. 1840. *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie*. Paris: J. Renouard et cie.
- Vitík, Ladislav. 2002. *Letectví a město Plzeň*. Plzeň: Aeroklub.
- Volek, Emil. 2008. „Narativ, mýtus a jiné (frikce): modelování příběhu po strukturalismu“. S. 11–43 in *Vyprávění v kontextu*, editoval Alice Jedličková a Ondřej Sládek. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Wertsch, James. 2008. The Narrative Organization of Collective Memory. *Journal of the Society for Psychological Anthropology*. Vol. 36, No. 1: 120-131.
- Wirth, Louis. 1928. *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.
- Woitsch, Jiří. 2012. „Kam zmizela etnografie dělnictva?“ *Český historický časopis* 110 (3-4): 692-707.
- Zarecor, Kimberly Elman. 2011. *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945-1960*. University of Pittsburgh Press.

Archivní prameny a sbírky

Archiv města Plzně (AMP)

Klub župy západočeských dělnických cyklistických klubů pro Plzeň-Karlov a okolí, i. č. 80/676. Kroužek kuželkářů (Lidový dům) Plzeň-Karlov, i. č. 26/148. Lidový dům, Karlov, 1939-1946, i. č. 219 / 2275. Pěvecký spolek „Foerster“ Plzeň-Karlov, i. č. 22/118. Sportovní klub „Karlov“ v Plzni, i. č. 10/51. Svaz české mládeže v Plzni-Karlově, i. č. 108/1389. Svaz Československo-Sovětského přátelství v Plzni-Karlově, i. č. 96/1282. Svaz dělnických esperantistů Plzeň-Karlov, i. č. 108/1540.

Národní archiv (NA)

Oddělení státní správy z let 1918-1945 (3. oddělení), Československé sčítání lidu (1930), Plzeň-Karlov. Oddělení fondů státní správy z let 1945-1992 (4. oddělení), Československé sčítání lidu (1950), Plzeň-Karlov.

Národopisné muzeum Plzeňska, Západočeské muzeum v Plzni (NMP)

Osobní archiv Marie Ulčové (nezpracováno). Kleisslova dělnická čtvrť na konci 19. století (NMP 19677).

Oddělení novějších dějin Západočeského muzea v Plzni (NOV- ZČM)

Fotografie: Karlov po náletu z 25. 4. 1945 (NOV-ZČM 20338).

Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka (SOA Plzeň-Nepomuk)

Letecké fotografie Karlova.

Odbor stavebně-správní Magistrátu města Plzně (OSS MMP)

Škodovo domky Karlov: Jih 1285-1305, Jih 1355-1378, Jih 1405-1420, Jih 1437-1453, Jih 1462-1481.

Soukromé archivy a sbírky:

Václav Blažek, Ladislav Fiala, Karel Herejk, Věra Končelíková, Jarka Kripnerová, manželé Kučerovi, Bohuslav Kural, Narcisa Matoušková, Vladimír Suchan, Jindřiška Šatrová, Jiří Zýka, Pavel Žorna.

Seznam tabulek a grafů

Tabulka č.1: Vývoj počtu obyvatel Plzně, domů a bytů od roku 1869 do roku 1910.	22
Tabulka č.2: Obyvatelstvo a domácnosti v letech 1913, 1930 a 1950.	37
Tabulka č.3: Profesní složení prvních obyvatel Karlova.	38
Tabulka č.4: Místo narození obyvatel Karlova v roce 1930.	40
Tabulka č.5: Výskyt témat v textové formě žádosti o prošetření způsobilosti bytu	72
Graf č.1: Vývoj počtu zaměstnanců Škodových závodů od založení do roku 1945.	21
Graf č.2: Věková pyramida Karlova – srovnání roku 1930 a 1950.	42
Graf č.3: Vývoj počtu obyvatelstva na Karlově.	42
Graf č.4: Časový původ vzniku archiválií (absolutní četnost).	62

Seznam obrazových příloh

- Obrázek č. 1:
Mapa Škodových závodů včetně Karlova z roku 1925.
Zdroj: Akciová společnost, 1925.
- Obrázek č. 2:
Jediný zachovaný dům z litické hornické kolonie v roce 2014.
Zdroj: osobní archiv autorů.
- Obrázek č. 3:
Pohled na kolonii Amerika před její demolicí v roce 1979.
Zdroj: osobní archiv Vladimíra Suchana.
- Obrázek č. 4:
Pohled na kolonii Amerika před její demolicí v roce 1979.
Zdroj: osobní archiv Vladimíra Suchana.
- Obrázek č. 5:
Grafika zobrazující kolonii Na Jánské s vilou zakladatele v popředí.
Zdroj: NOV-ZČM.
- Obrázek č. 6:
Fotografie dnešní podoby Kleisslovy ulice s pozůstatky původní zástavby.
Zdroj: archiv autorů.
- Obrázek č. 7:
Situační nákres kolonie Cikánka.
Zdroj: Bělohlávek, 1985.
- Obrázek č. 8:
Kolonie Cikánka před bombardováním.
Zdroj: NOV-ZČM.
- Obrázek č. 9:
Kolonie po náletu.
Zdroj: NOV-ZČM.
- Obrázek č. 10:
Půdorys bloku č. 1. na Karlově z nákresu firmy Müller a Kapsa.
Zdroj: OSS MMP.
- Obrázek č. 11:
Nárys a řez domu na Karlově od firmy Müller a Kapsa.
Zdroj: OSS MMP.
- Obrázek č. 12:
Nárys a řez domu na Karlově od firmy Müller a Kapsa.
Zdroj: OSS MMP.
- Obrázek č. 13:
Půdorys přízemí domu typu A a B na Karlově.
Zdroj: Březina Schiebel, 1911.
- Obrázek č. 14:
Letecký pohled na Karlov z 20. let 20. století, v popředí škola.
Zdroj: SOA Plzeň-Nepomuk.
- Obrázek č. 15:
Letecký pohled na Karlov z 20. let 20. století, v popředí fotbalové hřiště SK Karlov.
Zdroj: SOA Plzeň-Nepomuk.
- Obrázek č. 16:
Pohled na Karlov krátce po jeho dokončení směrem od Emilovy ulice.
Zdroj: NOV-ZČM.
- Obrázek č. 17:
Karlov po náletu z 25. dubna 1945.
Zdroj: NOV-ZČM.
- Obrázek č. 18:
Karlov po nálet z 25. dubna 1945.
Zdroj: NMP.

Obrázek č. 19:
Rodinná fotografie před krytem na Karlově.
Zdroj: Osobní archiv Karla Herejka.

Obrázek č. 20:
Karlovská škola po náletu z 25. dubna 1945, při kterém bylo pravé křídlo budovy zcela zničeno.
Zdroj: Osobní archiv Karla Herejka.

Obrázek č. 21:
Karel Pošta.
Zdroj: osobní archiv Bohuslava Kurala.

Obrázek č. 22:
Nákres pracovního tábora pro ženy na Karlově.
Zdroj: Kolektiv autor, 2003.

Obrázek č. 23:
Ukázka z dokumentu z písemného archivu Karla Žorny.
Zdroj: osobní archiv Pavla Žorny.

Obrázek č. 24:
Ukázka konceptu rozhodnutí ve věci zdravotní způsobilosti bytu Obvodním národním výborem Plzeň 3 (nedat.).
Zdroj: OSS MMP.

Obrázek č. 25:
Ukázka žádosti uživatele bytu o prošetření ohledně zdravotní závadnosti bydlení (srpen 1974).
Zdroj: OSS MMP.

Obrázek č. 26:
Kuchyň na Karlově.
Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 27:
Karlovský standard: umyvadlo na chodbě.
Zdroj: NMP, neinventarizováno.

Obrázek č. 28:
Karlov v 80. letech.
Zdroj: NMP, neinventarizováno.

Obrázek č. 29:
Karlov v 80. letech.
Zdroj: NMP, neinventarizováno.

Obrázek č. 30:
Karlov těsně před svým zánikem.
Zdroj: NMP, neinventarizováno.

Obrázek č. 31:
Svět žen.
Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 32:
Svět žen, právní prádla.
Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 33:
Svět mužů, stavba lidové domu na Karlově.
Zdroj: osobní archiv Ladislav Fialy.

Obrázek č. 34:
Svět mužů, fotbal na Karlově.
Zdroj: osobní archiv Jaroslava Maliny.

Obrázek č. 35:
Svět dětí, loutkové představení v lidovém domě.
Zdroj: osobní archiv Věry Končelíkové.

Obrázek č. 36:
Svět dětí, mateřská škola.
Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 37:
Svět dětí, zimní radovánky na Karlově.
Zdroj: osobní archiv manželů Kučerových.

Obrázek č. 38:

**Dětská parta Václava Blažka na Karlově:
„Jako kluk potom v té kůlně jsem měl ještě
palandu, tam jsem vyráběl, když jsem byl
ještě chlapec, letadýlka a kšeftoval jsem
s tím.“**

Zdroj: osobní archiv Václava Blažka.

Obrázek č. 39:

Karlovští kluci.

Zdroj: osobní archiv Jiřího Zýky.

Obrázek č. 40:

Trampové.

Zdroj: osobní archiv Ladislav Fialy.

Obrázek č. 41:

Děti trávili volný čas venku v partách.

Zdroj: osobní archiv Jarky Kripnerové.

Obrázek č. 42:

**Vzájemnost se posilovala společným
trávením volného času.**

Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 43:

**Společné posedávání žen každého věku
tvoří významnou část vzpomínek.**

Zdroj: osobní archiv Narcisy Matouškové.

Obrázek č. 44:

Jeden z karlovských plesů.

Zdroj: osobní archiv Věry Končelíkové.

Obrázek č. 45:

Sociální demokraté na Karlově.

Zdroj: osobní archiv Narcisy Matouškové.

Obrázek č. 46:

Baráčníci v Lidovém domě.

Zdroj: osobní archiv Jindřišky Šatrové.

Obrázek č. 47:

Sraz Karlováků.

Zdroj: osobní archiv paní Cíglarové.

Obrázek č. 48:

Sraz Karlováků.

Zdroj: osobní archiv autorů.

Jmenný rejstřík

- Belani, František** 20
- Booth, Charles** 14
- Casey, Edward** 10, 114
- Du Bois, William Edward Burghardt** 14
- Engels, Friedrich** 14
- Eyal, Gill** 46, 52, 99, 110
- Foucault, Michel** 13
- Grund, Karel** 31, 33
- Günther, Jiří** 31, 33
- Halbwachs, Maurice** 9, 114, 115
- Hobsbawm, Eric** 44, 45
- Holubec, Stanislav** 14, 16, 17, 84, 93
- Hořejší, Oldřich** 50
- Houser, František** 15
- Jemelka, Martin** 17, 23
- Kleissl, Jan** 25
- Křížová, Jitka**
30, 32, 34, 35, 46, 53, 81, 84, 86
- Lefebvre, Henri** 44
- le Play, Frédéric** 14
- Machotka, Otakar** 15
- Peroutka, Stanislav** 48, 50
- Petr, Miroslav** 50
- Pošta, Karel** 50
- Ricoeur, Paul** 58, 67, 107
- Robek, Antonín** 16, 17
- Rous, Josef** 28
- Rowntree, Seebohm** 14
- Schwarz, Jiří** 50
- Sinclair, John** 13
- Škoda, Emil** 19, 20, 22, 105
- Škoda, Emil ml.** 52
- Škoda, Karel** 33
- Škody** 18, 31
- Soukup, Vilém** 50
- Steiger, Štěpán** 17
- Thurn-Taxise, Karel Alexandr** 24
- Todorovová, Jiřina**
26, 27, 80, 83, 85, 86, 87
- Tyl, Josef** 24
- Uhlíř, František** 15
- Villermé, Louis-René** 14
- Waldštejn-Vartenberk, Kristian** 20
- Zářecký, Jindřich** 50
- Žorna, František** 51

Obrazová příloha

Zdroje obrázků jsou uvedeny na stranách 126-128

Obrázek č. 2:
Jediný zachovaný dům z litické hornické kolonie v roce 2014.

Obrázek č. 3:
Pohled na kolonii Amerika před její demolicí v roce 1979.

Obrázek č. 4:
Pohled na kolonii Amerika před její demolicí v roce 1979.

Obrázek č. 5:
Grafika zobrazující kolonii Na Jánské s vilou zakladatele v popředí.

Obrázek č. 6:
Fotografie dnešní podoby Kleisslovy ulice s pozůstatky původní zástavby.

Obrázek č. 7:
Situační náčrt kolonie Cikánka.

Obrázek č. 8:
Kolonie Cikánka před bombardováním.

Obrázek č. 9:
Kolonie po náletu.

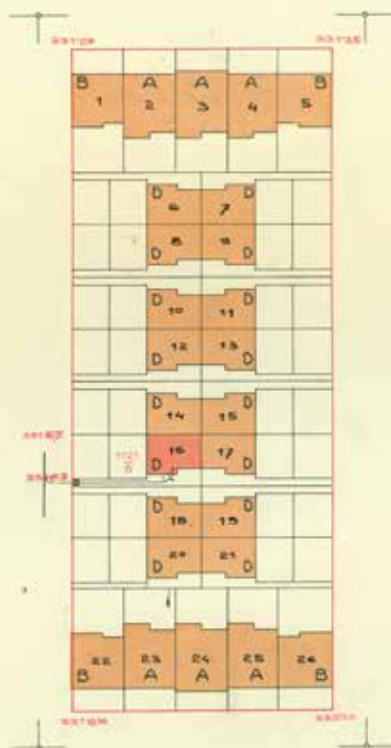
DĚLNICKÉ DOMKY ŠKODOVÝCH ZÁVODŮ V PLZNI

1269.ř.

□ SITUACE □

Blok 1.

Doměk č. 16.

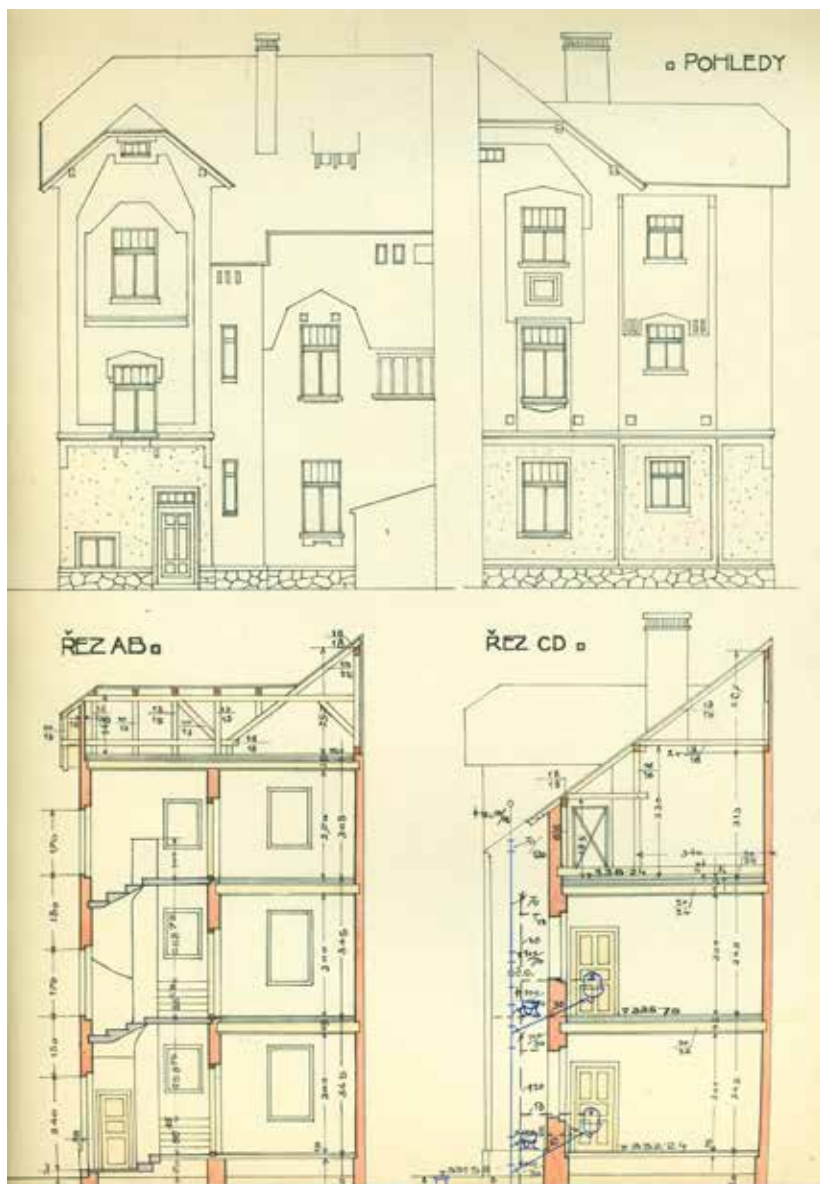

1: 720.

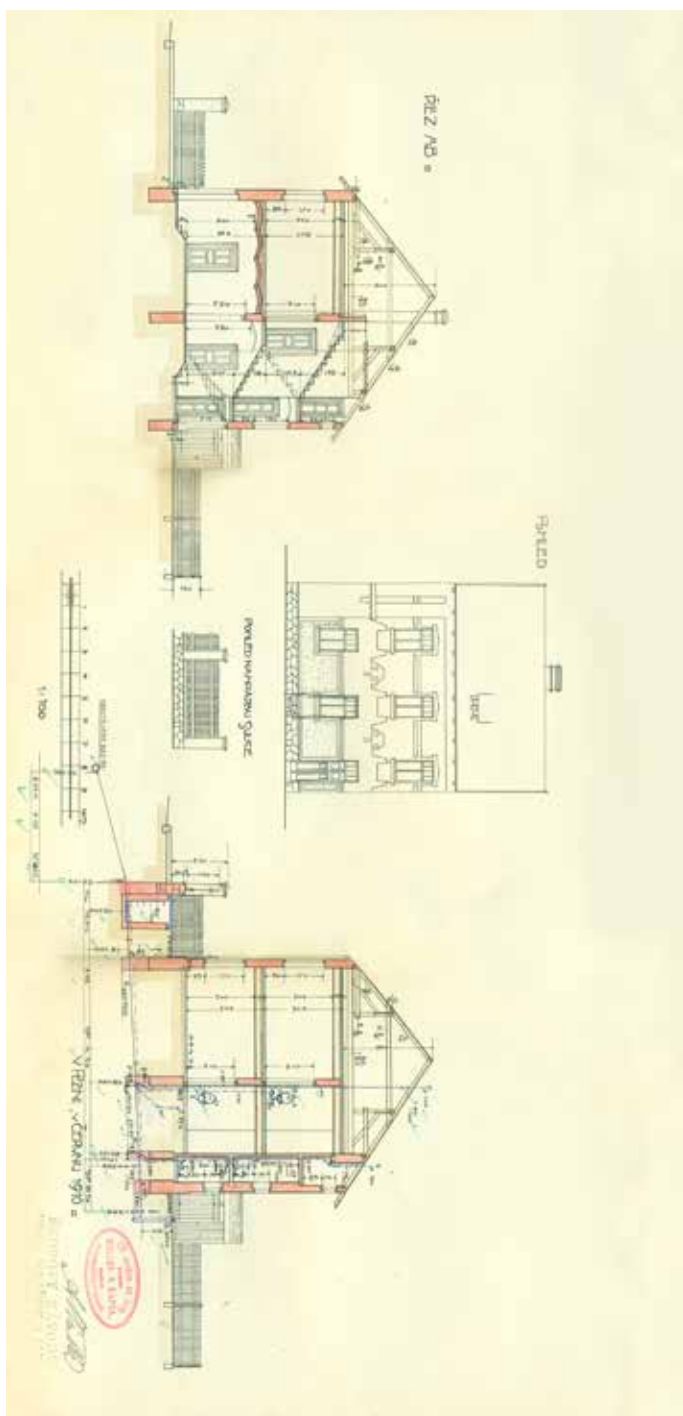
Obrázek č. 10:
Půdorys bloku č. 1. na Karlově z nákresu firmy Müller a Kapsa.

Obrázek č. 11:
Nárys a řez domu na Karlově od firmy Müller a Kapsa.

Obrázek č. 12:
Nárys a řez domu na Karlově od firmy Müller a Kapsa.

Obrázek č. 13:
Půdorys přízemí domu typu A a B
na Karlově.

Obrázek č. 14:
Letecký pohled na Karlov z 20. let 20. století, v popředí škola.

Obrázek č. 15:

Letecký pohled na Karlov z 20. let 20. století, v popředí fotbalové hřiště SK Karlov.

Obrázek č. 16:

Pohled na Karlov krátce po jeho dokončení směrem od Emilovy ulice.

Obrázek č. 17:
Karlov po náletu z 25. dubna 1945.

Obrázek č. 18:
Karlov po nálet z 25. dubna 1945.

Obrázek č. 19:
Rodinná fotografie před krytem na Karlově.

Obrázek č. 20:
Karlovská škola po náletu z 25. dubna 1945, při kterém bylo právě křídlo budovy zcela zničeno.

Obrázek č. 21:
Karel Pošta.

Obrázek č. 22:
Nákres pracovního tábora pro ženy na Karlově.

V připojených dokladech jest částečně shrnuta moje ilegální činnost po dobu okupace, která byla ve všech směrech sabotážní a spočívala v pomoci při totálních nasazeních do práce, a to jak v říši tak i v býv. protektorátu, všem osobám pontifickým, kromě uvedených svědků v připojených dokladech uvádím k informaci ještě následující:

Marie Dortová, Lávková,
Jarmila Neznámá Holcová,
Frant. Sotora, mlynář Žákova,
J. Novák, sklad prken, Skodovce, Karlov,
Václav Frank, sklad prken Šk. Karlov,
V. Kovarik, sklad Šk. Karlov,
stavitel Maxa, Piseň, pop. Vá. Svatojá,
V. Krubý, stavitel, Piseň, za Honolkou,
Helena Trojanová, p. Inovice, Hájovna,
V. Kunec, tenař, Prácheň u Nepomuka,
Marie Oechová, Lint-čihelna,
Vlasta Vávrová, dcera Fed. elektr. podn. Louny,
Vlasta Bělova, elektr. podn. města Piseň,
Vlasta Brychová, Praha, Brněnská 11,
Václav Kauer, hadička 155 u lesa,
Vlasta Dobřinská, Piseň, Wolkerova 26,
Michal Vohar, Piseň-Občizna 4,
Frant. Bezort, krosárna, Piseň-Doudlevec,
lékárník Frant. Čareš Piseň,
Adolf Čareš, velkodrogérie Piseň,
Ing. Husika, Hamet a Póta, Piseň,
Ing. Maxa, ZED-mlékárna Piseň, dodávka mléka,
Dlouhý, novotný, správci klanin Piseň, Šk. záv.
Beneš, stavitel, Piseň, ry. Mandus a spol.,
Jaroslav Illich, restaurátor, Piseň-Honolka,
St. Sedláček, Piseň, Sirkova 11,
Václ. Picháček, Piseň, Chotěká 6,
B. Šarabová, úředn. Fed. St. dráh Piseň, Setkov,
Anna Šeránková, Piseň, Šaborská 4,
Edena mláčka, Piseň, Jagejlonská 22,
Elysa Sirková, Štěpova 19,
Marie Jonáková Letav,
Věra Obermannová Ruspolec, Záluží 155,
Věra Honrová, dcera Fid. uť. Votice,
M. Vávrová, 51. Plz., Benešova, vedle pos. vni.
J. Šmýř, Piseň, Brázdá ul.
Josef Šima Nezvstice,
J. Šima Nezvstic,
Boh. Žeman úř. Fed. St. dráh, Stod,
Ing. Husika, Hamet a Póta, Plz., Sedláčkova,
Jan Piseňík, vet. rada Vys. Nýto,
M. Piseňíková, choť pluk. Šk. arm. Praha,
Václ. Blácha, asist. soud. Rokycany,
M. Malounová, manž. úředn. mlt. spr. Rokycany,
Anna Řihová, Stěpovice 105,
Anna Šarabová, Škvřenská 60,
Jitka Šarabová, uť. domov, Šalohorská 3,
Rudolf Hájek, Plz., Kopernikova 97,
V. Hájek, Piseň-Cechurov, Kořálka,
pol. prap. Mašat, Plz., Lechetin,
pol. p. str. Duřada, Škvřňany,
pol. p. str. Svejda, Doudlevec,
stavitel Tomášek, Plz., Praž. poj.
major Solil, Plz., pod Záhorskem 16
Kraus, mistr gadj. Zruč,
Fiser, techn. úř. Škod. záv. staveb.
Mirosl. Duben, Plz., Boreká 11,
Krejčík, vrch. 8. str. Dobřice-čehů,
St. kpt. Trnka, ppl. 33 Čeb,
Karel Skalický, Praha, Musle, Džkaa, 6
Rož. Wiedemannová N. Strašecí,
B. Kalichová, Praha-Vyšec, Na Štěhu 2
St. Stržek, Plz., Piseňná 6,
Frant. Špilar, Karlov,
Josef Šneberg, Plz., Slov. Peznicetví,
pluk. Dr. Hebl, Plz., Selsarova 22,
JUDr. Ladíková, adv. Piseň-Lacembur.
JUDr. Jiří Mareš, adv. Rokycany,
JUDr. Hlože, s. r. kra. soud Piseň,
Stav. Mandus, Plz., Vila. most,
MUDr. Drábek, zdr. r. Plz. resp.
pomocnice v ordinaci,
M. Šafaříková, Piseň, proti kr. soud.
Vl. Kuhánková, Plz., Na pomazí 12,
M. Franková, Škvřňany,
MUDr. Němeček, trestn. Spry,
JUDr. Brejcha, adv. Piseň,
J. Zahrádová, choť Fed. s. pod. Louny
Zdeněk Pul, Praha, popis. úř. taj.
Hess, Piseň-Karlov,
Marie Husková, Plz., Mluboká 12,
techn. úř. Kriegerstein, Šk. záv. stav.
obyvatelstvo Karlova,
obyvatelstvo Slovan,
Vlasta Brychová, Praha, Brněn. 11,
Helen. Kalická, min. dopr. Praha,
MUDr. Bobek prim. nemoc. Piseň,
M. Ernestová, Piseň, Na omacká 81,
Anna Šeránková Doudlevec, Lesní 2
J. Maška, železn. Plz., Jagejlon. 22,
Mlr. Písný, Otalice,

a mnoho jiných jichž adresy moment. nemám. Do tábora jsem ill. dopravoval cca 8-10 g q chleba měs. pln. tuč. mléka ze ZED Jar. Maxa a pers. cca 5- hl. podmáslí a jiné mléč. produkt. platil jsem vše z vět. částky z vl. prostředků. Na pracovištích v táboře, vše ve prospěch těchto vězn. žen. Jinak mnoho osob, které nemohly do říše, neb došli příliž z říše. Před koncem války jsem byl zatčen.

Gestapem pro různé pol. delikty mnohokrátě vyšetřován. Dr. Čareš, Dr. Ladíková, atd.

Obrázek č. 23:

Ukázka z dokumentu z písemného archivu Karla Žorny.

o provedení:
 Rozhodnutí o zdravotní způsobilosti bytu podle § 64 pro rok č. 41/64 v B a hospodářství, který byl, přičemž zdravotní ústav, který je, a měřičem typickým. U každého bytu je vyžadováno zdravotní ústav (a číselně se stanovuje podle), který zdravotní ústav ne odsoni uviděti a nebo je hospodářství soubu odsonit. Pro každý byt je vyžadováno, aby pro zdravotní bytu se uvažovalo, a aby pro jeho "zdraví" a měřičem a

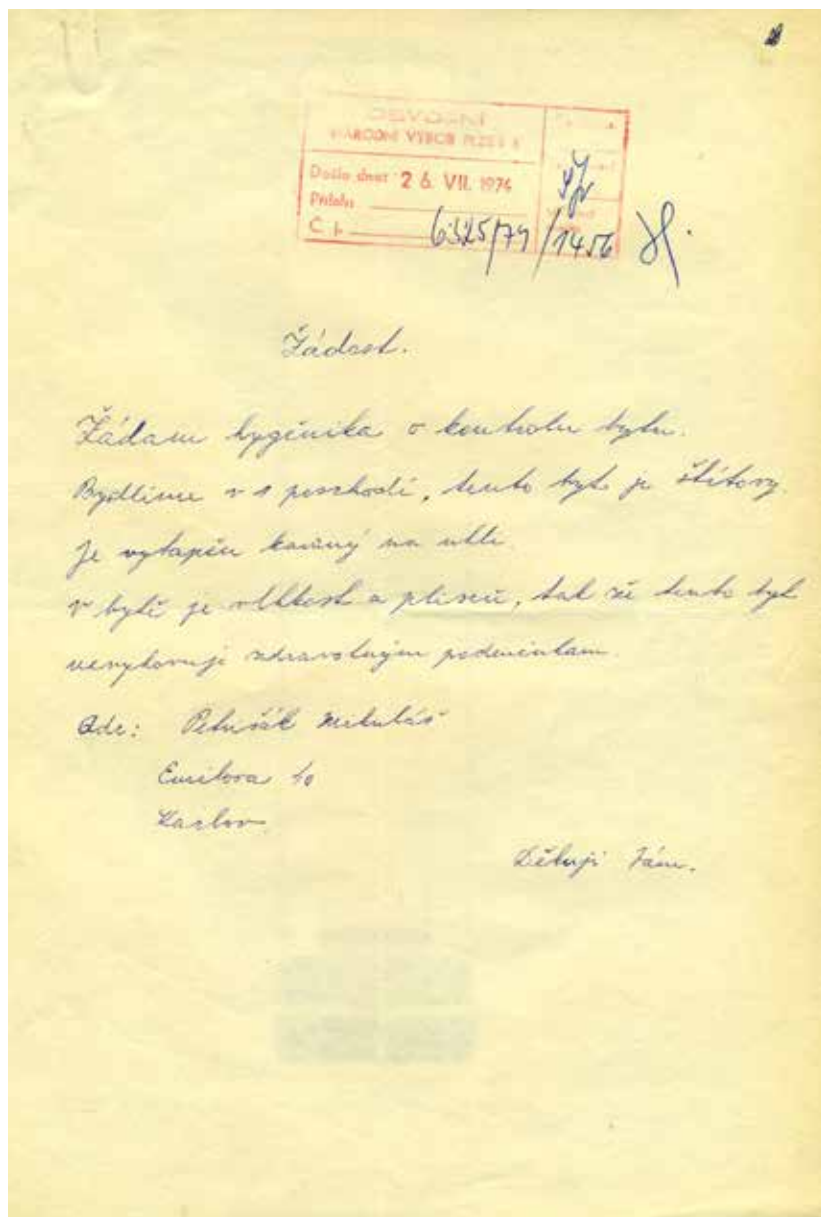
Podání:
 Proti. komise rozhodnutí se podal odsoni zdravotní ústav 15 dní ode dne doručení a vyplatil N. V. m. Plzeň, podání u měřičem a N. V. ústav J.

Výkonný: Lepší

Vedoucí odboru:
 Karel Štádl

Me vědomí:
 Zdraví podnik, Obv. N. Plzeň J, k. l. a
 1448 v Plzeň, Společ. T. křesťan 11

Obrázek č. 24:
 Ukázka konceptu rozhodnutí ve věci zdravotní způsobilosti bytu Obvodním národním výborem Plzeň 3 (nedat.).

Obrázek č. 25:

Ukázka žádosti uživatele bytu o prošetření ohledně zdravotní závadnosti bydlení (srpen 1974).

Obrázek č. 26:
Kuchyň na Karlově.

Obrázek č. 27:
**Karlovský standard:
umyvadlo na chodbě.**

Obrázek č. 28:
Karlovy v 80. letech.

Obrázek č. 29:
Karlovy v 80. letech.

Obrázek č. 30:
Karlov těsně před svým zánikem.

Obrázek č. 31:
Svět žen.

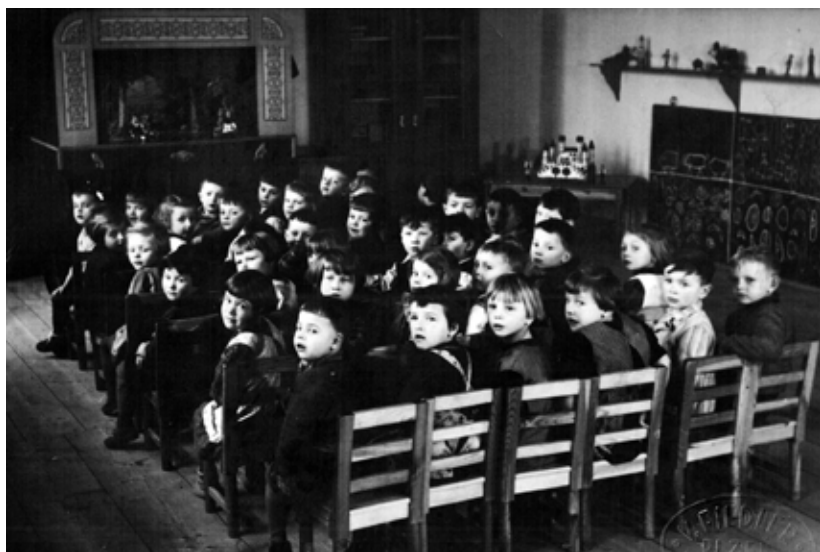
Obrázek č. 32:
Svět žen, právní prádla.

Obrázek č. 33:
Svět mužů, stavba lidové domu na Karlově.

Obrázek č. 34:
Svět mužů, fotbal na Karlově.

Obrázek č. 35:
Svět dětí, loutkové představení v lidovém domě.

Obrázek č. 36:
Svět dětí, mateřská škola.

Obrázek č. 37:
Svět dětí, zimní radovánky na Karlově.

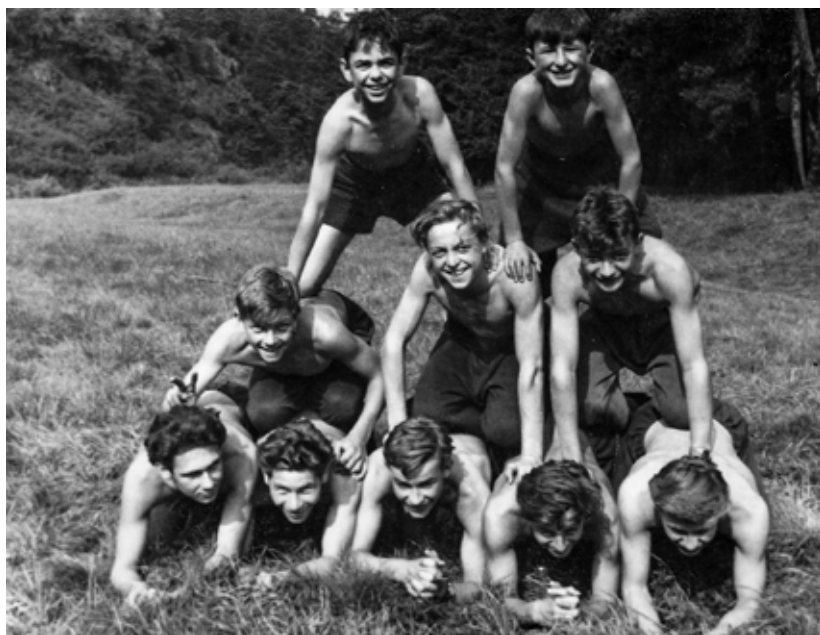

Obrázek č. 38:

Dětská parta Václava Blažka na Karlově: „Jako kluk potom v té kůlně jsem měl ještě palandu, tam jsem vyráběl, když jsem byl ještě chlapec, letadýlka a kšeftoval jsem s tím.“

Obrázek č. 39:
Karlovští kluci.

Obrázek č. 40:
Trampové.

Obrázek č. 41:
Děti trávili volný čas venku v partách.

Obrázek č. 42:
Vzájemnost se posilovala společným trávením volného času.

Obrázek č. 43:
Společné posedávání žen každého věku tvoří významnou část vzpomínek.

Obrázek č. 44:
Jeden z karlovských plesů.

*Upomínka na jubil. slavnost 60ti let strany
soc. dem. Plzeň - Karlov. 11.9.1938.*

Obrázek č. 45:
Sociální demokraté na Karlově.

Obrázek č. 46:
Baráčníci v Lidovém domě.

Obrázek č. 47:
Sraz Karlováků.

Obrázek č. 48:
Sraz Karlováků.

Karlov mezi industriální a postindustriální společností

Ladislav Toušek
Petra Lupták Burzová
Michal Růžička
Ilona Dvořáková

Jazyková úprava: Helena Koubková
Grafická úprava: Jan Jáchim
Tisk: Bílý Slon, s.r.o., Plzeň

Vydala Západočeská univerzita v Plzni v roce 2014
Vydání první, ediční číslo 55-064-14, číslo publikace 2174

ISBN 978-80-261-0422-3 (Západočeská univerzita)

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Katedra antropologie
FF ZČU